

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

UDK 3

letnik 10

1973

1-2

iz vsebine

- FRANC ŠETINC: Moralna, človeška stran razčiščevanja idejnih in političnih vprašanj
- MITJA RIBIČIČ: X. kongres ZKJ in jugoslovanska zunanja politika
- TONE KRAŠOVEC: Ob reformi davčnega sistema
- PAVLE ZRIMŠEK: Perspektiva združenega dela
- ILIJA MRMAK: Bistvo marksističnega izobraževanja in socialistične vzgoje
- ADOLF BIBIČ: Prispevek k obravnavi teorije interesov
- KALMAR KULCSAR: Sociološke raziskave na Madžarskem
- MOJCA DRČAR MURKO: Osnove za politično soočenje v Južnem Vietnamu
- PETER GIBBON: Religiozna in razredna dialektika v Ulstru

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani;
izdajanje revije sofinancira kulturna
skupnost Slovenije

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič, Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gorjup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar, Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc Urevc, France Vreg, Boris Zihelr

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 341-461, int. 232

Uprava posluje za naročnike vsak torek
in sredo od 9. do 14. ure

1973

1-2

NAROČNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna 25 din; *za organizacije:* letna 80 din; *za študente:* letna 40 din; *za tužino:* letna 120, posamezen izvod 12 din; *v prosti prodaji* je cena enojne številke 6 din, dvojne 10 din

TEKOCI RAČUN:

50102-603-48090. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in Praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prispevke v rubriki »Brez ovinkov« do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35, januar-februar 1973

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 10,
št. 1-2, str. 1—184, Ljubljana,
januar-februar 1973

vsebina

FRANC SETINC: Moralna, človeška stran razčiščevanja idejnih in političnih vprašanj 3

ČLANKI, RAZPRAVE:

MITJA RIBIČIČ: X. kongres ZKJ in jugoslovanska zunanja politika 9
TONE KRAŠOVEC: Ob reformi davčnega sistema 19

POGLEDI, KOMENTARJI:

PAVLE ZRIMSEK: Perspektiva združenega dela 35
BOGO ŠEST: Položaj dijaka in njegova udeležba v samoupravljanju 42
MILADIN ILIČ: Razmišljanje o patriotizmu 49

MARKSIZEM IN DRUŽBA:

ILIJA MRMAK: Bistvo marksističnega izobraževanja in socialistične vzgoje 60
NEVENKA VEJNOVIČ: O enotnosti marksističnega izobraževanja in socialistične vzgoje 71

DRUŽBA IN KULTURA:

RUDI LEŠNIK: Šolarji in prostovoljne dejavnosti 81
JOŽE ŠIREC: Zamenjujemo bistveno z nebistvenim? 90

DRUŽBA IN ZNANOST:

ADOLF BIBIČ: Prispevek k obravnavi teorije interesov (II) 95

MARKO KOS: Razvojna aktivnost in integracija gospodarstva 100
KALMAR KULCSAR: Sociološke raziskave na Madžarskem 110

MEDNARODNI ODNOSI:

MOJCA DRČAR MURKO: Osnove za politično soočanje v Južnem Vietnamu 123

RELIGIJA V SVETU:

PETER GIBBON: Religiozna in razredna dialektika v Ulstru 133

BREZ OVINKOV:

L. VEZOČNIK še o devalvaciji dinarja 152
M. D. MURKO: Novosti 154
T. VAHEN: Strah z zamudo 157

PRIKAZI, RECENZIJE:

FRANCE BUČAR: Podjetje in družba (B. Kavčič) 161
MILOŠ PRELEVIČ: Družbena bit vojaške sile (M. Ilić) 165
MIRJAM ŽUMER: Človekovo okolje 167
 Iz domačih revij 172

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV:

Avtorski sinopsisi 181
 Priloga: Kazalo letnika IX 1—24

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 10, št. 1-2, str. 1—184, Ljubljana, januar-februar 1973

CONTENTS

FRANC SETINC: The Moral, Human Side of Clearing Ideological and Political Questions 3

ARTICLES, STUDIES:

MITJA RIBIČIČ: The 10th Congress of the League of Communists and Yugoslav Foreign Policy 9
TONE KRAŠOVEC: At the Reform of the System of Taxes 19

VIEWS, COMMENTS:

PAVLE ZRIMSEK: The Perspectives of United Labour 35
BOGO SEŠT: The position of Pupils and Their Participation in Self-Management 42
MILADIN ILIĆ: Thoughts on Patriotism 49

MARXISM AND SOCIETY:

ILIJ MRMAK: The Essence of Marxist Education and Socialist Education 71

CULTURE AND SOCIETY:

RUDI LEŠNIK: Pupils and Voluntary Activities 81
JOŽE SIREC: Is the Essential Replaced by the Non-essential? 90

SCIENCE AND SOCIETY:

ADOLF BIBIČ: A Contribution to the Discussion about the Theory of Interests (II) 95
MARKO KOS: Development Activity and Integration of Economy 100
KALMAR KULCSAR: Sociological Research in Hungary 110

INTERNATIONAL RELATIONS:

MOJCA DRČAR-MURKO: Fundamentals for Political Confrontation in South Viet Nam 123

RELIGION IN THE WORLD:

PETER GIBBON: Religious and Class Dialectics in Ulster 133

STRAIGHT AWAY:

L. VEZOČNIK: Devaluation of Dinar 152
M. D. MURKO: News 154
T. Vahen: Fear coming Late 157

REVIEWS, NOTES:

FRANCE BUČAR: The Enterprise and Society (B. Kavčič) 161
MILOŠ PRELEVIČ: The Social Essence of Military Force (M. Ilić) 165
MIRJAM ŽUMER: Man's Environment 167
From domestic reviews 172

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES:

Authors' Synopses 181
Supplement: Index of Volume 1—24

СОДЕРЖАНИЕ

ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Моральная, гуманитарная сторона расчистки идеологических и политических вопросов 3

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

МИТЯ РИБИЧИЧ: X-ий съезд СКЮ и внешняя политика Югославии 9
ТОНЕ КРАШОВЕЦ: К реформе налоговой системы 19

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ПАВЛЕ ЗРИМШЕК: Перспективы объединённого труда 35
БОГО ШЕСТ: Положение учащихся средних учебных заведений и их участие в самоуправлении 42
МИЛАДИН ИЛИЧ: Размышления о патриотизме 49

МАРКСИЗМ И ОБЩЕСТВО:

ИЛИЯ МРМАК: Сущность марксистского образования и социалистического воспитания 60
НЕВЕНКА ВЕИНОВИЧ: О единстве марксистского образования и социалистического воспитания 71

ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:

РУДИ ЛЕШНИК: Учащиеся начальных школ и добровольная деятельность 81
ЕЖЕ ШИРЕЦ: Заменяем существенное несущественным? 90

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

АДОЛЬФ БИБИЧ: Мысли по поводу обсуждения теории интересов (II) 95
МАРКО КОС: Деятельность направленная к развитию и интеграция хозяйства 100
КАЛМАР КУЛЧАР: Социологические исследования в Венгрии 110

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

МОИЦА ДРЧАР-МУРКО: Основы для политической очной ставки в Южном Вьетнаме 123

РЕЛИГИЯ В МИРЕ:

ПЕТЕР ГИББОН: Религиозная и классовая диалектика в Ульстере 133

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

Л. БЕЗОЧНИК: Еще слово о девальвации динара 152
М. А. МУРКО: Новости 154
Т. ВАХЕН: Запоздавший страх 157

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ФРАНЦЕ БУЧАР: Предприятие и общество (Б. Кавчич) 161
МИЛОШ ПРЕЛЕВИЧ: Общественная суть военной силы (М. Илич) 165
МИРЯМ ЖУМЕР: Человеческая среда 167
По страницам наших журналов 172

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

Авторские синопсисы 181
Приложение: Указатель за 9-ий год издания 1—24

Franc Šetinc

Moralna, človeška stran razčiščevanja idejnih in političnih vprašanj

»Razčiščevanje idejnih in političnih vprašanj ne pomeni diskvalifikacije in obračuna z osebnostmi!« Tako nekako je bilo rečeno na 29. seji CK ZKS. To načelo nikakor ni novo, izvira iz humanizma naših prizadevanj za doseg revolucionarnih ciljev. Toda pri razčiščevanju in diferenciranju stališč je neizogibno, da človek, katerega idejna in politična stališča so v nasprotju z globalno politiko ZK, zapusti svoje odgovorno mesto. Zlasti še, če sta njegov položaj in funkcija velikega pomena za uresničevanje prav tiste globalne politike, do katere ima nesprejemljiva stališča in ki jih po kritiki ni spremenil.

Stvar se seveda spremeni, če je razmerje sil takšno, da ne dopušča takšnega razpleta stvari. V našem revolucionarnem razvoju so bila obdobja, ko ni bilo mogoče ali pa je bilo zelo težko naenkrat razrešiti probleme, ki so izvirali iz dvojnosti v političnem vodstvu. Šele ko se je pozitivna stran okrepila, se je ravnotežje porušilo in nespremenljivo politiko smo lahko porazili. Vzemimo za primer dogodke v SR Hrvatski. Takrat so mnogi menili, da smo predolgo odlašali in da smo s tem omogočili nemoteno razraščanje nacionalizma in šovinizma. Toda treba je vedeti, da so se te nezdrave tendence v začetku pojavljale pomešane in prekrile s pozitivnimi prizadevanji predvsem glede uveljavljanja ustavnih dopolnil, ki so v resnici krepila samostojno vlogo republik in s tem tudi

njihovo odgovornost za razvoj Jugoslavije. Prenaglo in nepremišljeno ukrepanje bi lahko v tistem trenutku, ko idejna fronta še ni bila izčiščena, zadušilo tudi marsikaj pozitivnega.

Da se spet vrnemo k našemu vprašanju: kaj pravzaprav pomeni diskvalificirati politiko in ne hkrati s tem tudi njenih nosilcev, kar tako pogosto poudarjamo kot temelj našega političnega dela? To pomeni, da s tem ne razvrednotimo človekove osebnosti in njegove preteklosti, njegovih zaslug. Z drugimi besedami — pri takšnem razčiščevanju nikoli ne sme priti do poniževanja in pljuvanja na osebnosti. V preteklosti smo imeli precej primerov, ko so morali zapustiti politični oder ljudje z zaslugami. Nihče ne more očitati, da so z njimi ravnali kot stalinisti v nekaterih deželah, kjer je diskvalifikacija politike pomenila tudi obračun s človekom, pri čemer se to teptanje načel humanizma ni zaustavilo niti pred fizičnimi obračuni.

Zdaj nam marsikje podtikajo, pri naših bolj ali manj odkritih sovražnikih se pojavljajo špekulantski komentarji, ki poskušajo zanikati globoko humanost naše revolucije. Seveda ima humanizem svoje meje, če je človek prišel navzkriž z zakoni; v tem primeru mora za svoja dejanja odgovarjati. Zakone si je družba postavila zavestno, zato da z njimi ureja življenje; tako je povsod po svetu, nikjer si niso pravil izmislili zato, da bi jih kršili. Pri tem ne smemo

mimo dejstva, da je v večini naših republik prebivalstvo narodnostno mešano in da je šlo največkrat prav za tista določila zakonov, ki prepovedujejo razpihovanje nacionalne mržnje in šovinizma. Res je, pri tem smo zelo budni, takšno budnost pa nam narekujejo zgodovina in bridke izkušnje. Prav ZK je s pravilnimi pogledi na nacionalno vprašanje uspelo presekat korenine tega zla, ki so ga največkrat umetno razpihovali. Te vrednote revolucije ne želimo zapraviti, skrbno jo bomo varovali, vsekakor tudi z zakoni. Pa ne samo zaradi preteklosti, budni moramo biti tudi zaradi prihodnjih generacij, da bi te živele v trdni socialistični skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti. Razpok, ki jih nekateri poskušajo narediti na stebrih bratstva in enotnosti, ne smemo dopuščati.

Stališča o diskvalifikaciji politike, sprejeta na 29. seji CK ZKS, bodo marsikje poskušali prikazovati v popačeni luči. Na to ne smemo pozabiti, s tem se lahko vračamo v razmere, zaradi katerih je pravzaprav sploh prišlo do dvojnosti v slovenskem političnem vodstvu. »Glejte, ogrožen je ugled teh ljudi!« govorijo nekateri. Drugi spet pozivajo ZK, naj jih zavaruje. Za svoj ugled pa mora vsakdo poskrbeti tudi sam, ne nazadnje tudi s tem, da krepi idejno in akcijsko enotnost ZK ali da je vsaj lojalen do nje.

Niso redke in tako skrite teze o tem, da so morali oditi sposobni ljudje, ki so nekaj pomenili in ki so obetali hiter

razvoj naše družbe. Takšno razlaganje platforme »pisma« in 29. seje CK ZKS je nevzdržno in odločno ga moramo zavrniti. Ne gre za to, ali so bili ti ljudje sposobni ali ne, saj to ne sme biti predmet neke idejne in politične diferenciacije. Šlo je predvsem za to, kdo je pripravljen uresničevati globalno politiko ZK, kdo je pripravljen — z dejanji, ne le z besedami — prebijati bariere, ki so napoti razvoju socialističnega samoupravljanja. Zlasti je važno to, kdo je pripravljen utrjevati politiko neuvrčenosti, ki je edina alternativa človeštva, bojujočega se za mir kot nedeljivo in neprecenljivo vrednoto. Brez neuvrčene politike ni našega samoupravljanja, kajti njeno nasprotje je blokovska politika. O tej in pa o njenem odnosu do naše poti v socializmu, najsi bo to ena ali druga stran, smo si pač na jasnem.

Idejna fronta, ki jo izostrujemo, ne teče samo v okviru naše republike, to je enotna jugoslovanska fronta. Zato je toliko bolj značilno, da skušajo ponekod zreducirati to našo diferenciacijo na obračun s »sposobnimi in demokratičnimi ljudmi« ... To pa je krinka za resnično diferenciacijo — med tistimi, ki so z dejanji in vsemi konsekvencami razbijali pojave etatizma in monopolov, ter drugimi, ki so si socializem predstavljali po svoje in ki so na naše gibanje gledali skozi očala tehnokratov in liberalistov. Tudi to je bila demokracija, toda za koga? Predvsem za utrjevanje monopolnih in

privilegiranih pozicij skupin in posameznikov, pri njih se je ta demokracija tudi končala. V resnici pa moramo to vrednoto razširiti na delavski razred, na delovnega človeka, ki mu je beseda demokracija do zdaj neredko dokaj neznano zvenela.

Ko smo rekli, da tak humani odnos do človeka, ki je zapustil funkcijo zaradi teh ali onih razlogov, ni odvisen samo od ZK in od vodstev, smo mislili predvsem na to, kako pomembna je že sama obrazložitev odstopa. Kaj pomeni stavek — šli smo, da bi prispevali k enotnosti? Ali ne zveni to preveč mučeniško? Le redko smo lahko slišali, ali ti tovariši sprejemajo platformo in ali sprejemajo kritiko in samokritiko kot moralno vrednoto, ne birokratsko — kot »posipanje s pepelom«. Ena izmed oblik komunista je ta, da prizna svoje napake, da prizna svoja stališča, ki so v nasprotju s stališči večine, ne da bi se moral bati posledic. Ta različnost nima vedno negativnega prizvoka, vse dokler je ta posameznik solidaren z večino v gibanju. Pri tistih pa, ki verbalno sprejemajo platformo (denimo — platformo 29. seje), je očitna težnja, da bi se izognili kritiki in še bolj seveda samokritiki. To v končni konsekvenci pomeni poskus političantsko zavračati večinska stališča. Vrh vsega poskušajo takšno usmerjenost v ZK Slovenije ločevati od celotne diferenciacije v Jugoslaviji, ki ima poleg nekaterih specifičnosti mnoge skupne značilnosti.

Mnogi se sklicujejo na demokracijo kot sinonim za socializem, čeprav povečujejo demokracijo, pisano v narekovajih. Največkrat so posamezniki skušali demokracijo ločevati od vsebine revolucionarnega boja. V takšnih razmerah je bilo pametneje, če si se klanjal na levo in desno, da si bil strpen do stališč, še več, to je bila celo odlika. Po drugi strani pa si pristal med dogmatiki, če si se pogumno konfrontiral s stališči, ki so bila v nasprotju s politiko ZK; če si se postavil na razredne pozicije, si pri teh demokratih že bil v čudni luči. Poglejmo samo odnos do zasebnosti, do popolnoma liberalnega koncepta glede te dejavnosti. Včasih je bilo ozračje naelektreno, zlasti za tiste, ki so hoteli spregovoriti o klicah bogatenja, ki so se širile in razraščale in iz besednjaka spet privleklo besedi bogat in reven. Ali pa drug primer — odnos do demokracije kot pravice do javnega razpravljanja. Za mnoge je bil najpomembnejši prediktor, ali bodo nekoga uvrstili med demokrate ali ne, to, ali jim bo urednik dovolil objavo vsakršnega pisanja v časopisu. Nihče pa ni omenjal še drugega merila, manj kričečega, toda tolikanj pomembnejšega — ali imajo delovni ljudje resnično možnost, da povedo svoje mnenje, da povzdignejo svoj glas, ko gre za njihove pravice?

Podobno je bilo z nekaterimi pogledi na akcije, ki so bile — vsaj objektivno, če ne tudi subjektivno — v očitni opoziciji ZK, med temi npr. akcija

25 poslancev. V teh primerih so nekateri očitno zapostavljali vlogo subjektivnega faktorja, večinoma jim je šlo le za obliko, iskali so vse mogoče (največkrat nebitvene) razlage in s tem skušali minirati vsebinska prizadevanja. Tako so posamezniki skušali akcijo 25 poslancev razložiti in opravičiti s teorijo o avtonomnosti komunistov, s čimer so v bistvu zanimali načelo demokratičnega centralizma. Da bi poslanec za vsako svojo potezo spraševal ZK, je seveda nesmisel, mora pa ravnati v skladu s sprejetimi stališči, s svojo akcijo zunaj ZK lahko širi klice grupaštva in frakcionaštva. Tudi v Ljubljani ni šlo le za to, ali bomo imeli občinske komiteje ali ne, problem je tičal nekje drugje. Najpomembnejši je bil obračun s teorijami o spontanosti v akciji komunistov ter spopad z vsem, kar je ZK potiskalo ob rob.

Včasih so posamezniki govorili, da se ZK ne sme preveč »vtikati«, zlasti ne v samoupravljanje, zavzemali so se torej za nekakšen politični policentrizem, v katerem naj bi bila ZK le eden izmed partnerjev. Zdaj se spet pojavljajo glasovi, ki zahtevajo, naj prav ta ZK, ki se prej »ne bi smela vmešavati«, čimprej vzpostavi red, naj stvari vzame v svoje roke. Lahko temu rečemo iskrenost? Gotovo so med temi »varuhi« tudi ljudje, ki vse to govore v čustveni zanesenosti, dobronamerno, toda tudi s takšno razlago se ne smemo sprijazniti. To pomeni, da je treba članstvu razložiti, kakšna

mora biti prava vloga ZK, ki ne sme postati »komandant«, mora pa kljub temu biti aktivna, z večjim vplivom na družbeno dogajanje, v katero se mora s svojo ustvarjalnostjo tudi »vmešavati«. Takšna vloga pomeni krepitev samoupravnih temeljev, ne pa njihovega omejevanja ali celo rušenja. ZK ne more in tudi ne sme zamenjati samoupravljanja. Seveda se pojavljajo zahteve, v katerih lahko čutimo »skrb« za ugled ZK, za njihovo lupino pa se skriva pravo bistvo — hoteli bi komuniste potisniti v akcije, s katerimi bi se kmalu znašli v slepih ulicah. Takrat bi ti skrbniki lahko spet vpili, da so imeli prav, ko so nas svarili pred vmešavanjem ZK.

Pojavlja se še neka skrajnost, namreč na področju kadrovske politike, kjer je bila ZK precej časa dokaj pasivna, če ne celo odsotna. To je seveda rodilo neprijetne posledice, ki smo jih občutili predvsem v zanemarjanju moralno-političnih kriterijev ob izključnem poudarjanju strokovnosti. Niso bili redki primeri, ko so se strokovnjaki na vodilnih položajih vedli tako, kot da je njihova skrb le zagotoviti tehnične in ekonomske pogoje dela, za samoupravljanje naj se pa pobrigajo drugi, ZK na primer. Kot da je odnos do samoupravljanja stvar individualnih stališč, možnost prostovoljnega opredeljevanja in ne to, kar samoupravljanje danes v resnici je — temeljni produkcijski odnos. Odnos do samoupravljanja je sestavni del vsakega delov-

nega mesta, zlasti še vodilnega, tega ne smemo pozabiti. Težko bi našli mesto, kjer za opravljanje dela niso poleg strokovnih potrebne tudi moralno-politične kvalitete. V skladu s to ugotovitvijo moramo v prihodnje tudi voditi kadrovsko politiko. Brez skrajnosti seveda. Poudarjanje moralno-političnih kvalitet namreč ne pomeni, da morajo biti na vseh odgovornih mestih samo člani ZK, morda celo slabi; takšna zahteva bi bila absurdna. Če bi jo hoteli uresničiti, bi nam kaj kmalu zmanjkalo članov, kaj šele članov strokovnjakov; še huje, to bi pomenilo diskriminacijo nečlanov, ki so lahko tudi brez rdeče knjižice moralno in politično neoporečni graditelji socializma. To seveda ne pomeni, da se ne zavzemamo za kadrovsko politiko, v kateri bodo uživali komunisti zaupanje delovnih ljudi, vendar le ob ustrezni strokovnosti in sposobnostih.

V ZK je še vedno veliko karieristov, ki se nam jih še ni posrečilo znebiti se. Ne smemo dovoliti, da bi ustvarjali nove.

Ko v luči 29. seje CK ZKS razčlenjujemo akcije in dogodke iz preteklosti, moramo biti poštení. Ne gre za to, da bi spreminjali temeljna načela notranje in zunanje politične usmeritve. Odstraniti pa moramo vse, kar nas je potiskalo v slepe ulice, stran od usmeritve samoupravnega socializma. Zlonamerni, špekulantski komentarji poskušajo vrniti stare čase, če že ne teh, pa vsaj staro ozračje, ki nam bi zausta-

vilo korak ali nam ga celo usmerilo nazaj.

Z akcijami, ki so stekle v zadnjem času, želimo še hitreje razvijati samoupravni sistem, in to od spodaj navzgor — začnši pri TOZD ter krajevnih in interesnih skupnostih. To pa je treba doseči s prebijanjem številnih ovir. Z odstopi v republiki in občinah še nismo dosegli dokončne zmage, ovire še obstajajo, neredko tudi objektivno pogojene. Uspešno jih bomo premagovali le z uspešno gospodarsko, politično in — moralno stabilizacijo. Toda pogoj za uspešnejšo akcijo je tudi razčiščevanje idejnih in političnih vprašanj. Ustvariti moramo razmere, ko bo takšna oblika diferenciacije postala normalna sestavina našega družbenopolitičnega življenja — brez napetosti in dramatizacije. Vse to pa je veliko odvisno tudi od razvitosti samoupravljanja, od stabilnosti demokratičnih institucij in od vpliva subjektivnega faktorja — zlasti ZK. Šele v takšnih razmerah bomo dosegli stopnjo, ko bodo odhajali ljudje s funkcij brez pretresov. V takšnih razmerah tudi ne bo nevarnosti za to, da bi ljudi kakorkoli prizadeli, da bi razvrednotili njihove zasluge in delo v preteklosti, ker bo do takšnega razčiščevanja prihajalo sproti, ne v zaletih in kampanjah. Takšna diferenciacija bo morala upoštevati, da politični proces in življenje nista premočrtna, da gre politično življenje skozi pomembne faze, kot so boj in iskanje. Kjer je iskanje, tam so tudi zmoti! Na

to ne smemo pozabiti. Njihove razsežnosti so lahko različne. Tveganje, ki ga sprejemamo nase z iskanjem, ima dve plati: ne samo zmot, sprijazniti se moramo tudi z odgovornostjo zanje. Ta odgovornost mora pomeniti, da človek pošteno prizna svoje napake. Odkrito mora povedati, kadar ne more ravnati po sprejetih stališčih, ne pa da z besedami prisega nanje, v praksi pa deluje proti njim. Naj zapusti svoje mesto, prišel bo človek s prepričanjem, ki bo svoje delo z vso resnostjo in odgovornostjo tudi opravil. Takšna naj bi bila prava moralna podoba funkcionarja — brez dveh obrazov. Na drugem delu, funkciji bo lahko prijel za delo z večjim veseljem in uspehom, ker bo v svoje naloge tudi verjel. To, da kritika in samokritika postaneta sestavni del političnega življenja, je eden najpomembnejših ciljev, ki si jih moramo zastaviti.

Naj na koncu strnemo naša razmišljanja v tole misel: ko govorimo o humanosti, o pravičnem odnosu do ljudi, o tem, da revolucija »ne žre svojih otrok«, se seveda zastavlja tudi vprašanje, kaj je humano. Ali to, če sproti razčiščujemo stvari, opozarjamo na napake, če odkrito povemo ljudem, da zaradi teh napak ne morejo opravljati svojih funkcij; ali pa dopuščati oportunistem, kopičenje napak vse do stopnje, dokler te ne dobe takšnih razsežnosti, da moramo z nesprejemljivimi koncepti in stališči obračunati na precej bolj dramatičen način?

X. kongres ZKJ in jugoslovanska zunanja politika

Čeprav so zdaj, na pomlad 1973. leta, še vedno v ospredju dinamičnega političnega dogajanja notranji jugoslovanski problemi — poleg utrjevanja vodilne vloge delavske stranke, od 21. seje predsedstva ZKJ naprej, zlasti stabilizacijska gospodarska politika in ustavna preobrazba z delegatskimi razmerji — zaznavamo vendarle obenem tudi precejšnjo zunanjepolitično aktivnost socialistične Jugoslavije, ne samo kot enakopravne soudeleženke v mednarodni politiki in svetovnem parlamentu narodov pri razreševanju trenutnih aktualnih kriznih zapletov (mirovna pogajanja v Indokini, kriza na Bližnjem vzhodu), temveč tudi kot tiste neodvisne evropske države, ki v sodobna razmerja sil v svetu, v sporazumevanje in dogovarjanje med velikimi silami, v blokovsko politična, gospodarska, vojaška razmerja vnaša prvine premagovanja blokov, prvine neuvrščene politike, ki je usmerjena k spreminjanju obstoječih odnosov v mednarodni skupnosti in ki pomeni trajno zunanjepolitično usmerjenost Jugoslavije, zato ker izraža univerzalne težnje človeštva za neodvisnost in enakopravnost narodov in ljudi, za tak novi svet, v katerem bi načela miroljubnega sožitja postala temeljna norma in pravilo vedenja. Te poglede bo Jugoslavija v svojem imenu in imenu velikega števila novoosvobojenih neuvrščenih dežel (prek polovice človeštva) ali skupaj z njimi najuspešneje uveljavljala na multilateralnih posvetovanjih (konferenca o evropski varnosti in sodelovanju v Helsinkih, summit voditeljev neuvrščenih dežel v Alžiru) ali pa prek Organizacije združenih narodov in njenih številnih organizmov. To bodo glavna področja letošnje jugoslovanske zunanjepolitične aktivnosti.

Pri tem moramo računati s tem, da naš notranjepolitični razvoj vsebolj dobiva mednarodne razsežnosti. Samoupravni socializem, naša ustavna preobrazba z delegatskim sistemom in prilagoditev Zveze komunistov neposredni vlogi delavskega razreda v političnem sistemu, postaja pomembna pridobitev mednarodnega delavskega in socialističnega gibanja. Vendar, če smo na področju neuvrščene zunanje politike aktivni in nemirni, izkoriščajoč tudi najmanjšo možnost za njeno uveljavitev, smo v graditvi našega notranjega sistema

obrnjeni predvsem k sebi, nikomur ne vsiljujemo našega sistema, in rekel bi, da prej premalo kot preveč pojasnujemo svetu njegov pravi obraz in vsebino. Čeprav gre za izvirni jugoslovanski politični sistem, ki subjektivno nikogar noče ogrožati, povzroča objektivno po vsem svetu ostre polemike in tudi propagando proti naši deželi. Zanimivo je, da je največjo odmevnost povzročila naša ofenziva na področju boja proti nosilcem klasičnih parlamentarnih, predstavniških demokratičnih oblik, ki so se upirali uvajanju delegatskega sistema, ter na področju boja proti tehnokratizmu, zagovornikom sprege partije, države in bank, ki so se upirali delavskim amandmajem in neposredni vlogi delavcev v sistemu razširjene reprodukcije. Vzhod je vse to dogajanje gledal mirneje, čeprav ne brez pričakovanja, da nas bo bitka proti desnim silam močnejše približala njihovim koncepcijam državnega socializma. Zahod pa je začutil, da se približujemo občutljivi točki, ob kateri se je ustavila zahodna socialna demokracija s svojo dominantno tezo, da je temeljni interes delavca in družbe blaginja in njegova varnost, ne pa njegova neposredna politična vloga v sistemu in njegovo razpolaganje s presežno vrednostjo. Taka pričakovanja, da bo zavest bolje situiranih delavcev otopela, pa so ti sami najneposredneje demantirali prek svojih sindikatov, v novem stavkovnem valu, ob volitvah in v drugih oblikah izražanja nezadovoljstva.

Danes že lahko ugotovimo, da je v glavnem propadla lanske letna velika zahodna propagandna ofenziva (in ne samo propaganda, tudi obveščevalna in ekonomska) proti naši deželi in njenemu samoupravnemu socializmu. Če pravim propadla, s tem ne mislim reči, da je in bo prenehala delovati. Stalinistični napad na našo deželo 1948. leta je zelo hitro doživel poraz v Jugoslaviji sami in v svetu (V. kongres je že jasno odgovoril mednarodnemu delavskemu gibanju, na kateri strani so komunisti in delovni ljudje Jugoslavije). In vendar je trajalo dve desetletji (osem let do beograjske deklaracije in še dvanajst do razgovorov na najvišji ravni, da smo docela normalizirali politične, gospodarske, diplomatske in druge odnose, da smo dosegli priznanje Jugoslavije *takšne, kakršna je*, z njeno pravico graditve takega političnega sistema, kakršen ustreza njenim narodom in interesom. Kaže, da naše odmikanje od klasičnih zahodnih parlamentarnih modelov ni nič manj boleče za obstoječe družbeno-ekonomske odnose v sodobnih meščanskih državah, kot je bilo včeraj naše odmikanje od klasičnega socialističnega državnega modela. Sprijazniti se bomo torej morali s tem, da bomo še dolgo v središču idejno-propagandne vojne proti našemu samoupravnemu socializmu, in to toliko bolj, kolikor bolj nam bo uspelo uveljaviti in utreti pota silam združenega dela in znanja v političnem sistemu neposredne demokracije. Vendar je za nas pomembno, da jim kljub vsemu v tem času ni uspelo potisniti nas na periferijo mednarodnega doganja, da smo, nasprotno, prav v tem času doživeli veliko afirmacijo naše

dežele v vzponu politike neuvrščenih držav (zasedanje OZN na koncu starega leta) in v pripravljanju sestanka evropskih držav (v Helsinkih na pragu novega leta). Propadli so tudi poskusi najbolj mračnjaških desnih sil z oživitvijo propalega ustaštva in drugih emigrantskih centrov, preračunani na slabitev dobrih gospodarskih in drugih zvez, zlasti s sosednjimi deželami. Jugoslavija je tudi po tej preizkušnji ostala najbolj odprta dežela na svetu, z najbolj razvejanimi gospodarskimi, kulturnimi, znanstvenimi, športnimi in drugimi povezavami, z največjim številom držav, s katerimi imamo prijateljske in dobre diplomatske in druge odnose.

Ta uvod je bil potreben zato, da bi laže ugotovili, v kakšnih okoliščinah bo Zveza komunistov Jugoslavije pripravljala svoj X. kongres, katerega dokumenti imajo programsko vrednost ter bodo veljali za našo temeljno družbenopolitično usmeritev za daljše časovno razdobje, verjetno do konca sedemdesetih let. Kakor na vseh povojnih kongresih bo tudi na tem kongresu zunanja politika enako-pravno obravnavana in kakor vsi povojni kongresi bo tudi ta kongres vznemirjal mednarodno delavsko gibanje in svetovno javnost. Poleg tega gradimo kongresne dokumente že po sprejetju prve faze ustavne preobrazbe in ob dejstvu, da se tudi za novo jugoslovansko ustavo dana vsa temeljna izhodišča kot nov dogovor med narodi Jugoslavije. Zunanjepolitični del kongresne resolucije, ali bolje njen osnutek, ki bo poleti dan v razpravo članstvu ZKJ in javnosti, bo tako pomenil obenem skupno izhodišče tudi za graditev zunanjepolitične dejavnosti republik in pokrajin in njihovih kongresov in konferenc. Predsedstvo ZKJ in posebni avtoritativno sestavljeni kongresni odbor s štirimi delovnimi skupinami pripravlja zdaj tekst kongresne resolucije. Nekatera pomembna izhodišča za zunanjepolitični del so bila podana v lanskih sklepih na skupni seji predsedstva ZKJ in SFRJ (12. julija 1972) ter na seji kongresnega odbora v Miločeru na prvi letošnji delovni dan. Ko pišemo osnutek dokumenta, moramo izhajati iz razredne istovetnosti notranje in zunanje politike, iz socialističnih samoupravnih protiimperialističnih idejnih temeljev, iz načel internacionalistične solidarnosti z delavskimi in narodnoosvobodilnimi gibanji. Opreti se moramo na svoj lastni marksistični fond, ki se je na področju zunanje politike ustvarjal že med socialistično revolucijo ter nato med bojem za mednarodno priznanje neodvisnosti dežele, za pravico do samostojne poti socialističnega razvoja. Na prihodnjem kongresu nam ni treba spreminjati temeljne smeri, ker je neodvisna in neuvrščena politika socialistične Jugoslavije potrdila svojo moč in realnost. Našim narodom je zagotovila najdaljše mirno razdobje v zgodovini in s tem pogoje za njihov pospešeni ekonomski, družbeni in politični napredek, obenem pa je Jugoslaviji zaradi njene premočrtnosti in dosledne podpore naprednim protiimperialističnim in protihegemonističnim silam prinesla velik mednarodni prestiž in

ugled. Dalje, zunanja politika izhaja iz federalnega značaja večnarodne skupnosti in razvoja neposredne socialistične demokracije, temelji pa na združenem interesu delovnih ljudi, narodov in narodnosti, socialističnih republik in pokrajin ter se uveljavlja do vseh teh subjektov javno, ne priznavajoč tajnih sporazumov niti dogovorov na račun tretjih. Poleg Leninovega načela, da komunistična država ne sme poznati tajne diplomacije, pa smo vgradili v naše zunanje odnose tudi načelo odprtosti do sveta za ekonomske, kulturne in znanstvene zveze ter začeli z ustavnimi amandmaji uveljavljati proces postopnega podružbljanja zunanjepolitične dejavnosti.

To so nekatera izhodišča, ki jih moramo upoštevati pri pripravljanju potrebnih kongresnih dokumentov na zunanjepolitičnem področju. Zdaj smo v prvi fazi pripravljanja kongresne platforme. Deset specializiranih delovnih skupin (okrog 150 komunistov-strokovnjakov, praktikov in znanstvenikov) pripravlja gradivo, analize, potrebne statistične podatke in drugo. K delu so pritegnjene zvezne in republiške institucije, diplomatska predstavništva in republike. Področja, ki so jih raziskale te delovne skupine in že predale odboru svoje gradivo, so tale: delavski razred in delavsko gibanje v sodobnem svetu, procesi v deželah v razvoju, procesi v socialističnih deželah, procesi v razvitih kapitalističnih deželah, pomen tehnokratizma v svetu, politika neuvrščenosti, vloga vojaškega faktorja v mednarodnih odnosih, gibanja med mlado generacijo, supersile v mednarodnih odnosih, in zadnje področje — položaj Jugoslavije in aktualne naloge ZKJ. Naloga tega gradiva je v tem, da pokaže čim pravilnejšo podobo sodobnega sveta, njegov globinski posnetek, tokove in spremembe v tem svetu, družbenoekonomske vzroke za premike in po možnosti tudi predvidi in napove, v kakšni smeri bo v prihodnje potekal razvoj družbenoekonomske in politične odnosev na posamičnih področjih in kako bo vplival na svetovna razmerja in odnose sil v svetu. Ta naloga je zdaj bolj ali manj za nami. Zdaj smo v fazi sintetiziranja tega obsežnega gradiva na tri osnovne teme (tri poglavja zunanjepolitičnega dela resolucije) — prva (naslov): spremembe v družbenoekonomske odnose in razvoj proizvodnih sil v svetu; druga: socializem kot svetovni proces, in tretja: zunanjepolitična koncepcija Jugoslavije in ZKJ. To bomo poslali kongresnemu odboru v oceno, preden bomo dokončno formulirali tekst, ki bo šel v javno razpravo.

Predvideti poglobitve družbenoekonomske premike in tokove v sodobnem svetu za daljše razdobje v sedanjem vse bolj povezujočem se in zapletenem svetu ni lahka naloga. Znanstveno-tehnološka revolucija, raven gospodarske razvitosti (današnja vrednost nakopičenega orožja v Evropi je večja od vrednosti presežnega dela vsega človeštva v času, ko je Marx pisal »Kapital«), dinamika razvoja, možnosti, v katerih se oblikuje in organizira zavestna ljudska akcija, ki edina lahko odločujoče vpliva na potek zgodovine, vse to skupaj

lahko hitro spremeni odnos sil v korist ali škodo socializma in povzroča razmere, v katerih so možni veliki preobrati in presenečenja.

Če smo hoteli ugotoviti poglobitve težnje, ki bodo v prihodnosti vplivale na mednarodne odnose, pa je bilo potrebno seči nazaj, kajti v smislu izreka, da je preteklost zgodovina prihodnosti, morajo komunisti, če hočejo biti vodnik v prihodnjem razdobju, analizirati in ugotoviti tendence in družbenoekonomske vzroke za premike v minullem razdobju. Seveda pa ni bilo treba seči daleč nazaj. Za notranje-politični in gospodarski razvoj Jugoslavije smo vzeli za podlago dvajsetletno razdobje (1952—1972) gospodarskega napredka, to je, od uvedbe delavskih svetov ter sočasne zmage nad izolacijo in blokado socialistične Jugoslavije. Za svet smo vzeli povojno razdobje, to je zadnjega četrto stoletja po drugi svetovni vojni, kar pomeni za razviti socialistični in kapitalistični svet dokaj zaokroženo celoto z gospodarsko in politično stabilnostjo, medtem ko so tako imenovani tretji svet v tem času pretresale hujše krize, vojne in revolucionarna vrenja na vseh kontinentih. To je razdobje izredno hitre gospodarske rasti, povprečno 5 % na leto brez kakih večjih recesij, pri čemer se je celo stopnja realnega bruto domačega proizvoda v deželah v razvoju povečevala približno v istem tempu, seveda z manjšim učinkom na standard prebivalstva zaradi hitrega povečevanja števila prebivalstva, kar je po (mišljenju strokovnjakov OZN) predvsem posledica manjše umrljivosti in ne večje natalnosti, kot pogosto napačno sklepamo.

Naj se na tem mestu dotaknemo pomena tako imenovane »eksplozije prebivalstva«; ta v veliki meri vpliva na standard, ki ga merimo na prebivalca. Ker bo nedvomno v prihodnjem razdobju stopnja umrljivosti pojemala, bo mogoče problem reševati samo s tako spremembo socialnoekonomskih dejavnikov, ki vplivajo na natalnost. Ni prav, če se v Jugoslaviji v tem pogledu včasih vedemo, kot da se to nas ne tiče in da v tem pogledu ni treba imeti jasnih stališč in politike doma in v svetu. To so problemi reguliranja populacijske politike v deželah v razvoju, načrtovanje družine in drugi problemi, povezani s tem kompleksom občutljivih človeških odnosov.

Evropa, zahodna in vzhodna, je značilen pokazatelj razvoja gospodarskih in političnih odnosov v tem razdobju, ki ga nekateri imenujejo »la deuxième Belle époque«, verjetno zaradi neslutene gospodarske prosperitete. To je era neokapitalizma — tako imenovane državne blaginje z značilnim intervencionizmom na področju investicij in pri usmerjanju presežne vrednosti za socialne, šolske, zdravstvene in stanovanjske potrebe, to je tudi afirmacija centralističnih planskih socialističnih gospodarstev, ki so se v tem času razvile v srednje razvite dežele, ZSSR pa v svetovno velesilo, gospodarsko, vojaško in politično. Politični sistemi v tem delu sveta so ostali v tem času nespremenjeni, blokovska razmerja, ki so se oblikovala po zmagi nad fašizmom, se geografsko niso spremenila in tudi vsi spo-

razumi v centralni Evropi v zadnjih letih temeljijo na priznanju stanja po drugi svetovni vojni. Po dolgih letih se »stari« zavezniki spet zbirajo na sestanek za mirovno sporazumevanje o Vietnamu. To seve ne pomeni, da se je svet ustavil na razpotnici petdesetih let, da se za površjem tega razdobja blaginje in videza ne razpletajo silnice razrednih konfliktov in nezadovoljstva z obstoječim položajem, revolta mlade generacije in stavek na tej in oni strani Odre-Nise, ki pa se niso razvile do te mere, da bi lahko ogrožale državno strukturo in blokovske odnose v celoti. Poleg tega so to »Belle époque« poveljne svetovne zgodovine spremljali tudi krvavi spopadi znotraj dežel v razvoju in med njimi, strahote korejske in vietnamske vojne in naraščanje svetovnega terorizma. Vse to dokazuje, da še tako razsvetljena državna politika ne more preprečiti večanja socialnega razlikovanja, pa tudi ne zavarovati temeljnih človekovih državljan-skih in premoženjskih pravic in varnosti. V vse nevarnejšem obsegu se pojavljajo neofašistične in desne težnje, ki iščejo tudi zunaj meja svoje domovine ter pri velikih silah svoje zaledje, ponujajo svoje usluge in so pripravljene uporabljati vsa sredstva (atentati v kino dvoranah, uboji ambasadorjev, ugrabitve in strmoglavljenje letal, zastrupljanje vodovodov). Prisotnost bolezenskih klic v človeškem organizmu pa dokazujejo tudi drugi spremljajoči pojavi sodobne družbe, kot je naraščanje kriminala, drogiranje, alkoholizem, samomorilstvo kot skrajnostna stopnja apatije mlade generacije.

Navadno te velike spremembe v razvitem svetu, v kapitalističnih in socialističnih državah, zaznavamo s številkami, odstotki gospodarske rasti, v tonah, povečanju trgovine in s podatki o dohodku na prebivalca, ki se je od objave »Komunističnega manifesta« kar desetkratno povečal. Vzrok za ta veliki vzpon iščemo v znanosti kot neposredni proizvodni sili, v znanstveni in tehnološki revoluciji, ali kot pravimo drugi industrijski revoluciji, s kibernetiko in avtomatiko v domeni sredstev dela, kemijo in z njo povezanim zdravstvom in kmetijstvom v domeni proizvodnje ter boljši organizaciji dela. Nedvomno so znanost in njena odkritja imela v tem času največji neposredni vpliv na vse sfere družbenega in gospodarskega življenja ter na povezovanje ljudi in narodov. Nedvomno je bil pomemben vpliv univerz in znanstvenih institucij ter pomen šol ter splošni prodor vzgojnega procesa v vse sloje prebivalstva. Pri vsem tem pa mnogokrat podcenjujemo človeka, ljudski faktor, pomen združenega dela in znanja, obenem pa se poskuša odriniti zgodovinska vloga delavskega razreda z najrazličnejšimi tezami, da se je njegova vloga izčrpala, da se je njegova struktura spremenila in podobno. V resnici pa se je prav v tem razdobju silno povečala vloga delavskega razreda v svetovnem merilu. Poglejmo samo njegov vpliv — neposreden vpliv ali vpliv prek njegovih strank in sindikatov na politiko v zahodnih razvitih evropskih deželah. Poglejmo velikansko ljudsko gibanje in preseljevanje, ki je premaknilo ogromno kmečko morje od Bal-

kana globoko v Azijo in Sibirijo ter povzročilo, da so milijonske množice kmečkega in polpismenega prebivalstva odšle v urbana naselja in se zaposlile v modernih gospodarskih obratih. Vse te nove delavske množice, ki odtlej žive samo od svojega dela in znanja, danes oplajajo ideje Oktobra, ideje socialističnih revolucij ter jih spaja internacionalistična solidarnost v boju proti imperializmu, jutri pa jih bo vodila organizirana socialistična zavest v smislu našega samoupravnega socializma, da bodo hoteli biti neposredni nosilci tudi razširjene reprodukcije in politike svoje dežele, svojega naroda.

Poleg tega zavestnega dejavnika pa se pojavlja zlasti v krogih znanstvenikov, pretežno tistih, ki se ukvarjajo s fundamentalnimi raziskavami in naravoslovnimi vedami (ne torej, kot navadno mislimo, med ekonomisti, sociologi, politiki, filozofi) vse več opozoril, da je gospodarska rast najbolj razvitih dežel znotraj okužena z zelo nevarnimi klicami, ki grozijo človeku in družbi. Tu je najbolj prizadeta ekologija (znanost o vplivu okolja na življenje rastlin in živali) in njeni podatki o zastrupljanju vode, zraka in zemlje govore, da so stopnje degradacije človeškega okolja nekajkrat hitrejše od stopenj gospodarske rasti. Poleg tega se vse bolj uveljavljajo dolgoročnejši programi. Znanost je začela proučevati izčrpljivost naravnih energetskih virov in drugih surovin ter možnosti za njihovo nadomestilo. Prav tako proučuje možnosti nadomestil za prehranjevanje prebivalstva zaradi velikega povečanja svetovnega prebivalstva.

V zavest razvitega sveta se prebija pod vplivi teh alarmov potreba po preoblikovanju razvojne politike. Veča se potreba po znatnejših sredstvih za znanstveno-tehnološka odkritja, ki bi zmanjšala čedalje večje zastrupljanje človekovega okolja. Veča se potreba po dolgoročnejši zagotovitvi energije in surovin in naravno večje iskanje in pritisk na znanost za nadomestila, da bi tako preprečili gospodarsko in politično krizo, ki bi nastopila, če bi zmanjkalo njihovo redno dotekanje. Tiste dežele (zlasti socialistične), ki imajo večje zaloge surovin ali pa kvalificirano delovno silo, bi rade zamenjale te svoje prednosti za sodobno tehnologijo ali pa za to, da bi dobile potreben kapital za hitrejši lastni razvoj. Ekonomska diferenciacija in profitni motiv nista več dominantna za nadaljnji razvoj gospodarstva. To spoznanje vse bolj prevladuje zaradi tega, ker se potem znajdemo na razpotju; en tok gre v smeri težnje po avtoritarizmu in vse večjem vplivu državnega organizma, drugi v smeri demokratizacije, samoupravljanja itd. Obenem se krepi pritisk na spremembe demokratičnih odnosov v navidez trdnih in nespremenljivih političnih sistemih ene in druge strani. Krepijo se izrazito leve težnje med mladimi pokolenji, vse večje je število znanstvenikov in tehnologov, mlade inteligence, ki ni zadovoljna z »mezdnim« odnosom do države, pa tudi ne z dejstvom, da se rezultati njihovih znanstvenih raziskav ne usmerjajo v korist človeka, pač pa v njegovo uničenje in za dominacijo nad narodi.

Velike spremembe smo v tem času doživeli v tako imenovanem tretjem svetu, ki že zdaleč ni več tretji svet, ker se je z vehementno silo prebil na politično površje. V zadnjih dvajsetih letih je bilo sprejetih več kot polovica novih članic Združenih narodov, več kot je prej postalo samostojnih nacionalnih držav v času od francoske revolucije naprej. Velikega pomena so bile arabske revolucije in priborjena neodvisnost, ki jo morajo zdaj tako krčevito braniti. Mnogo afriških dežela si je priborilo svojo neodvisnost in samo jug Afrike se z zunanjo pomočjo še upira končnemu porazu kolonializma na tem kontinentu. Veliki premiki, posebno prav v zadnjem času, so se zgodili v Aziji: sprejetje Kitajske v OZN, ustavitev vojne v Vietnamu, ustanovitev Bangladeša in drugo. Velikega pomena je tudi dejstvo, da sta Indija in Kitajska v glavnem rešili najbolj strahotne probleme revščine — lakoto, množične bolezni, brutalno eksploatacijo, populacijsko eksplozijo, Kitajski je tudi uspelo integrirati svojo državo, ki pred revolucijo stoletja ni obstajala. Poleg kubanske revolucije potekajo v Latinski Ameriki nadaljnji procesi emancipacije, pri kateri je posebno proučevanja vreden čilenski primer. Govor predsednika Allendeja v organizaciji ZN pomeni po mojem mnenju izredno pomembno »prvo lastovko pomladi« v tem smislu, da direktno govori o ogražajočem delovanju ameriških družb in mednarodnega kapitala za čilensko neodvisnost in samostojen gospodarski napredek. V tem delu sveta, večinoma neuvrščenih držav, novoosvobojenih mladih narodov in ljudstev se skrivajo nesluteni potenciali in možnosti za gospodarski in kulturni napredek. V tem svetu Jugoslavija išče svoje mesto, prostor, zveze in zavezanštvo in za ta veliki prebijajoči se svet siromaštva in zaostalosti se bori s svojim vplivom in ugledom v razvitem svetu ne samo deklarativno, pač pa konkretno in načrtno, da bi spremenili obstoječi svetovni monetarni in trgovinski sistem, zaradi katerega so privilegirani bogati in močnejši. Prepričani smo, da vsak rezultat na tem področju utira nova pota socializmu kot svetovnemu procesu.

Deseti kongres bo moral povedati, kaj bo po mnenju ZKJ v tem prihodnjem desetletju v ospredju, s katerimi dejstvi in silnicami, ki bodo delovale »objektivno«, to je zunaj zavesti in vpliva jugoslovanskih narodov in delavskega razreda, bomo morali računati, ko načrtujemo strateško smer naših zunanjih odnosov — političnih, ekonomskih, znanstvenih, vojaških in drugih.

Iz vsega zgoraj povedanega bi lahko povzeli sklep, da bo na zavest človeštva v tem razdobju vse močnejše vplival strah atomskega uničenja sveta, strah pred zadušitvijo človeštva zaradi zastrupitve njegovega okolja ter nevarnost, ki jo prinaša s seboj populacijska eksplozija. Vse to bo potiskalo človeštvo k združevanju in skupni obrambi v svetovni družini narodov in svetovnem parlamentu človeštva. Nedvomno bo Jugoslavija tudi poslej aktivna na teh področ-

jih, vnašajoč v vse te probleme svoje poglede, resnični humanizem, stališča neuvrčenega sveta ter dežel v razvoju, ki hočejo biti enako-praven faktor, ne dopuščajoč, da bi se problemi reševali na njihov račun in samo v interesu razvitih in »civiliziranih«.

Dalje bodo v tem razdobju pomembni problemi gospodarske rasti in novih oblik ekonomskega, trgovinskega in finančnega sodelovanja ter problemi nadaljnje velike migracije delovne sile. Po mnenju strokovnjakov ni pričakovati v kratkem hujše gospodarske krize ali recesije, ki bi zaustavila tempo sedanje gospodarske prosperitete. Vendar so si enotni v tem, da bo ta rast v bolj razvitih deželah manj intenzivna, zaradi večjih izdatkov za varstvo človekovega okolja, kar zahteva zelo velika sredstva, ta pa je moč dobiti le na račun vojaških izdatkov. Prav tako pričakujejo v tem času nadaljnjo rast Amerike, čeprav bo verjetno razvoj Sovjetske zveze v tem razdobju relativno hitrejši. Sovjetska zveza je po mnenju ekonomistov sicer precej izčrpala svojo gospodarsko reformo od leta 1965 sèm, vendar je prav zdaj dala nove impulze svojemu gospodarskemu razvoju z odpiranjem neizčrpnih sibirskih surovinskih virov za uvoz tehnologije na svoja deficitarna področja in z mnogimi aranžmaji z Ameriko, Japonsko, zahodno Evropo in drugimi. Tako je dokončno odpravljena trgovinska blokada SZ, ki je trajala vse povojno razdobje, in lahko pričakujemo nov boom v gospodarski preobrazbi te velike sile in s tem podobne spodbude v drugih socialističnih državah Vzhodne Evrope. Prav tako se bo moral razviti svet v tem času močnejše obrniti k nerazvitim področjem, k novim obsežnejšim trgov, išoč nove oblike gospodarskega sodelovanja, ki bodo upoštevale obstoj številnih samostojnih državnih subjektov, ki nočejo več privoljevati v kolonialne in polfevdalne odnose. Jugoslavija mora kot odprta gospodarska skupnost biti tudi poslej povezana z vsemi gospodarskimi strukturami, z Zahodno in Vzhodno Evropo ter z deželami v razvoju. Težiti moramo za diverzifikacijo naših ekonomskih zvez, ker nočemo biti privezani samo na eno lokomotivo v našem razvoju. Tudi Evropa, ta največji uvoznik surovin in izvoznik opreme in tehnologije, se danes noče več vrteti krog sebe, marveč teži za tem, da bi bila vse bolj prisotna v svetu, na pogorišču kolonializma, na novih velikanskih trgih Azije, v Kitajski, v arabskem svetu in drugod.

Nič ne bomo udarili mimo, če bomo v prihodnje dali velik poudarek razvoju znanosti in raziskovalnemu delu ter tehničnemu napredku. Razvoj znanosti bo nedvomno v ospredju razvitega in nerazvitega sveta. Vendar pa se z znanstveno-tehnološko revolucijo večajo tudi možnosti za odlaganje in zadrževanje procesa emancipacije delavskega razreda. Na X. kongresu bomo dokazovali tezo, da tehnokratske tendence in tehnokratska ideologija postajajo vse bolj svetovni fenomen (teorije o poindustrijski, tehnološki družbi, vladavini strokovnjakov idr.), kar krepi družbeno potrebo po zavestni socialistični akciji. Poleg tega ne more ne Jugoslavija ne kaka večja

državna skupnost ustvarjati sama za sebe svoje tehnologije, ker gre razvoj v svetu v smeri univerzalne znanosti in tehnologije. Tehnologija in znanstvena odkritja, ki izhajajo iz človeka in družbe, pa lahko služijo človeku ali pa ga tudi podredijo ne samo slepim silam narave, pač pa tudi gospodarski, politični in vojni dominaciji velikih sil. Zato je po našem mnenju ena sedanjih najbolj aktualnih nalog mednarodnega delavskega in socialističnega gibanja ta, da se tehnologije ne bi polastili privilegirani sloji družbe za svoje interese, da bo tehnologija kot stvaritev človeka in družbe podrejena volji in odločitvam delavcev — ročnih in umskih. To je morda tisto *novο*, kar bo X. kongres pokazal našemu delavskemu razredu in mednarodnemu delavskemu, socialističnemu in komunističnemu gibanju. Takih analiz in opozoril namreč v današnjem prevladujočem etatističnem svetu ni moč slišati na sestankih drugih komunističnih in marksističnih strank.

In na koncu, za današnji čas je značilno sporazumevanje med velikimi silami in to, da je pod vplivom spoznanja, da lokalne vojne ne prinašajo obetanih rezultatov agresorju, končala vietnamska vojna. Verjetno smo na pragu daljšega razdobja relativnega mednarodnega popuščanja in iskanja novih oblik vzpostavljanja gospodarskega in vojaškega ravnotežja. To pa pomeni priložnost za večjo ofenzivnost neuvršenih dežel, za pospešitev nedokončanih emancipacijskih procesov, za dokončni poraz kolonializma v svetu ter angažiranje večjih sredstev za hitrejši gospodarski napredek dežel v razvoju. Obenem pa to ustvarja pogoje za demokratizacijo družbenega in političnega življenja in večjo udeležbo ljudskega faktorja v politiki družbe in države. Naš samoupravni socializem prav gotovo ustreza tej splošni težnji narodov in ljudstev. Morda bo tudi v prihodnjem desetletju prišlo do večjega razmaha samoupravljanju podobnih institutov. Ker Jugoslovani bolje od drugih vemo, da nič ne pride samo po sebi, pač pa samo kot rezultat zavestne in organizirane družbene in politične akcije, bomo v tej smeri še pospešili svoje napore za svojo prisotnost in sodelovanje v delavskem in socialističnem gibanju, z naprednimi organizacijami in posamezniki. Kajti danes živimo v ironičnem paradoksu, »da nikdar ni tako velika večina človeštva težila k miru, napredku, hitrejšemu gospodarskemu razvoju, k neodvisnosti in svobodi, k večjemu sodelovanju med ljudmi, k novim odnosom in humanizmu, ko obenem nikdar ni visel nad človeštvom večji meč negotovosti ubijalskega orožja, ki lahko v nekaj minutah spremeni svet v velikanski krematorij« (Vlahovič na seji delovne skupine za brionske sklepe). V takih razmerah pa je usodnega pomena, v kakšni smeri bo vplivala prevladujoča zavest človeštva na reševanje žgočih problemov današnjega in jutrišnjega sveta.

VIRI:

Sklepi predsedstva ZKJ in SFRJ, 12. julija 1972, zapisnik kongresnega odbora v Miločeru, 5. januarja 1973, gradivo delovnih skupin.

Ob reformi davčnega sistema

Trditev, da smo začeli z resnično reformo sistema družbenih dohodkov, se morda zdi pretirana. Mislimo, da bodo nekateri kasneje nanizani argumenti pokazali, da ta ocena vendarle drži. Korenite spremembe v družbeno-ekonomskem in družbenopolitičnem sistemu, spremembe, ki izvirajo iz dopolnil k ustavi SFRJ in ustavam socialističnih republik, zahtevajo tudi bistvene spremembe v sistemu zbiranja družbenih dohodkov in v financiranju splošnih in skupnih družbenih potreb. Skoz davčni sistem se namreč tudi nazorno kaže družbena ureditev sleherne države. Ob ustavni prelomnici se spremembe na tem področju ne morejo izraziti samo v nekaterih modifikacijah sedanjega sistema zbiranja dohodkov za splošne in skupne družbene potrebe, pač pa v povsem novih temeljih tega sistema, to pa je v resnici davčna reforma, reforma družbenih dohodkov nasploh in reforma javnih financ. Zavedati pa se moramo, da smo s to reformo šele začeli in da nas čaka še hudo zahtevno delo, ki ga moramo kar se da premišljeno opraviti. Drugače bodo posledice lahko neprijetne, rezultati pa daleč od tistega, kar pričakujemo in kar lahko dosežemo.

I Na potrebno razsodnost, strokovnost in ustrezeni čas, da uveljavimo novosti, opozarjamo zato, ker smo v minulih petindvajsetih letih doživeli pogoste, včasih celo nepotrebne, prenagljene in tudi zaletave spremembe v sistemu prispevkov in davkov. Pogosto so bili deloma zanemarjeni ali premalo določno zagotovljeni cilji, ki naj bi jih z davčno politiko dosegli. Ob tem se je neredko kazal pretiran optimizem glede učinkov na hitro pripravljenih davčnih ukrepov. Nekako smo pozabljali, da nam kljub vsem družbenim prelomnicam zaradi fiskalnih potreb vendarle ni treba vselej hiteti, temveč da lahko vpeljujemo tudi evolutivne spremembe, ki zagotavljajo, da dosežemo zaželeno cilje, in ki brez nepotrebnih pretresov predvsem v gospodarstvu omogočajo normalne tokove napredka.

Za primer premišljenega vpeljevanja davčnih novosti naj omenimo davek na dodano vrednost v deželah EGS. Pristojni organi

evropske šesterice so se za to dajatev v vsej EGS odločili leta 1967. Prva je davek vpeljala ZR Nemčija leta 1969. Belgija je na primer po dobrih dveh letih priprav preložila uvedbo davka »tik pred zdajci« in ga je 1. januarja 1970 odložila še za celo leto z motivacijo, da podjetja delajo s polno zmogljivostjo in da vlada ne želi ogroziti te težnje h gospodarski ekspanziji. Italija je zadnja od nekdanje evropske šesterice uvedla ta davek po petih letih priprav šele l. 1973. In še smo lahko letos v italijanskih časnikih brali o zapletih, ko je ta davek obremenil gospodarstvo.

V deželah z veliko bolj usposobljeno fiskalno administracijo, kot je naša, se lotevajo davčnih reform z vso obzirnostjo in previdnostjo, se poprej temeljito pripravijo in analizirajo ter vsestransko raziščejo možne pozitivne in negativne vplive na gospodarstvo, socialne razmere itd. Pretirana zagnanost, da bi za vsako ceno spremembe uvedli v kratkem roku, neredko povzroči trajnejšo nestabilnost v javnih financah in spodbuja podobne pojave v gospodarstvu.

Vendar bi ne bilo utemeljeno, če bi menili, da je bilo v našem sistemu družbenih dohodkov v zadnjem času vse narobe. Lahko pa seveda rečemo, da so bile posamezne občutne pomanjkljivosti. Ob nekaterih naj se na kratko zadržimo.

Davčni sistem, ki smo ga vpeljali v bistvu s tremi zakoni leta 1964 in 1965 (temeljni zakon o prispevkih in davkih občanov, temeljni zakon o financiranju družbenopolitičnih skupnosti in temeljni zakon o davku na promet) ter temelji na ustavi SFRJ iz leta 1963, je gotovo rezultat nekega koncepta o zbiranju sredstev za splošne in skupne družbene potrebe in ne le nekakšna zbirka posameznih predpisov brez povezave in skupnih ciljev. Glavni značilnosti tega časa sta, da se potrebni dohodki splošne in skupne porabe navezujejo na osebne dohodke in da so instrumenti fiskalnega sistema dokaj nevtralni do gospodarskega življenja in v precejšnji meri do socialnih razmer. Nastale so tudi bistvene spremembe v sistemu financiranja kolektivnih družbenih potreb, saj jih financirajo interesne skupnosti in ne kakor poprej proračun. Že od leta 1967 naprej so celotni izdatki za skupno porabo (samoupravne in interesne skupnosti) večji od proračunskih. Prvi so pred začetkom tega petletnega razvojnega obdobja leta 1970 obsegali 18,3 % jugoslovanskega družbenega proizvoda, drugi pa samo še 16,5 % (všteto je socialno zavarovanje). Ta težnja se nadaljuje v prid samoupravnim oblikam financiranja — toda bolj glede družbenih izdatkov za skupne potrebe kot glede dohodkov za te namene, saj so se ti dohodki v bistvu zbirali prav tako s predpisi predstavniških organov kot dohodki za splošne potrebe v proračunih. Iz omenjenih glavnih značilnosti sistema družbenih dohodkov v minulem obdobju pa v praksi izvirajo nekatere slabosti. Koncept o soodvisnosti gospodarskih gibanj ter splošne in skupne porabe, ki naj bi ga realizirali s celo vrsto prispevkov iz osebnih dohodkov, je bil pravilen in zasluži pozitivno

oceno. V praksi pa je prišlo do neskladja med razglašeno zamisljivo in instrumenti, s katerimi naj bi jo uresničili. Če bi se gibanje osebnih dohodkov dosledno ravnilo po produktivnosti dela v gospodarstvu, bi lahko zamisel uspešno uveljavili. Ker so vrsto let v tem obdobju rastle osebni dohodki hitreje od produktivnosti in niso upoštevali ekonomskih kriterijev, se je stvar izjalovila. Zato so sredstva družbenopolitičnih in interesnih skupnosti tudi stalno naraščala ne glede na gospodarska gibanja. Na drugi strani je prišlo — in še prihaja — do svojstvenega pojava — da je zaposleni kot stvarni zavezanec prispevkov iz svojega bruto osebnega dohodka svojo obveznost prevajal na delovno organizacijo, ki naj bi bila sicer le tehnični plačnik (plačnik po odbitku). Tako se je prispevek iz osebnega dohodka iz delovnega razmerja spremenil v neke vrste davek na delovno silo. Delovnim organizacijam je zviševal poslovne stroške in zmanjševal akumulativnost, pa še to dokaj nepravilno. Delovno intenzivna podjetja so nosila sorazmerno veliko težja bremena kot kapitalno intenzivna podjetja. Skratka, podlaga za zbiranje sredstev za splošne in kolektivne družbene potrebe je bil tako rekoč monističen fiskalni sistem, saj je bil drugi najpomembnejši vir družbenih dohodkov prometni davek, ki ga v prodaji na drobno plača potrošnik prav tako iz svojega osebnega dohodka. Nanj ga — vračunanega v ceni — prevajal prodajalec. Prispevki iz OD (najpomembnejši so iz OD iz delovnega razmerja; drugih prispevkov od kmetijstva, obrti, intelektualnih storitev in avtorskih pravic ter inovacij ne bomo posebej obravnavali) ter prometni davki obsegajo okoli 4/5 dohodkov družbenopolitičnih in samoupravnih skupnosti na ravni federacije, republik in občin skupaj, preostalo petino dohodkov pa dajo predvsem carine. Pri teh podatkih smo izvzeli socialno zavarovanje. Tako razvpiti davek na skupni dohodek občanov, ki sicer zajema vse večje število zavezancev, je dal do zdaj malo sredstev za družbene potrebe in ga Služba družbenega knjigovodstva v svoji statistiki sploh ni posebej prikazovala.

Bolj zvesto pa smo spoštovali drugo značilnost dosedanjega davčnega sistema — nevtralnost do gospodarskih gibanj in socialnih razmer. O posledicah na socialnem področju ne bi posebej govoril, ker so dovolj očitne in so zahtevale že veliko naporov, da smo jih vsaj začeli urejati. Že omenjena nepravilna obremenitev delovnih organizacij pa dokazuje, da je pasivno in nevtravno stališče davčne politike v bistvu svojevrstna nenačrtna in neusmerjena intervencija. Ob tem se lahko mirno sklicujemo na Samuelsonovo trditev, da vsaka država ima svojo fiskalno politiko, naj se tega zaveda ali ne. Vprašanje je le, ali bo ta politika načrtna in konstruktivna ali pa nehotena in naključna. Ob povedanem pa se ni mogoče sprijazniti s pomanjkljivostjo, ki so jo tudi neredko očitali naši davčni politiki v minulem obdobju — da v njej ni bilo kanala, po katerem bi dokajšnji presežki dohodkov odtekali nazaj v gospodarstvo. Za to

res ni bilo nikakega avtomatičnega mehanizma, vendar pa so republike in federacija imele nekatere možnosti, da posežejo vmes in omejijo skupno in splošno porabo, skupaj z občinami pa so imele možnost, da znižajo stopnje in da presežke usmerijo v sklade skupnih rezerv gospodarstva. Lahko ugotovimo, da so te možnosti v zadnjem času z zavestno politiko res uporabile, četudi le za delno in še nezadostno razbremenitev gospodarstva.

II

Ustavna dopolnila iz leta 1971 so postavila nove temelje za naš fiskalni sistem. Med bistvenimi novostmi naj omenimo predvsem tele:

— Federacija nima več nobenih neposrednih pristojnosti glede zbiranja sredstev, namenjenih za financiranje investicij v gospodarstvu in v infrastrukturi. Likvidacija zunaj proračunske bilance federacije je konec investicijske dejavnosti federacije, te centralizirane, močne državne funkcije, ki je dokaj neenako delovala na regionalni in sektorski položaj gospodarstva. Izjemno ostane sklad za kreditiranje razvoja nezadostno razvitih republik in SAP Kosovo.

— Izvirni dohodki federacije se omejujejo na carine, zvezne takse in dohodke od dela zveznih organov, kar v sedanjih razmerah zagotavlja le okoli polovico zveznega proračuna, ostanek pa prispevajo republike iz sredstev, zbranih iz nekdanjega zveznega prometnega davka, ki je zdaj dohodek republik.

— Dopolnila so prvič v našem povojnem razvoju federaciji omejila suverenost pri reguliranju fiskalnega sistema. Ustavne novosti dajejo republiški zakonodaji originarno suverenost, da določa sistem, vire in vrste davščin, taks in drugih dajatev z izjemo davka na promet proizvodov in storitev, ki je ostal v zvezni pristojnosti kot eden izmed važnih dejavnikov enotnosti jugoslovanskega tržišča. Ob tem seveda ustavna dopolnila poudarjajo potrebo, da republike in pokrajine sodelujejo in se dogovarjajo in da usklajujejo temelje davčne politike in davčnega sistema, tako da zagotovijo enotnost in stabilnost jugoslovanskega trga.

— Pomembna prвина je obdavčevanje dohodka temeljnih organizacij združenega dela in v zvezi s tem ustrezna prilagoditev obdavčevanja osebnih dohodkov iz delovnega razmerja.

— Ob vsem tem se v skladu z razvojem našega komunalnega sistema bistveno krepi pomen in vloga občine, ki v okviru po zakonu pripadajočih ji davščin sama odreja njihovo višino, sama z njimi razpolaga in sama odloča o davčnih olajšavah in oprostitvah. S tem so odprte nove možnosti, da v resnici uveljavimo samoupravno odločanje o obsegu in načinu financiranja splošnih in skupnih družbenih potreb v prihodnjem položaju komune, pri čemer pričakujemo, da bo odločilna prelomnica delegatski sistem, ki ga bomo uveljavili v drugem krogu ustavnih sprememb, to je ob dokončni reviziji ustave.

Iz teh novih temeljev izhajajo tudi globalni okviri splošne in skupne porabe v prihodnjih letih v Sloveniji, okviri, ki jih določa družbeni plan razvoja SR Slovenije 1971—1975. Za ta določila seveda še ne moremo reči, da bi bila srednjeročna republiška bilanca sredstev za splošne in skupne potrebe republike in občin, so pa važen kazalec za usmeritev fiskalne politike, ki nam je lahko koristna skušnja, ko bomo pripravljali pravo petletno bilanco ob naslednjem srednjeročnem planu. Ta bilanca je nujna, če hočemo odločno uresničevati socialno-politične cilje in usklajevati ekonomski razvoj. Z njo namreč lahko za daljše obdobje določimo zgornjo mejo sredstev za vse uporabnike družbenih dohodkov na vseh ravneh. Čez to mejo ne bi smel nihče sprejemati obveznosti, če pa bi bila sredstva skromnejša, pa bi se lažje sporazumeli, kje naj zmanjšamo obseg sredstev in tako omejimo doslej običajne administrativne posege.

Predvideno je, da bomo poleg že omenjene novosti obdavčevanja poslovnega uspeha TOZD postopno večji del družbenih obveznosti delovnih organizacij (prispevek iz OD je bil v bistvu poslovni strošek) resnično prenesli na dohodke in potrošnjo občanov, kar seveda zahteva, da zares uveljavimo načelo bruto osebnih dohodkov in da jasno razmejimo družbene obveznosti. Razmejiti pa jih moramo na tisti del, ki je neposredno povezan s financiranjem potreb na področju družbenega standarda in ki bi ga zagotavljali po načelu solidarnosti delovni ljudje; in na del, ki je namenjen uresničevanju širših skupnih pogojev za razvoj, kot so strokovno izobraževanje, znanost, socialne pravice iz minulega leta itd., del, ki bi ga delovni ljudje zagotavljali iz delitve dohodka temeljnih organizacij združenega dela. Ob tem bodo delovne organizacije in občani zagotavljali tudi sredstva za tiste splošne družbene potrebe, ki so povezane z izvrševanjem funkcij družbenopolitičnih skupnosti pri usmerjanju gospodarskega in družbenega razvoja, državnih, pravosodnih in upravnih funkcij. Skratka, velik del sredstev za družbeni standard, ki so jih doslej dajale delovne organizacije, bodo zagotavljali delovni ljudje neposredno iz bruto osebnih dohodkov in bo tudi nadaljnje povečevanje teh obveznosti odvisno od njihovih odločitev. Gre torej za bistvene spremembe v virih dohodkov, o čemer nam pokaže natančnejšo podobo razpredelnica sredstev za splošno in skupno porabo v naši republiki:

	1971	1975
sredstva iz dohodka delovnih organizacij (gospodarskih in negospodarskih)	59,5 %	26,6 %
sredstva iz dohodka in potrošnje prebivalstva	40,5 %	73,4 %
S k u p n o	100 %	100 %

Nova struktura virov dohodkov za družbene potrebe izraža zavestno politiko in naj bi zato bistveno podprla prizadevanja, da uresničimo stabilizacijsko usmeritev sedanjega srednjeročnega načrta, in naj bi razbremenila gospodarstvo. Prav te opore v minulem petletnem obdobju (1965—1970) fiskalna politika ni ustrezno zagotavljala, kar smo skušali na kratko prikazati v prvem delu članka. Temeljna sprememba in kompleksna reforma te politike je bila torej nujna in moramo je dosledno izvajati. Vendar samo s to globalno usmeritvijo še zdaleč nismo izčrpali bogatega arsenala ukrepov za ureditev socialnih razmer v naši družbi, za okrepitev gospodarske stabilnosti in za boj proti inflaciji. Marsikatero učinkovito orožje je bilo kljub vsem slabostim dosedanje fiskalne politike pri roki, pa ga v minulih letih na tej fronti nismo uporabili. Fiskalna politika namreč danes prerazdeljuje okoli 32 % družbenega proizvoda v Jugoslaviji. Številko lahko mirno povišamo še za 2 do 3 % zaradi izdanih obveznic, ki tudi gospodarstvu odtegujejo dohodek. Torej gre za dokaj širok maneverski prostor.

IV

Nova usmeritev naše fiskalne politike je bila nujna. Socialnih problemov ne moremo ločevati od gospodarske nestabilnosti. Inflacijo najbolj občutijo tisti sloji prebivalstva, ki imajo najnižje prejemke. Visoka stopnja inflacije, ki jo imamo pri nas že nekaj let, povzroča ekonomsko neupravičeno in nenadzorovano ponovno razdeljevanje dohodka in premoženja ter tako pogloblja socialne razlike. To nenačrtno ponovno razdeljevanje dohodka gre v korist premožnejšim slojem naše družbe ali »premožnejšim«¹ gospodarskim organizacijam in panogam. Ne le da imajo večje materialne rezerve in se lažje upirajo inflacijskim pritiskom. Tudi njihov družbeni vpliv je večji in zato lahko povečujejo svoj delež pri globalni razdelitvi na novo ustvarjene vrednosti. Zato je upravičena trditev, da je inflacija najhujši in najbolj nepravilčen davek. Vsa prizadevanja za gospodarsko stabilnost so zato hkrati resničen napor, da zmanjšamo nesprejemljive socialne razlike in preprečimo neupravičeno bogatenje. Večja mera gospodarske stabilnosti ter vrednotenje dela na tržišču, katerega protislovja bomo morali uspešneje obvladovati z zavestnim usmerjanjem tokov družbene reprodukcije, bosta hkrati spodrezala nekatere najdebelejše korenine socialnih razlik. Doslej smo v tej rabi vse premalo uporabljali možnosti, ki jih ima davčna politika; in to tako glede ekonomskih učinkov na najbolj neposrednem področju — fiskalni dirigizem — kot glede uresničevanja splošnih ekonomsko-političnih ciljev — fiskalni intervencionizem. Menimo, da ob tem kljub vsem specifičnostim naše samoupravne ureditve ne smemo zanemarjati skušenj nekaterih držav z razvitimi tržnimi ekonomijami, čeprav s tem ne mislimo, da naj bi jih preprosto kar presajali v naše

gospodarstvo. Prav tako nas od proučevanja tujihkušenj ne sme odvrniti to, da so uspehi v boju proti inflaciji v razvitih tržnih gospodarstvih zgolj relativni. Res gre neredko za »osredotočena prizadevanja, omejene uspehe in številne poraze«, kot je ob nedavnih volitvah v Kanadi napisal eden izmed tamkajšnjih časnikov. Ta čas bi si bilo težko zamišljati, da bomo s svojimi napori proti inflaciji dosegli kaj več kot razvite dežele (izvzete so seveda države, ki gospodarstvo centralistično administrativno upravljajo), želimo pa, da se čimbolj približamo njihovim, četudi le relativnim uspehom na tem področju.

Če poskušamo ob tem osvetliti nekaj vprašanj, ki se nam zdijo glede davčne politike še najmanj razčiščena, se moramo najprej ustaviti ob progresivnem obdavčevanju. Brez progresije ne more biti fiskalnega dirigizma in fiskalnega intervencionizma. Proporcionalno obdavčevanje je v bistvu svojevrstna nevtralnost fiskalne politike do gospodarskih gibanj in lahko ustreza predvsem ozkim fiskalnim ciljem: iz leta v leto varno zbrati dovolj sredstev, da opravljamo predvidene naloge splošnega in skupnega pomena za družbo. Diferencirano davčno obravnavanje fizičnih in pravnih oseb je torej nujno. V Jugoslaviji poznamo progresivno obdavčenje le v hudo skromnem obsegu, saj le 2,8 % skupnih sredstev od prispevkov in davkov zberemo po progresivnih stopnjah. Številne ugovore zoper progresivno obdavčevanje je bilo slišati in je še slišati in tudi literatura z njimi ni skopa: da nespodbudno učinkuje na davčnega zavezanca, da ustvarja apatičnost, namesto da bi spodbujalo delovno zavzetost in stremljenje k napredku, da je meja progresivnega obdavčevanja hudo relativna, da sili k utajam in k izogibanju plačila davka — k evaziji, da je cilj progresije v bistvu egalizacija, da ni pravih kriterijev, kako naj odredimo progresivne davčne stopnje, da je progresivno obdavčevanje hudo komplicirano ter da zahteva zelo visoko strokovno usposobljenost davčne administracije itd. V bistvu etični pogled na progresivno obdavčevanje pelje k Taylorjevi ugotovitvi, da je odločitev o proporcionalnem in progresivnem obdavčevanju izbira med zanesljivo nepravilnostjo in nezanesljivo pravičnostjo. Vendar je razumno določena progresija ob uporabi vseh možnosti razvite fiskalne tehnike, ki so pri nas še hudo nedognane, v sodobnih davčnih sistemih dala tako koristne rezultate v družbeno-ekonomskem razvoju, da se je tudi pri nas ne bi smeli odreči. Le tako lahko tudi dosledno uresničimo ustavno načelo, da vsakdo prispeva za skupne družbene potrebe v skladu s svojimi ekonomskimi sposobnostmi. Pri tem je seveda takoj pred nami vprašanje — kje naj progresijo uporabimo.

Če pogledamo prihodnjo usmeritev naše davčne politike, se glede progresivnega obdavčevanja zaustavimo najprej pri novem davku na dohodek TOZD. Gre za enega izmed prihodnjih stebrov našega davčnega sistema. Letos smo se odločili, da bomo zbirali sredstva iz

tega vira samo za potrebe republiškega proračuna (z njim nadomeščamo 0,76 % prispevek iz osebnega dohodka iz delovnega razmerja v republiški proračun), verjetno pa bo že prihodnje leto ta davek nadomestil tudi sedanje prispevke iz osebnega dohodka iz delovnega razmerja v občinske proračune. Pričakovati je, da bo novi davek postal vir še za nekatere druge skupne družbene potrebe in ne le za proračune: morda za pomoč nezaposlenim, za strokovno izobraževanje, za delno financiranje socialnega zavarovanja (profesionalne bolezni, beneficirana delovna doba), za znanost itd. Kot smo že omenili, naj bi iz dohodka, torej iz poslovnega uspeha gospodarstva, leta 1975 pokrili dobro četrtino skupnih družbenih potreb. Novi davek na dohodek TOZD (za zdaj namenjen samo republiškemu proračunu) ima proporcionalne stopnje. Z davčnimi olajšavami in oprostitvami pa že omogoča diferenciranje davčnih obveznosti in s tem nadomešča progresijo.

Predlogi o davčnih olajšavah in oprostitvah pri davku na dohodek TOZD, olajšavah, ki naj bi jih pri nas vpeljali, omenjajo, da bodo olajšave priznali delovnim organizacijam za izdatke, namenjene izboljšanju strokovne usposobljenosti in prekvalifikaciji zaposlenih, za štipendiranje, za naložbe v raziskave in raziskovalno opremo ter za vlaganje v izobraževalne in socialno-varstvene zmogljivosti. Olajšave za neki določen čas bodo imeli novi proizvodni in storitveni obrati, še dodatno pa jih bodo priznavali za vsako novo delovno mesto na nerazvitih področjih Slovenije. Nekatere ugodnosti bodo zagotovljene za dolgoročno poslovno-tehnično sodelovanje, temelječe na skupnih vlaganjih, za devizni priliv v turizmu in za naložbe turistično gostinskih organizacij v infrastrukturo, za dohodek kmetijskih organizacij, ustvarjen v kooperaciji z zasebnimi kmeti itd. Večidel bodo te olajšave enotne za celotno področje republike, kar pa seveda komunam ne preprečuje, da še same glede na svoje potrebe z dodatnimi olajšavami in oprostitvami davkov spodbudijo nekatere gospodarske veje ali pa jim pomagajo v težavah. Gre torej za davčno politiko, ki temelji na spoznanju, da se moramo za stabilnost boriti v okviru dinamičnega napredovanja gospodarstva, ne pa zanjo plačati hudo visoko ceno — stagnacijo. Prav zato pa kaže razmisliti še o nekaterih možnostih, ki jih daje v podporo stabilnosti obdavčevanje poslovnega uspeha gospodarskih organizacij. Neposredno progresijo pri davku na dohodek TOZD bi bilo težko zagovarjati, ker bi v bistvu obdavčevala rentabilnost in bi bila nespodbudna. Temeljite proučitve vredna pa se nam zdi možnost, da ustrezno zmanjšamo davčno breme, če je ustvarjeni dohodek na zaposlenega v TOZD zelo nizek. V praksi bi bila stvar videti taka: če bi dohodek na zaposlenega padel pod neko določeno mejo, bi zakon dovoljeval, da zmanjšujemo davčno osnovo z ustreznimi odbitki, ki bi bili tem večji, čim manjši bi bil dohodek.

Na primer:

Dohodek na zaposlenega v din (1)	Odbitek v din (2)	Davčna osnova v din (3)	Stopnja v % (4)	Davek v din (5)	Dejanska obremenitev dohodka (1 : 5)
2.000	2000	—	—	—	—
4.000	1500	2.500	10	250	6,2
6.000	1000	5.000	10	500	8,3
8.000	500	7.500	10	750	9,4
10.000	—	10.000	10	1000	10,0
12.000	—	12.000	10	1200	10,0

V našem primeru, (ki glede zneskov in odstotkov nima nobene podlage v naših ekonomskih razmerah) gre po zunanji obliki za proporcionalni davek, v bistvu pa zaradi odbitkov za prikrito, posredno progresijo. Ob tem, da osebne dohodke že določajo samoupravni sporazumi, bi morali z zakonom določiti le še amortizacijo in tisti del materialnih stroškov, ki sodi v investicijsko vzdrževanje, da bi tako preprečili namerno zniževanje dohodka TOZD, kadar se dohodek suče okoli kritične meje. Primer deloma upošteva socialne vidike, v bistvu pa skromnejše davčne stopnje za podjetja v težavah podpirajo tudi stabilnost. Po načelu bi moralo veljati za vse porabnike družbenih dohodkov v republiki enako.

Ob tem bi imele družbenopolitične in samoupravne skupnosti še vedno vso možnost, da odločajo o dodatnih davčnih olajšavah in oprostitev, upoštevajoč vse posebnosti gospodarskih in svojih razmer. Občine kot temeljne samoupravne družbenopolitične celice pa bi ob skupnem dogovoru in sporazumu delovnih ljudi in občanov lahko uspešneje negovale svoj gospodarski potencial ter mu pomagale v težavah. Ob skromnem dohodku bi lažje davčno breme pomagalo, da ne bi takoj pristigli osebne dohodke in zmanjšali zaposlenost, kar je spodbudno za oživljanje gospodarstva. Neposredna družbena pomoč bi bila redkeje potrebna. V bistvu gre vsaj za skromen, čeprav enosmerno delujoč avtomatični stabilizator.

V zgornjem delu lestvice rentabilnosti pa ostaja še vedno odprto vprašanje, kaj s tistim delom dohodka, ki ga navadno imenujemo ekstra-profit in ga proporcionalne davčne stopnje prav gotovo ne morejo ustrezno zajeti. Samo razlog več, da temeljito proučimo vlogo progresije v našem davčnem sistemu ob popolni pristoynosti in odgovornosti republike za ustrezno rešitev.

Drugi in najpomembnejši vir dohodkov za splošne družbene potrebe v prihodnjem obdobju naj bi bil prispevek iz osebnega dohodka. Prav gotovo se bodo od tod še naprej stekala glavna sredstva v blagajne invalidsko-pokojninskega in zdravstvenega zavarovanja, za potrebe vseh vrst splošnega šolstva od osnovnih šol do

univerze ter še za nekatere namene. Pri tem je bistveno novo in nujno, da bomo resnično uveljavili sistem bruto osebnega dohodka. To pomeni, da bodo delovni ljudje sami in prek svojih delegatov odločali o načinu in obsegu potrebnih sredstev za samoupravne interesne skupnosti, katerim bodo ti dohodki predvsem namenjeni, ter da bodo v svojem žepu neposredno občutili zvišanje ali znižanje teh dajatev. Prispevki iz osebnih dohodkov delovnih ljudi bodo namreč po sedanjih ocenah obsegali leta 1975 okoli dve tretjini dohodkov samoupravnih interesnih skupnosti. Mimogrede naj omenimo, da bomo tudi pri proračunskem financiranju z delegatskim sistemom uredili bistven prelom glede demokratičnosti in samoupravnosti odločanja. Stopnje prispevkov za interesne skupnosti naj bi bile proporcionalne, diferencirano davčno obravnavanje zavezancev prispevkov pa bo treba tudi v prihodnje zagotoviti s progresivno obdavčitvijo skupnega dohodka občanov in z ustreznimi davčnimi olajšavami. S progresijo na skupni letni dohodek občanov namreč izražamo ustavno načelo, da naj za skupne potrebe vsakdo prispeva po svojih ekonomskih sposobnostih, zajamemo del osebnih dohodkov, ki jih samoupravni sporazumi ne obsegajo, ter seveda vse dohodke, ki ne izvirajo iz delovnega razmerja, in nevtralizirano regresivno ter asocijalno delovanje prometnih davkov. Ti ob nakupu nekega izdelka enako bremenijo potrošnika z najvišjimi dohodki in potrošnika z najnižjimi dohodki. O tem bomo več spregovorili, ko bomo govorili o vlogi prometnega davka pri urejanju socialnih razmer in pri gospodarski stabilizaciji. Že zdaj pa naj povemo, da prometni davek pri nas ne bremeni večine živil in da so stopnje davka na luksuzno blago, ki ga kupujejo ljudje z visokimi prejemki, visoke, tako da bi bil samo tako imenovani kompenzatorni del progresije pri skupnem dohodku občanov sorazmerno skromen. Po nekaterih izračunih bremeni prometni davek življenjske stroške delavske družine v Jugoslaviji z okoli 6 %.

Davek na skupni dohodek občanov so pravzaprav v zadnjih letih v javnosti in v sredstvih obveščanja obravnavali veliko pozorneje, kot bi zaslužil, o njem so govorili dokaj poenostavljeno in v bistvu temeljiteje kakor o tisti tretjini bruto osebnega dohodka, ki so jo mesečno delovne organizacije dajale za skupne in splošne potrebe. Pri tem plačilu prispevkov po odbitku večina delovnih ljudi sploh ni natančno vedela, koliko za družbene potrebe prispeva in kam vse se steka denar. V praksi je imel davek na skupni dohodek občanov vsekakor neki učinek glede socialnih razlik. Ljudje z najvišjimi, za naše razmere izrednimi dohodki, so vendarle plačevali sorazmerno visok davek. V družbenih dohodkih za skupne in splošne potrebe pa je bil vsa minula leta hudo skromen delež. V prihodnje naj bi imel v davčnem sistemu vidnejše mesto. Upošteva njegovi značilnosti — da gre za sintetičen davek, ki zajema vse dohodke občanov skupaj, in da zato kar najbolj dosledno obravnava celotno ekonomsko spo-

sobnost davčnega zavezanca — in glede na prihodnjo usmeritev naše fiskalne politike, v kateri naj bi dohodek občanov in delovnih ljudi ter potrošnja bila precej pomembnejši davčni vir in naj bi bolj razbremenili gospodarstvo, je povsem ustrezno, da se poveča vloga tega davka v našem davčnem sistemu. Preden so zavezanci oddali davčne prijave ob koncu januarja, so na sekretariatu za finance ocenjevali, da bo v Sloveniji letos ta davek zajel že okoli 150.000 zavezancev. Nedvomno bo pripomogel, da uresničimo nekatere smernice socialne politike in bo tudi nekaj več prispeval k dohodkom za financiranje družbenih potreb. Ob tem se nam zdi vredno opozoriti na nekatera vprašanja in pomanjkljivosti v zvezi s tem davkom.

Nujno je čimbolj skrajšati čas od ustvaritve dohodka do plačila davka. Vse je odvisno predvsem od sposobnosti fiskalne administracije. To anglosaksonsko načelo (*pay as you earn*) se je zakoreninilo v večini sodobnih davčnih sistemov. V praksi zahteva, da zavezanci redno vplačujejo akontacije vsako trimesečje ali vsak mesec, kar tudi psihološko ugodno učinkuje. Vendar morajo biti akontacije ob uporabi velikih možnosti fiskalne tehnike kar se da natančno izračunane, da bo razlika med vplačanimi akontacijami in resničnim davkom čim manjša. Razen tega moramo resnične davčne obveznosti po preteku leta čim hitreje obračunati in morebitne presežke takoj vrniti davkoplačevalcem. Za kako zahtevno nalogo gre, nam pokaže podatek, da vkljub vsej pedantnosti in strokovnosti fiskalne administracije ob letni davčni izravnavi (*Lohnsteuerausgleich*) ostane v Zahodni Nemčiji državi vsako leto skupno 2 do 3 milijarde DM preveč vplačanih davkov. Gre za načelo ugodnosti plačila, ki ga premalo spoštujemo. Zdaj neredko davčne obveznosti za minulo leto naše davčne uprave obračunajo šele v maju, juniju ali še kasneje.

Seveda se bo zdaj, ko bo davek na skupni dohodek pomembnejši, v javnosti znova pokazala že stara (navadno zelo poenostavljena) dilema: ali še naprej obdavčevati skupni dohodek vsakega posameznika v družini ali naj obdavčimo dohodek obeh zakoncev skupaj ali celo dohodek družine ali skupnega gospodinjstva skupaj. Na to naj odgovorimo: posameznika naj bi upoštevali kot obveznika pri davku na skupni dohodek občanov, družino ali zakonca skupaj pa pri davčnih olajšavah in pri pridobivanju družbenih socialnih ugodnosti. V prid posamezniku kot davčnemu obvezniku moramo kljub vsej nujnosti, da zmanjšamo socialne razlike v naši družbi, omeniti nekaj argumentov. Če bi skupno obdavčevali oba zakonca, bi s tem posredno v bistvu krnili enakopravnost žena glede zaposlovanja v naši družbi. To je še posebej pomembno za našo republiko, saj moramo nekaj višji standard v primerjavi z drugimi republikami v precejšnji meri pripisati prav velikemu številu zaposlenih žena. Tako ima večina družin namesto enega samega dohodka dva. Predvsem pri družinah z več otroki bi skupno obdavčevanje dohodka obeh zakoncev lahko zmanjšalo število zaposlenih žena, kar ob tako

rekoč popolni zaposlenosti v Sloveniji lahko škodljivo vpliva na gospodarski razvoj. S tem bi glede na meje osebnih dohodkov, določene z družbenimi sporazumi, tudi pretirano zarezali v delitev po delu. Osební dohodki so namreč daleč največji del skupnega dohodka občanov, medtem ko so tako imenovani fundirani dohodki, ki ne izvirajo iz dela davčnega zavezanca (pri nas na primer dohodki od premoženja v obliki zakupnin, najemnin itd.) sorazmerno zelo skromni. To seveda ne pomeni, da so ti dohodki skromni tudi v vseh posamičnih primerih. Upoštevati moramo, da družina z dvema dohodkoma navadno absolutno in relativno več prispeva za skupne družbene potrebe kot družina z enim dohodkom in da zaradi boljšega materialnega položaja navadno ni deležna nobenih družbenih regresov, olajšav in ugodnosti na področju družbenega standarda. Z že vpeljanimi ali še predvidenimi davki pa imamo še vedno možnost, da posebej zajamemo res izredne družinske dohodke (z davki na premoženje in potrošnjo kot zunanjo manifestacijo materialnega položaja družine — obdavčitev vikendov, avtomobilov, motornih čolnov, pretirano razsežnih stanovanjskih površin, visoki prometni davki ter carine na domače in tuje luksuzne izdelke itd.).

Na drugi strani vidimo edino možnost za pridobitev družbenih socialnih ugodnosti, ki v bistvu posredno zvišujejo družinski dohodek in se je zanje ponekod v teoriji tudi udomačil izraz negativno obdavčevanje, na podlagi materialnega položaja družine. Na primer kadar gre za regresiranje stanovanjskih najemnin, otroške dodatke, olajšave pri stroških otroškega varstva, štipendiranje itd. Glede na našo usmeritev pri urejanju socialnih razmer v družbi bodo te ugodnosti vse pomembnejše.

Ne glede na socialni položaj posameznika in družine pa bi morali vsem občanom, ki so in ki bodo zavezanci davka na skupni dohodek, pri obračunu osnove priznati olajšave za plačane samoprispevke, javna posojila in druge dajatve, ki so širšega družbenega pomena, kar je vsekakor bistveno za uspeh financiranja vedno vidnejšega dela skupnih družbenih potreb. Razen tega je nujno, da enotno od osnove pri prijavljanju davka odbijemo plačani davek za minulo leto. Zdaj se plačuje davek na davek, ki ga poznamo sicer samo pri večfaznem prometnem davku (ki so ga razvita tržna gospodarstva v Evropi v veliki meri že zamenjala z davkom na dodano vrednost). Pri nas pa je od davkarij včasih slišati celo hvalo temu očitnemu nesmislu pri plačevanju davka na skupni dohodek občanov, češ, da je to sila objektivno.

Ostane nam, da spregovorimo še o tretjem stebru našega fiskalnega sistema — o prometnem davku ter njegovih fiskalnih ekonomskih in socialnih implikacijah. V bistvu gre za posredni davek na dohodek kupca, saj je potrošnja samo zunanja manifestacija ekonomske sposobnosti. Formalno in pravno je promet oziroma potrošnja poleg dohodka in premoženja lahko tretji vir fiskalnih dohodkov,

ekonomsko pa je neposredni davčni vir v tem primeru dohodek. Splošna značilnost prometnega davka je prevalitev davka ali incidenca. Davčni zavezanec — prodajalec vedno prevali davek na davčnega destinatarja — kupca, ki v resnici nosi davčno breme. To je tudi cilj samega mehanizma delovanja prometnega davka.

Fiskalni odliki tega davka — izdatnost in elastičnost — naš davčni sistem dokaj različno izkorišča. Prvo veliko bolj kot drugo. V zadnjih letih so dohodki od prometnih davkov v skupnih dohodkih družbenopolitičnih in interesnih skupnosti v Jugoslaviji (če ne upoštevamo kotizacije za socialno zavarovanje) imeli okoli 40 % in celo večji delež. Pri tem naj opozorimo na zmotno misel, ki jo je neredko slišati, da je visok delež prometnih davkov kot najpomembnejših posrednih davkov (v Zahodni Evropi pa visok delež najsodobnejše in s stališča fiskalne tehnike najzahtevnejše oblike obdavčevanja prometa — davka na dodano vrednost) značilnost manj razvitih ekonomij in fiskalnih sistemov. Naj za ilustracijo navedemo, da znaša delež posrednih davkov v fiskalnih dohodkih v Italiji 61,9 %, v Franciji 58,8 %, v Avstriji 55 %, v Belgiji 50,8 %, itd., v Jugoslaviji pa dobrih 60 %. (V teh podatkih so med posredne davke vštete tudi carine, ker sem tudi sodijo.) Prav tako je ta davek hudo pomemben proračunski vir v socialističnih državah vzhodne Evrope in hkrati važen kazalec realizacije planskih nalog. Ni dvoma, da bo prometni davek še vnaprej ostal eden izmed stebrov našega fiskalnega sistema, četudi bi res mogoče čez leta gospodarsko sodelovanje z EGS sililo, da uvedemo njegovo novo obliko — davek na dodano vrednost.

Glede ekonomskih implikacij in možnosti za urejanje razmer na trgu ter za podporo gospodarski stabilizaciji smo ob pretiranem upoštevanju izključno fiskalnih ciljev (zagotovitev zaželenih sredstev za družbene potrebe) učinkovitost prometnega davka še vse preskromno izkoristili. To pomeni, da njegove glavne cilje, postavljene v zakonu iz leta 1965 — vpeljali smo ga, da bi uskladili odnose med proizvodnjo in potrošnjo in odnose cen in da bi zagotovili dohodke družbenopolitičnim skupnostim — le enostransko uresničujemo. Ne izkoriščamo dovolj možnosti, ki jih daje večja diferenciranost stopenj, kot je sedanja, in hitro reagiranje na tržne pojave. Hkrati moramo povedati, da ima naš sistem prometnega davka dve bistveni ekonomski odliki. Velja samo v prodaji na drobno in tako se izognemo kumulativnemu plačevanju davka na davek, ki smo ga poznali včasih pri večfaznem prometnem davku. Ta je kot plaz iz faze v fazo bolj bremenil poslovne stroške gospodarstva in seveda s tem vplival tudi na cene. Hkrati je oprostitev prometnega davka spodbudna za izvoz in glede tega po tehnični strani zelo preprosta, saj davka izvozniki preprosto ne plačajo. Tako je v večini davčnih sistemov po svetu.

Glede socialnih implikacij tega davka moramo znova omeniti njegovo regresivnost in popolno asocialnost. Za enak izdelek enak davek — ne glede na ekonomsko sposobnost plačnika in njegov

socialni položaj. Plačila davka se ob nakupu navadno ne zavedata ne bogataš ne siromak in se davek plačuje tako rekoč v anesteziji. S tem gotovo v najbolj negativni smeri in na najbolj občutljivi točki socialnih razmer krši načelo delitve po delu. Vendar smo asocialni učinek tega najbolj krutega izmed vseh davkov, ki lahko ob visokih stopnjah za najnujnejše življenjske potrebščine požira zadnje denarje tudi največjemu revežu, pri nas zelo ublažili. Prometni davek se ne plačuje na živila, za luksuzne izdelke pa so določene visoke stopnje, kar smo že omenili. S smotnim in dobro pretehtanim progresivnim obdavčevanjem skupnega dohodka občanov pa lahko ta učinek v celoti odpravimo (kompenzatorna progresija). Poleg učinkovitejšega izkoriščanja možnosti za urejanje ponudbe in povpraševanja ter odnosov med cenami je to važna naloga naše fiskalne politike pri tej davščini, ki smo jo predvsem za strogo fiskalne cilje tako rekoč v vsem povojnem obdobju učinkovito izkoriščali.

V

Po vsem povedanem se seveda vsiljuje vprašanje, kako izkoristiti ves ta potencial možnosti naše fiskalne politike v prid večji gospodarski stabilnosti in urejanju socialnih razmer v družbi. Prva možnost je državni poseg. V ustavnih dopolnilih je povsem določno opredeljeno, da lahko federacija, da prepreči motnje na trgu, predlaga družbenopolitičnim skupnostim, da povečajo ali zmanjšajo prispevke in davke; predlaga, da začasno ne trošijo nekega dela svojih dohodkov, in dá pobudo za dogovarjanje republik in pokrajin o temeljih njihove davčne politike. Kadar gre za večje gospodarske motnje, za interese narodne obrambe ali druge izredne potrebe, pa lahko federacija določi meje stopenj za prejemke iz dohodkov temeljnih organizacij združenega dela; naloži interesnim in družbenopolitičnim skupnostim ter organizacijam združenega dela obvezo, da ustvarijo rezervna družbena sredstva, in jim prepove, da razpolagajo z nekaterimi družbenimi sredstvi. Temu ustrezne intervencijske pravice republike so določene v dopolnilih k ustavi SR Slovenije. Vemo, da sta federacija in republika te svoje ustavne intervencijske pravice v tej ali oni obliki že večkrat uporabili.

Razumljivo je, da se z administrativnim posegom kot edino možnostjo za podporo gospodarski stabilnosti v naših vse bolj poglobljenih samoupravnih odnosih ne moremo sprijazniti. V prihodnje bo o sredstvih za splošne in skupne družbene potrebe odločal vedno širši krog občanov in delovnih ljudi v pravi svobodni izmenjavi dela in dosledneje spoštujoč načelo, da naj o teh sredstvih odločajo tisti, ki jih ustvarjajo. To pa vse bolj izključuje možnost administrativnega posega v fiskalno politiko. Nadomestiti ga morajo dogovarjanje in sporazumevanje ter nenehna koordinacija med družbenopolitičnimi skupnostmi in v njih. Teorija in praksa zahtevata, da ob morebitnih

gospodarskih motnjah predvsem hitro reagiramo in zavarujemo stabilnost. Važno je predvsem, koliko časa poteče od ugotovitve motnje do diagnoze, od diagnoze do določitve zdravila in od uporabe zdravila doboljšanja stanja.

Pri samih davkih, ki so eden izmed atributov države (od federacije do komune), je reagiranje v obliki administrativnega posega lahko sorazmerno hitro, največjo odgovornost pa nosi tisti, ki daje diagnozo. Druga možnost je, da vdelamo avtomatičen stabilizator, o čemer smo že govorili. Tretja je sprememba stopenj prispevkov in davkov po normalni poti v predstavniških telesih, po hitrem postopku ali z izrednimi začasnimi pooblastili izvršnih organov. Tudi teh možnosti doslej še zdaleč nismo dovolj uspešno izkoriščali. V prid stabilizaciji se v prihodnje učinkovitejšim posegom ne moremo odrehati, delegatski sistem pa bo vanje vnesel ustrezno samoupravno vsebino.

Bolj zapletene pa bodo stvari v okviru samoupravnih interesnih skupnosti, prek katerih financiramo vedno večji del skupnih potreb. Prav tu bodo oblike odločanja o obsegu in namenu sredstev najbolj demokratične in samoupravne. Razen tega ima tovrstno zbiranje sredstev še vrsto drugih odlik. Destinirana narava teh dajatev v nasprotju z davki, ki so v veliki meri nedestinirani dohodki, omogoča lažje zbiranje sredstev. Preprosto povedano, ljudje se lažje odločijo za dajatev, kadar vedo, za kakšno skupno potrebo je natančno namenjena, in kadar imajo tudi možnost, da vplivajo na porabo sredstev ter jo nadzorujejo. Gre torej tudi za psihološki učinek, predvsem pa za dejansko deetatizacijo pri odločanju o vprašanih skupnega družbenega pomena. Ob tem seveda ne moremo mimo vrste odprtih vprašanj v zvezi s tem načinom zagotavljanja sredstev, če hočemo tudi tu podpirati prizadevanja za zdravo in stabilno gospodarstvo. Razmisliti bo treba, kako zagotoviti učinkovit in kompleksen pregled ter nadzor nad sredstvi; kako preprečiti oblikovanje bistveno različnih razmer gospodarjenja; kako onemogočiti »atomiziranje« sredstev, predvsem tam, kjer je nujno upoštevati načelo solidarnosti in bi drobljenje sredstev lahko pripeljalo celo do diferenciranega reševanja potreb družbenega standarda po posameznih skupinah občanov z različno materialno sposobnostjo in socialnim položajem; ali je mogoče tudi pri financiranju samoupravnih interesnih skupnosti vdelati primerne avtomatične stabilizatorje ali formule elastičnosti dohodkov glede na gospodarska gibanja; kako zagotoviti učinkovito koordinacijo številnih nosilcev fiskalne politike itd. Vsekakor gre za bistvena vprašanja, na katera moramo najti temeljite, pretehtane in za praktično uporabo učinkovite odgovore. Dosledna teoretična in strokovna proučevanja o teh nedorečenih vprašanjih morajo bistveno prispevati k razvoju samoupravnih odnosov na tem področju in močno podpreti zdravi, dinamični in stabilni gospodarski napredek. Žal so taka proučevanja še vse preskromna in preredka, zato s

fiskalno politiko ne dosegamo ciljev, ki bi jih lahko. Ni prepozno, da ob sedanji fiskalni reformi — čeprav smo z njo že začeli — začnemo drugače.

Glavni viri:

- Dopolnila k ustavi SFRJ (Ur. list SFRJ, št. 29/1971).
- Dopolnila k ustavi SR Slovenije (Ur. list SRS, št. 51/1972).
- Heinrichs H.: *A general theory of tax structure change during economic development*, Harvard Law School, Cambridge 1966.
- Mennel dr. Anemarie: *Die Steuersysteme in EWG — Staaten, EFTA Staaten und den USA*, Verlag neue Wirtschaft-Briefe, GmbH, Berlin 1971.
- Murko dr. Vladimir: *Naš novi davščinski sistem*, Gospodarski vestnik, Ljubljana 1972.
- Položaj opština u novom finansijskom sistemu, Institut za javne financije sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1972.
- Predlog družbenega plana razvoja SR Slovenije v letih 1971—1975, Skupščina SR Slovenije — izvršni svet, december 1972.

Perspektiva združenega dela

Ko razmišljamo, kakšna bo podoba jutrišnjega sveta in kako bomo oblikovali medsebojne odnose v njem, se hkrati vprašujemo, kakšna bo usoda združenega dela? Povezovanje jutrišnje podobe sveta, v katerem živimo, z usodo združenega dela, kajpak ni naključno. Delo je, kot vemo, odločilen in nepogrešljiv eksistenčni pogoj ljudi v vseh družbenih formacijah. Je temeljna socialna, ekonomska in politična kategorija. Spričo tega je samo na sebi razumljivo, da je tudi splošna družbena dobrina, ki bistveno vpliva tako na oblikovanje materialnih in duhovnih dobrin, kakor tudi na predstave o etičnih vrednotah v družbeni ureditvi ter vsebini odnosov v njej.

Ko omenjam »združeno delo«, mislim na tiste oblike skupnega dela, ki so med seboj tesneje povezane in vzajemno bolj odvisne druga od druge. Skratka, združeno delo moremo opredeliti tudi kot ožjo ali širšo skupnost nosilcev dela in odnosov med njimi, za katero so značilne tesnejše zveze, vzajemna odvisnost, nekateri skupni interesi in naravnost k vnaprej določenim ciljem. Gre torej za — rekli bi — organske skupnosti (združenega) dela. Take skupnosti obstajajo na različnih ravneh, bodisi kot temeljne organizacije združenega dela ali kot širše organske skupnosti v obliki raznih integracij.

Kakšna bo torej prihodnost združenega dela? Do kakšnih rezultatov bodo pripeljali razvojni procesi združenega dela v naših socialno ekonomskih in političnih razmerah? Da bi jasneje videli v prihodnost, se moramo ozreti v preteklost. Ta namreč odkriva, kot so pojasnili že klasiki marksizma, tudi razvojne zakonitosti združenega dela.

Delitev dela in združevanje dela

Zgodovinski razvoj družbe kaže, da procesi delitve dela in združenega dela nenehno napredujejo. Se pravi, da je prvobitno delo postopoma zginjalo. Hkrati z odkrivanjem novih torišč in oblik človekove dejavnosti je postopno zginjali tudi prvobitni »univerzalni« proizvajalec. Na njegovo mesto prihaja vse več bolj ali manj specializiranih proizvajalcev. Oblikovale so se velike in manjše delitve dela,

ki jih je opisoval Engels. Nastale so razne veje proizvodnje, predelovalci surovin so se ločili od njihovih pridelovalcev, prodajalci od predelovalcev itn. Na te procese je opozarjal Marx, ki je med drugim zapisal: ... »Mi vidimo, kako se proizvodni način in proizvodjalna sredstva nenehno spreminjajo, revolucionirajo, kako delitev dela neogibno potegne za seboj večjo delitev dela, uporaba strojev večjo uporabo strojev, proizvodnja v velikih razmerjih proizvodnjo v še večjih razmerjih.«¹

Zakovitost, izražena v tej Marxovi ugotovitvi, prinaša s seboj vrsto družbenih sprememb in posledic. Z delitvijo dela prihaja tudi delitev interesov. Pojavijo se torej posebni proizvajalci s svojimi specifičnimi interesi. Močno poudarjeni posebni interesi se osamosvojijo in zastrejo prvobitnega, univerzalnega, skupnega. Sleherna nova delitev in specializacija dela torej zmerom znova postavlja v ospredje tudi zahtevo po enakopravnosti posebnih interesov, zahtevo, da bi identificirali take interese s skupnimi, ter poraja prizadevanje, da bi uresničevanje posebnih ali parcialnih interesov obravnavali hkrati z uresničevanjem skupnih interesov.

Delitev dela v proizvodnji materialnih dobrin in njihovem posredovanju porabnikom je priključila v življenje tudi ločitev intelektualnega dela od fizičnega. In ne samo to; delitvi dela v materialni proizvodnji je sledila tudi delitev dela na področju družbene organizacije, to je v družbeni vrhni stavbi in njenih institucijah.

Nenehni razvoj proizvodnje in sredstev za delo sta pripeljala delitev dela do izredno visoke stopnje, ko jih veliko opravlja le še posamezne delovne operacije. Spričo vse širšega obsega avtomatizacije začenja ubirati delitev dela drugačna pota. Avtomatizacija proizvodnje in prodor znanstveno tehnične revolucije sploh porajata nadaljnjo delitev dela, odmiranje enih delovnih in poklicnih profilov in nastajanje drugih. Hkrati pa je, kot bomo videli kasneje, opaziti tudi vse več prizadevanj, da bi prišlo tudi do združevanja fizičnega dela z intelektualnim, upravnim in političnim delom.

Napredujoči proces delitve dela v proizvodnji dobrin in v družbeni vrhni stavbi poraja številne socialne, ekonomske, politične in druge probleme vseh vrst. Med drugim je očitno, da postaja način delovanja družbenih organizmov in mehanizmov bolj in bolj zapleten, medsebojni odnosi zmerom občutljivejši, vzajemna odvisnost čedalje večja itn. Skratka, z vse večjo nujnostjo se pojavlja vprašanje, kako dialektično presegati vse večjo delitev dela, kako jo nadalje usmerjati in hkrati obladovati? Z eno besedo, kako učinkovito napredovati v procesih usklajanja interesov, ki jih poraja visoka stopnja družbene delitve dela?

Delitev dela je — kot kaže družbeni razvoj — zgodovinski proces, ki ne poteka ločeno od drugih pojavov. Predvsem se mi zdi po-

¹ K. Marr: Najamni rad i kapital, Izabrana dela K. Marxa i F. Engelsa, I tom, Kultura, Beograd 1949, str. 82.

membno poudariti, da so sleherni delitvi in specializaciji dela sledile tudi bolj ali manj zaznavne oblike združevanja dela. Hkrati z delitvijo dela ali pa vsaj kot njena posledica se torej odvijajo tudi procesi združevanja dela. Ti integracijski procesi so, odvisno od dane družbene ureditve, pripeljali do različnih oblik združenega dela. V kapitalističnih deželah je združevanje dela pripeljalo do monopolnih oblik — kartelov, sindikatov, trustov in koncernov v njihovi horizontalni in vertikalni povezavi. Horizontalni koncerni povezujejo podjetja iste produkcijske stopnje, vertikalni koncerni pa podjetja vseh produkcijskih stopenj od vira surovin prek različnih stopenj izdelave in predelave pa do porabe. Prihaja torej do tega, da združeno delo obsega podjetja različnih vej proizvodnje, trgovine, prometa in banкарstva. Značilno za integracijske procese v kapitalizmu je, da potekajo v razmerah hudega konkurenčnega boja, ki opravlja vlogo katalizatorja v procesih združevanja dela.

Bistveno drugače potekajo procesi združevanja dela v socialističnih deželah. Razne oblike združenega dela nastajajo tu kot rezultat zavestnih plansko-administrativnih ukrepov. Ti naj bi med drugim preprečili stihijsko delovanje tržnih zakonov blagovne proizvodnje. S takimi ukrepi, kot je podrobno in hkrati centralistično planiranje proizvodnje ob trdnih cenah in planski distribuciji ustvarnega družbenega proizvoda, si skuša poleg preprečevanja negativnega delovanja zakona vrednosti zagotoviti tudi stabilnost uveljavljenih oblik združenega dela in odnosov v njih. Seveda pa se delovanje zakona vrednosti oziroma trga manifestira tudi tu, čeprav na poseben način in v raznih različicah.

Ukrepi, ki jih uveljavljajo nosilci združevanja dela v razmerah samoupravno organizirane socialistične družbe, niso identični s tistimi, ki smo jih omenili prej. Na samoupravnih odnosih zasnovano združevanje dela naj bi pomagalo izoblikovati znotraj združenega dela drugačne odnose in oblike upravljanja, kot jih sankcionirajo kapitalistični monopoli na eni strani ali administrativno določene skupnosti združenega dela na drugi.

Kaj lahko povzamemo iz zgodovinskega razvoja delitve dela in združevanja dela? Na splošno lahko trdimo, da so procesi delitve dela negacija, procesi združevanja dela pa negacija negacije. Poglavitna posledica napredujoče delitve dela je osamosvojitev posebnih ali parcialnih interesov, zasnovanih na omenjeni delitvi, ki pa ne ukinjajo tudi organskih vezi in vzajemne odvisnosti pojavnih oblik dela, ki so med seboj navidez ločene. Dalje je razvidna tudi objektivna in trajna težnja po združevanju dela v širše, bolj ali manj tesno povezane organske skupnosti združenega dela. Združevanje dela je hkrati izraz prizadevanj, da bi obvladali delitev dela in njene posledice. Lahko bi rekli tudi, da je specifičen način preseganja odnosov, nastalih z delitvijo dela, poskus vzpostavljanja ponovnega ravnovesja na višji ravni in preprečevanja konfliktov. Na kratko rečeno, združevanje dela je sredstvo in način usklajanja osamosvojenih posebnih

ali parcialnih interesov, zraslih na drobitvi dela, z drugimi interesi. Bržčas ne bo odveč, če ponovimo, da skušamo z združevanjem dela doseči višjo raven skladnosti ali celo identičnosti posebnih interesov s skupnimi. Končno smo lahko razbrali tudi to, da bi dosledno ureničevanje objektivne logike združevanja dela pripeljalo do zelo obsežnih integracij raznovrstnih stopenj združenega dela v organske celote, to je v organske skupnosti združenega dela.

Organske skupnosti združenega dela

Kaj si predstavljamo s pojmom organska skupnost združenega dela? Deloma smo na to odgovorili že prej. Vendar se zdi primerno, da poskušamo izoblikovati tako imenovano uporabno definicijo organske skupnosti združenega dela. Ta je celota horizontalno in vertikalno povezanih, vzajemno bolj ali manj neposredno odvisnih stopenj proizvodnje ter z njimi tesneje sodelujočih komplementarnih storitvenih in drugih dejavnosti, ki zagotavljajo vse pojavne oblike izdelkov in polizdelkov ter omogočajo njihovo distribucijo oziroma najširšo uporabo. Organsko skupnost združenega dela pa lahko označimo tudi drugače. Takšno skupnost združenega dela bi lahko sestavljali na primer celotno kmetijstvo kot proizvajalec številnih surovin, vsa industrija, ki obdeluje in predeluje te surovine, dalje dejavnosti, ki proizvajajo za potrebe kmetijstva, trgovinska mreža, ki na eni strani oskrbuje kmetijstvo oziroma mu posreduje ustrezno blago, na drugi strani pa prodaja kmetijske proizvode in izdelke obratov, ki predelujejo v kmetijstvu ustvarjene surovine; končno sodijo v tako skupnost združenega dela tudi znanstvenoraziskovalne institucije, ki delajo za potrebe omenjenih dejavnosti. Podobno organsko skupnost združenega dela bi mogli sestavljati tudi gozdarstvo, vsa lesnopedlovalna in obdelovalna industrija, tem ustrezna trgovinska dejavnost, dalje industrija, ki dela za potrebe gozdarstva in lesne industrije, kakor tudi znanstvenoraziskovalna dejavnost na tem področju. Organsko skupnost združenega dela bi mogle sestavljati tudi prometne in transportne zmogljivosti oziroma njihove delovne organizacije. Se pravi, da sodijo sem železniške, avtoprevozniske, ladijske in letalske zmogljivosti, industrijske zmogljivosti za proizvodnjo omenjenih prometnih in transportnih sredstev, kakor tudi vse druge dejavnosti, ki so neposredno povezane s proizvodnjo, prodajo, načrtovanjem in drugimi oblikami delovanja na tem področju združenega dela. Podobno je z energetskimi viri, ki so prav tako lahko podlaga za združevanje proizvodnje premoga, plina, nafte in njenih derivatov, elektrike ter drugih nujnih dejavnosti v organsko skupnost združenega dela.

Ob vsem tem je seveda neogibno tudi vprašanje, kako in s čim spodbujati organsko združevanje dela, da bi pospešili te procese in hitreje oblikovali samoupravni ureditvi ustrezajoče organske skupnosti združenega dela? Hitrejšo združevanje dela v širšem obsegu je lahko

le rezultat spoznanja, da organska skupnost združenega dela v resnici zagotavlja boljše uresničevanje interesov vseh, ki se združujejo, jamči za ohranitev individualnosti združenih nosilcev dela in samoupravnih pravic itn. Temeljni pogoj je skratka v tem, da mora organska skupnost združenega dela zagotoviti višjo stopnjo samoupravljalvske demokracije, visoko stopnjo samoupravnega dogovarjanja in sporazumevanja znotraj te skupnosti, kakor tudi uveljavljanje optimalne solidarnosti ter načelne skladnosti in istovetnosti interesov vseh temeljnih členov skupnosti, razširitev neposrednega odločanja o rezultatih dela in o delitvi dohodka na podlagi objektivnih meril, poleg tega pa tudi preprečevati in postopno zmanjševati odtujevanje doseženih rezultatov dela, odpirati nove možnosti za smotrnejše planiranje načinov in sredstev za zadovoljevanje potreb, kakor tudi ukrepov za ustreznejše prilagajanje delovanju zakona vrednosti znotraj skupnosti in v odnosu te skupnosti do drugih skupnosti združenega dela. Če širše organske skupnosti združenega dela niso ali ne bi bile sposobne zagotoviti vsega tega, tedaj tudi združevanje dela ne bi moglo napredovati drugače kot z administrativnimi posegi.

Zdi se nesporno, da bi morale velike organske skupnosti združenega dela nuditi dodatne možnosti za prevzem novih samoupravnih pristojnosti oziroma za njihovo uresničevanje. Prevzemanje novih pristojnosti za samoupravno urejanje družbenih zadev znotraj široko zasnovanih organskih skupnosti združenega dela bi moralo spreminjati tudi razmerje med družbo kot celoto in skupnostjo združenega dela v delitvi družbenega proizvoda. To pomeni med drugim, da bi moralo priti do nadaljnjega omejevanja administrativnih posegov v odnose znotraj skupnosti na eni strani, na drugi strani pa bi moralo pripeljati do smotrnejšega uravnavanja življenjsko pomembnih odnosov med organskimi skupnostmi združenega dela.

Medsebojna solidarnost je eden izmed postulatov socializma, ki pa ga je mogoče uspešno uresničevati le znotraj širše zasnovanih skupnosti. Le velike organske skupnosti dela imajo dovolj moči in sredstev za odločanje o tem, katere dejavnosti znotraj skupnosti dela je treba sanirati in kako. Skratka, nosilci združenega dela naj sami odločajo o usodi sestavnih delov posameznih organskih skupnostih združenega dela in tako preprečijo tudi inflacijsko financiranje ter druge oblike administrativnega odtujevanja rezultatov dela. Prav tako bi lahko pričakovali, da bodo banke organskih skupnosti združenega dela, ki bi opravljale ves denarni promet vseh članov skupnosti in tako zmanjševale tudi odtujenost združenega dela od bank, ugodno učinkovale. V dosledno izpeljanih organskih skupnostih združenega dela bi postal otipljivejši tudi problem prisvajanja tujega dela in primerjava pogojev za gospodarjenje. Jasno bi se pokazalo, kdo so resnični »proletarci« znotraj skupnosti in zakaj, pa tudi primerjava ustreznih kazalcev za več skupnosti združenega dela bi opozorila, kakšen je dejanski položaj posameznih organskih skupnosti dela zno-

traj celotnega družbenega dela in delitve družbenega proizvoda. Seveda bi lahko že danes ugotavljali vse to v okviru teoretično postavljenih skupnostih združenega dela brez njihove poprejšnje institucionalizacije.

Realnost teoretičnih predvidevanj

Z vnaprejšnjim napovedovanjem družbenega razvoja se ukvarja posebna znanost, ki ji pravijo futurologija ali tudi družbeno prognoziranje. Ta znanost seveda ne more dati nobenih absolutnih napovedi o prihodnjih družbenih procesih. Pač pa nam lahko približa točnejša spoznanja o prihodnem razvoju pojava, ki je predmet prognoze. Da bi določili ustrezne prognostične metode, moramo upoštevati zlasti tole: so procesi, ki označujejo razvoj prognostičnega predmeta, pretežno materialne ali idejne narave, je nanje mogoče vplivati ali ne? Na kakšni razvojni stopnji so procesi, ki naj bi jih prognozirali? Ali ti procesi že obstajajo v družbeni stvarnosti in jih moremo pod določenimi pogoji projicirati v prihodnost? Ali so zdaj šele v zarodku? Katere, tačas stvarno še ne obstoječe možnosti za prihodnji razvoj objekta napovedi, se morejo razviti? Kakšno razvojno pot je prehodil predmet napovedi in v kakšnih razmerah ter kakšne objektivne zakonitosti in težnje so se pokazale pri tem v določenih razmerah? Ali je mogoče razvojne procese objekta napovedi dinamično oziroma statistično zajeti? Kakšen časovni prostor naj zajame napoved? Katere prognostične izjave naj bi dobili?²

Omenil sem že, da so procesi delitve dela in združevanja dela zgodovinsko dejstvo, objektivna družbena zakonitost. Moje razmišljanje oziroma predstava o perspektivi združenega dela se opira prav na to dejstvo in na to, ker menimo, da je delovanje te zakonitosti neogibno tako danes in v prihodnje. Pri tem pa seveda ne mislim na samodejno delovanje omenjene zakonitosti, ampak na njeno priznavanje in ustvarjalno delovanje ljudi skladno z njenimi intencami. Glede na to je zelo pomembno, če se zavedamo posameznih silnic, ki objektivno delujejo v smeri združevanja dela in podobe odnosov v raznih oblikah organskih skupnosti združenega dela, kakor smo jo opisali prej. Ena najpomembnejših silnic je zavestno prizadevanje za neposredno samoupravljanje in preprečevanje monopolističnih poskusov, normativno široko zasnovano podružbljanje vseh relevantnih družbenih dejavnosti in funkcij od ekonomike do politike, oblikovanje širokih interesnih skupnosti, kot so npr. temeljne izobraževalne skupnosti, kulturne skupnosti, skupnosti socialnega varstva itn., uveljavljanje sistema družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja, uvajanje delegatskega sistema ter vrsta drugih ukrepov oziroma pojavov, za katere je že danes značilna visoka stopnja na

² Wörterbuch der marxistisch-leninistischen Soziologi., Dietz Verlag, Berlin 1969, str. 161.

raznih oblikah samoupravljanja zasnovanega združevanja fizičnega, intelektualnega, upravnega, političnega dela. K zavestnemu poglobljanju samoupravljanja in združevanja dela v širše organske skupnosti dela pa ne nazadnje silijo ali spodbujajo tudi taki pojavi, kot so nelikvidnost, poskusi odtujevanja rezultatov dela in presežka dela od neposrednih proizvajalcev, monopolistični položaj osamosvojenih centrov moči in podobno, kar kaže na krizo administrativnega uravnavanja odnosov.³ Pravkar omenjeni pojavi pa morejo kajpak delovati tudi proti samoupravljanju in krepiti birokratsko etatistične in druge nedemokratske sile. Zato je umestno vprašanje, kateri družbeni procesi in silnice so dominantni, prevladujoči? Bržčas ni sporno, o čemer priča tudi ves dosednji razvoj, da so pri nas dominantni procesi, ki razvijajo družbo v smeri poglobljanja samoupravnih odnosov in na tem zasnovanega združevanja dela. Hkrati pa je razvidno, da je združevanje dela izredno pomemben pogoj za razvoj samoupravnih odnosov. In kaj pomenijo vsa naštetá dejstva, ki nam omogočajo, da govorimo upravičeno o prevladovanju pozitivnih procesov? Mar ti niso dokaz, da smo že sredi procesov postopnega oblikovanja brezrazredne socialistične družbe ali bistvenega spreminjanja družbenega in osebnega položaja delovnih ljudi? Ali mar to ne pomeni, da je hkrati v toku tudi proces ukinjanja družbenih razredov in samega delavskega razreda kot razreda?

Kljub številnim težavam, pomanjkljivostim in negativnim pojavom, ki spremljajo naš razvoj, lahko trdimo, da proces oblikovanja brezrazredne družbe vztrajno napreduje in je prehodil že pomemben del poti. Naš problem je, kako zagotoviti nadaljnje napredovanje k temu cilju in preprečevati procese, ki bi utegnili vračati razvoj nazaj? Kako naj torej delavski razred kot primarni nosilec procesov, ki vodijo v brezrazredno družbo, zagotovi v procesu ukinjanja samega sebe kot razreda, da bomo ta cilj tudi v resnici dosegli? Nedvomno tako, da bo sam kot celota neposredno odločal o družbenih zadevah skupaj z drugimi delovnimi ljudmi in ne bo dopuščal, da bi v njegovem imenu odločal kdo drug. Se pravi, da morata znanost in politika nedvoumno odgovoriti, kaj mora storiti celotna družba, da v razmerah preseganja razredne družbe, ko delavski razred ukinja samega sebe kot razred, prepreči vračanje razvoja nazaj! To pomeni, da morajo biti že v toku preraščanja razredne družbe v brezrazredno jasno opredeljene subjektivne sile, ki jim že po njihovem objektivnem položaju v procesih dela in upravljanja gre vloga primarnih nosilcev.

³ Krizo administrativnega uravnavanja odnosov izrecno poudarjam zato, ker navadno poslušamo trditve o krizi, neučinkovitosti in stagnaciji samoupravljanja. V resnici pa samoupravljanje še nima izoblikovanih ustreznih samoupravnih mehanizmov in sredstev za usklajanje medsebojnih odnosov prav zato, ker gre za vprašanja, ki jih država ureja administrativno. Če bomo torej odpravljali krizo administrativnega upravljanja z razvijanjem samoupravnih mehanizmov, bomo krepili procese, ki bodo pripeljali v brezrazredno družbo, kolikor pa bi krepili administrativne elemente, bi seveda vračali razvoj nazaj.

nadaljnega progresivnega razvoja, ki bodo sposobni reproducirati brezrazredno samoupravno družbo in ne bodo dopustili restavracije razredne družbe ali njej podobne ureditve ter odnosov. Glede na to se, upoštevajoč že doseženo stopnjo družbenega razvoja in doslej prehojeno pot, zdijo anahronistična tista »politična« umovanja, ki obravnavajo danes delavski razred tako, kot da se šele konstituira kot vladajoči razred in se bori za oblast oziroma za prevzem oblasti. Menim, da dosti točneje izražajo doseženo stopnjo v procesu presejanja razredne družbe tisti, ki se usmerjajo v analizo socialnopolitične strukture znotraj široko pojmovanega delavskega razreda. Če hočemo torej odgovoriti na vprašanje, kateri deli široko pojmovanega delavskega razreda morejo kot dominantna socialna in idejna politična sila, organizirana v zvezi komunistov in v drugih oblikah samoupravnega združevanja, vplivanja in odločanja, zagotoviti nadaljevanje procesov ukinjanja razredne družbe, se moramo postaviti na stališče, da omenjeni procesi že potekajo in da niso več popolnoma na začetku. Drugačno izhodišče lahko pripelje samo do krepitve protisamoupravnih elementov, do poskusov restavracije in rehabilitacije birokratsko-etatističnega upravljanja, kakor tudi do novih možnosti za nastanek in osamosvojitve skupin, ki bi jih mogli izoblikovati posamezni nosilci upravnih, gospodarskih ali političnih funkcij in pooblastil. S tem pa bi nastal vsaj zastoj v procesih oblikovanja brezrazredne družbe in prišlo bi do zaostrovanja odnosov ter konfliktov.

Bogo Šest

Položaj dijaka in njegova udeležba v samoupravljanju

»Smoter naše šole je, da se mladina in odrasli seznanijo z bistvom družbenoekonomskih odnosov, s političnim sistemom ter pravicami in dolžnostmi občanov v samoupravni socialistični družbi ter se usposobijo za neposredno odločanje o pogojih in rezultatih svojega dela ter za neposredno spreminjanje družbenih odnosov, da obvladajo demokratične metode pri uveljavljanju osebnih pravic in svoboščin in razvijajo smisel za solidarnost, da proučujejo zakonitost v razvoju prirode, družbe in človekovega mišljenja in si prisvojijo znanstveni pogled na svet, da spoznajo sodobne dosežke marksizma na področju

družbenih ved, da na tej podlagi negujejo svojo kritično misel, dojemajo protislovja družbenih procesov in se osebno vključujejo v boj najnaprednejših sil družbe . . .«

(Iz resolucije zvezne skupščine o vzgoji in izobraževanju).

Pred kratkim je končala z delom 3. konferenca ZKJ, ki je spregovorila o boju ZK za socialistično usmerjenost in aktivno udeležbo mlade generacije v razvoju samoupravne socialistične družbe: resolucija 3. konference ZKJ, resolucija zvezne skupščine o vzgoji in izobraževanju, dokumenti CK ZKS in mnogi drugi dokumenti družbenopolitičnih organizacij in družbenopolitičnih skupnosti zavezujejo vse — posebno še pedagoške delavce v šoli in zunaj nje, da se kar najhitreje lotijo uresničevanja dokumentov in začnejo oblikovati takšno šolo, da nam bo dala strokovno in družbeno vsestransko usposobljenega državljana; skratka človeka, ki ne bo zgolj omejen izdelek posameznih šol, to je »tehnično« izobražen človek, pa naj bo tehnično ekonomsko ali tehnično ali tehničnogimnazijsko izobražen — temveč človek, ki se bo znal ustvarjalno gibati v družbenih razmerah naše samoupravne socialistične družbe. Torej potrebujemo človeka, ki bo razumel in zavestno dojel socialistične samoupravne odnose — pa ne zato, ker bi to družbi, kakršna je naša, godilo, temveč ker takega človeka potrebujemo, da bi lahko družbo naprej razvijali in pozitivno spreminjali odnose v njej, da bi hitreje ustvarjali še bolj demokratične odnose v socialistični družbi; ne nazadnje gre za človeka, ki bo želel in hotel lepši jutrišnji dan s ciljem, da bo dan za dnem dograjeval idejo novega komunističnega družbenega sistema. Glede na ustavna dopolnila in druge dokumente, ki govorijo o vzgoji in izobraževanju in zahtevajo, da jih dosledno uresničujemo, je prav, da se ozremo na eno izmed področij, kjer se mladi usposabljaajo za resnične samoupravljalce, to je na področje udeležbe mladine v samoupravljanju na srednjih šolah in v domovih.

Ni dvoma, da te teme še nismo dovolj teoretično raziskali in obdelali, zato tudi v praksi naletimo na različne metode in oblike samouprave na šolah, zlasti pa na različne položaje dijakov pri njihovi udeležbi v samoupravljanju v šoli. Ob tem se takoj postavlja vprašanje, koliko šola nudi mladim, da lahko čim hitreje dojamajo idejo samoupravljanja, ki je v naši družbi sistem in odnos; vendar bomo to vprašanje tokrat zanemarili. Omejili se bomo predvsem na tale vprašanja:

1. Mladina in njen položaj v okviru šolske samouprave in zunaj nje.
2. Enotna šolska samouprava.
3. Organizacijske oblike enotne šolske samouprave.
4. Odnos med šolsko skupnostjo in zvezo mladine.

1. Mladina in njen položaj v okviru šolske samouprave in zunaj nje.

Običajna praksa, da imajo mladi v organih upravljanja šole največkrat le dva predstavnika (v širšem sestavu sveta šole), da dijaki lahko samo razpravljajo in predlagajo, vendar ne sodelujejo pri odločanju o vprašanih življenja in dela šole, povzroča v samoupravljanju na srednjih šolah tole:

— učenci so v podrejenem položaju, odvisni od predavatelja in šolske delovne skupnosti, njihove pravice in odgovornost se največkrat omejujejo na ozek krog pravic in dolžnosti, ki dijake predvsem zanimajo (različne prireditve, športni dnevi ipd.), šolski organi pa odločajo, kateri od interesov se lahko uveljavi;

— dijakov in njihovih delovnih asociacij (razredne in šolske skupnosti) v načelu nimajo za sestavni del šolske delovne skupnosti, marveč vidijo v njih družbene organizacije učencev, ki sicer omogočajo samoupravno aktivnost dijakov na nekaterih področjih, vendar ne pri šolskih vprašanjih v celoti.

Nekatere analize o položaju in udeležbi dijakov v samoupravljanju na srednjih šolah in domovih kažejo na nekatere pozitivne spremembe, vendar je to prej rezultat drugačnih spoznanj v zavesti dijakov in predavateljev o tem, da se morajo odnosi v šoli demokratizirati, še posebej zaradi večje demokratizacije samoupravnih odnosov zunaj šole, kot pa posledica samoupravnosti v šoli.

To, da se dijaki v šoli učijo, a s svojim delom (učenjem) ne ustvarjajo materialnega dohodka, ne more biti zadosten razlog, da so družbenopravno neenakopravni v glavnih procesih dela in odločanja v šoli. Vemo, da ima učenje naravo družbenega dela in da se njegovi rezultati pokažejo v večji produktivnosti, ko bo nekdani učenec na delovnem mestu. Prav zato, ker ima dijakovo delo (učenje) družbeno naravo (saj družba vlaga nemajhne denarje, da lahko posamezniku omogoči, da opravlja takšno delo) bi morale dolžnosti in pravice učencev v šoli obsegati vsa področja, na katerih imajo predavatelji in delovna skupnost pravice in dolžnosti delovati. Seveda ob tem izvzemamo izključne pravice predavateljev.

Glavna naloga mladine na šoli je učenje, glavna naloga predavateljev pa je, da mladini dajejo vedenje. Oboji opravljajo neko družbeno proizvodno delo, ki sicer ni otipljivo, ko podelimo diplome, pa le vidimo uspeh ali neuspeh tega dela — in prav tako tudi kasneje na konkretnem delovnem mestu (naj bo na gospodarskem ali negospodarskem področju). Delovni proces, ki se ga dijak in njegov učitelj udeležujeta nekaj let, bo dal družbi boljši in učinkovitejši rezultat, če bo dijak samostojnejši v svojih odločitvah na vseh področjih šolskega življenja in dela, če se bo v šoli izoblikoval v vsestransko razvito svobodno in samostojno ter samozavestno osebnost.

Ali bomo ta cilj dosegli, je v marsičem odvisno od odnosov med predavateljem in učencem, in sicer takole:

— Če je odnos avtoritativen:

V tem primeru se mora učenec na pamet naučiti znanje (ni pomembno, če je znanje tudi razumsko dojel), sicer ga predavatelj kaznuje s sankcijami. V takšnem odnosu je nepomembno, koliko so dijaki iniciativni, lahko so, lahko tudi niso; če so, to koristi samo dijaku, ko izgrajuje svojo osebnost, in nekoliko olajša delo predavatelju. V tem primeru predstavlja predavatelj ne samo avtoriteto šole, ampak predstavlja skoz šolo tudi avtoriteto oblasti. Dijak lahko v takem odnosu deloma ali pa popolnoma zanemari svoj aktivni odnos do šole in družbe, v takšnem odnosu si ne izdela objektivne sodbe o družbi in odnosih v njej, temveč si ustvarja sodbo po pripovedovanju in kavarniškem razpravljanju starejših. Lahko bi našeli še vrsto slabosti avtoritativnega odnosa, vendar so te dovolj, da spoznamo, kako lahko tak odnos škodi pri izgrajevanju mlade osebnosti.

— Če je odnos demokratičen:

To je svobodnejši odnos med predavateljem in dijakom. Kljub bolj demokratičnemu odnosu med predavateljem in učencem pa je predavatelj še vedno nosilec šolske in družbene oblasti. Učenec sicer sprejema znanje, ki mu ga predavatelj daje, vendar si prepogosto ustvarja svoje lastne sodbe o družbi in odnosih v njej na konkretnem delovnem mestu, in te sodbe so mnogokrat drugačne od tistih, ki si jih pridobi v šoli. V tem odnosu dijak tudi razvija lastno iniciativnost. Ta se lahko kaže v odnosu do delovnih obveznosti ali pa do različnih drugih za dijaka zanimivih področjih življenja in dela. Kljub temu, da demokratični odnos v marsičem sprošča medsebojne — zlasti delovne — odnose (avtoritativni odnos jih ne), se odnosi vendarle nujno omejujejo na to, da predavatelj vidi v dijakih predvsem sredstvo, s katerim si na podlagi svojega dela pridobi osebni dohodek, dijak pa vidi v predavatelju bolj ali manj spoštovanega predstavnika šolske in družbene oblasti, predstavnika, ki mu daje znanje, s katerim se bo pozneje povzpел nad vse, ki tega znanja nimajo.

— Če je odnos socialistično samoupraven:

Za ta odnos naj bi bili predvsem značilni delovna solidarnost in vzajemnost med predavateljem in učencem, kar konkretno pomeni, da predavatelj kot nosilec znanja prenaša svoje znanje na mladega človeka kot prihodnjega ustvarjalca naprednih družbenih odnosov; ta znanje kritično sprejema in ga primerja z družbeno resničnostjo. Predavatelj in dijak se med seboj dopolnjujeta, prvi vsako leto znova spoznava poglede mladih na življenje, drugi si s pomočjo predavateljevega odnosa in delovnega načina pridobiva znanje in tako zelo potrebne delovne navade. Predavatelj bo kolikor mogoče natančno analiziral svoje metode, kako dijaku približati učno snov, da bo ta lahko kar najbolj razvil svoje intelektualne in mentalne sposobnosti, skratka, da se bo tudi dijak končno le zavedel, s kakšnim namenom in za kaj se usposablja, da bo, ko bo stal za strojem, s svinčnikom v roki ali kjerkoli drugje aktiven subjekt in nosilec novih bolj demo-

kratičnih odnosov v družbi. Če se bomo zavedeli tega, da morata predavatelj in učenec skupno reševati življenjska vprašanja šole, ker sta v delovnem procesu neločljivo povezana, bomo ustvarili takšne medsebojne odnose (med dijakom in predavateljem), da predavatelj za dijaka ne bo oblastna avtoriteta, ampak zaveden graditelj samoupravne družbe, predvsem pa prijatelj in tovariš.

Takšen predavatelj mora kar najbolje poznati samoupravni socialistični razvoj naše samoupravne družbe in delati zanj, hkrati pa mora biti seznanjen z vsakodnevnimi uspehi in težavami današnje družbene stvarnosti.

Kaj vpliva na samoupravni položaj učencev v šoli, v domu?

Dosedanje skušnje in analize kažejo, da na samoupravni položaj učencev in tudi predavateljev vplivajo predvsem tile dejavniki:

1. Samoupravna struktura družbe.
2. Samoupravna struktura šole in avtonomni položaj učiteljev.
3. Socialna zrelost učencev.
4. Materialna podlaga posamezne šole ali vrste šol.
5. Socialistična zavest učiteljev, vzgojiteljev.

Če kateregakoli od teh dejavnikov ni, se bo samoupravljanje v vzgojno izobraževalnih ustanovah počasneje razvijalo ali ne bo vsebinsko tako popolno, kakor si želimo in hočemo. Zato moramo vselej kadar obravnavamo stopnjo udeležbe učencev v samoupravljanju srednjih šol, upoštevati te dejavnike in dognati, v kolikšni meri se ti dejavniki uveljavljajo.

Razumljivo je, da bomo pri razvoju samoupravljanja na srednjih šolah naleteli na številne zapreke, pogosto na odpore čisto subjektivne narave, tako pri učencih kakor tudi pri učiteljih (na eni strani je učenec v času, ko dozoreva, pod vplivom svojih staršev, ki jih ne smemo idealizirati, učitelj pa je velikokrat — zlasti kadar nima podpore — nagnjen k tradicionalnim šolskim okvirom). Vendar bomo z razvojem samoupravljanja v srednjih šolah in domovih postopoma spreminjali instrument prosvetne oblasti.

2. Enotna šolska samouprava

S pojmom enotne šolske samouprave razumemo delovni odnos dijaka do okolja, v katerem živi, to, kako sprejema znanje posameznih ved, si pridobiva delovne navade, se samostojno in kritično opredeljuje do življenja in dela v šoli, to, kakšen je njegov odnos do učitelja in drugega osebja na šoli ipd.

Z enotno šolsko samoupravo razumemo aktivno udeležbo mladine pri uresničevanju programa in nalog šole in odločanju o vseh bistvenih vprašanjih dela in odnosov v šoli, skupaj z učitelji in vsemi zaposlenimi na šoli. To odločanje mora temeljiti na resničnem pozna-

vanju problemov, s katerimi se srečuje šola v svojem notranjem življenju, in na poznavanju problemov, ki tarejo celotni vzgojno izobraževalni proces zunaj šole in domov.

Na kratko povedano, enotna šolska samouprava mora biti takšen sistem in odnos na šoli, da se bodo učitelji in dijaki pri odločanju zavedali posledic svojih odločitev, to je pozitivnih posledic, zakaj drugače bodo posledice že pri svojem vzroku zgrešene. Šolske skupnosti morajo biti mesto, kjer vsi skupaj prevzemajo samoupravno odgovornost za uresničevanje demokratično sprejetih dogovorov.

Danes v srednjih šolah in domovih večidel ni oblik enotne šolske samouprave, ponekod tudi ni nikakršnega samoupravljanja med zaposlenimi člani šolskega kolektiva, vendar bodo sedanja ustavna dopolnila spodbudila proces demokratizacije odnosov tudi v šolah in domovih.

S tem, da bomo vpeljali enotno šolsko samoupravo in morda tudi predmet »samoupravljanje — temeljni družbenoekonomski odnos«, bomo povečali obseg znanja o samoupravnih družbi, o svobodah, pravicah in dolžnostih državljanov pri mladih, ki se pripravljajo, da stopijo v novo življenjsko obdobje, to je v obdobje, ki traja od tedaj, ko bodo začeli delati na delovnem mestu, pa vse do upokojitve.

Posebno pozornost pri razvijanju enotne šolske samouprave moramo posvetiti vrstam kadrovske šole. Od tega, koliko bo samoupravljanje razvito in kako bomo izpopolnjevali samoupravne odnose na kadrovske šolah, bo v precejšnji meri odvisna hitrost razvoja samoupravnih odnosov v vseh ostalih šolah.

3. Organizacijske oblike enotne šolske samouprave

Oblik ne moremo predpisovati, konkretno okolje jih oblikuje tako, da najlažje in seveda najsmotrnejše izkoristi dane elemente za čimvečji učinek. Kljub vsemu se moramo na podlagi dosedanjihkušenj in spoznanja dogovoriti za splošno obliko, ki naj bo vzorec za vse srednje šole.

Radikalna sprememba bi bila tale različica:

Ukinili bi dosedanje dijaške skupnosti. Namesto dijaške skupnosti bi ustanovili enotno šolsko skupnost. Temeljna celica šolske skupnosti bi bila razredna skupnost. Razredna skupnost kot temelj enotne samoupravne šolske skupnosti bi sestavljali dijaki razreda in razredni profesorski zbor. Razredna skupnost naj bi imela svet z razrednim starešino profesorjem ali dijakom na čelu. Najvišji organ bi bila konferenca šolske skupnosti, ki bi odločala o vseh vprašanih življenja in dela na šoli. V konferenco bi razredne skupnosti volile svoje delegate, ki bi jih po potrebi zamenjali, če bi ne bili delavni, ali pa bi razredne skupnosti volile posebne delegate glede na posamezne probleme, ki bi jih šolska skupnost obravnavala (uvajanje

delegatskega sistema in odnosa). Konferenca šolske skupnosti bi volila kot svoj izvršilni organ svet šole ki bi ga v enakem številu sestavljali profesorji učenci, starši in predstavniki družbene skupnosti.

4. Odnos med enotno šolsko samoupravo in zvezo mladine

Navadno je problem, kako opredeliti odnose med dijaško skupnostjo in ZM. To je normalno, zakaj dijaška skupnost se je nujno ukvarjala s problemi čisto politične narave in jih reševala, in tako je zahajala v področje ZM in narobe, ZM je reševala probleme samoupravnega položaja dijakov.

Tako se je in se še dogaja, da ZM odpravlja dijaško skupnost in v svojem okviru ustvarja nekakšen konglomerat dejavnosti.

V trenutku, ko se bomo zavedli funkcije samoupravnega delovanja dijakov in učiteljev, njihovega enotnega položaja v šolski samoupravni skupnosti, bo odpadel problem delovanja politične organizacije in delovnega področja šolske samoupravne skupnosti.

Kot smo že ugotovili, je bistvena funkcija šolske samoupravne skupnosti deloven odnos do delovnega procesa na šoli ter odgovorno izvrševanje pravic in dolžnosti, ki iz tega odnosa izhajajo. Praktično pomeni, da je to odnos med družbenopolitično organizacijo in delovno skupnostjo. Torej zveza mladine, zveza komunistov, zveza sindikatov nikakor ne morejo odpravljati šolske samoupravne skupnosti, prav tako pa se ne more zgoditi narobe.

Medsebojno razmerje mora biti ustvarjalno in po možnosti vedno oplojeno s praktičnimi skušnjami. ZM, ZK, ZS lahko s svojimi oblikami in metodami dela vplivajo, da se šolska skupnost konstituira, še več, ne more jim biti vseeno, ali imajo samoupravne organe ali ne.

Družbenopolitične organizacije lahko in morejo (včasih tudi morajo) vplivati na usmerjenost svojih članov. S politično akcijo lahko zahtevajo odpoklic posameznih nedelavnih članov v organih šolske skupnosti ali pa celo predlagajo izključitev (učitelja ali dijaka).

Ko obravnavamo probleme enotne šolske samouprave, se vsekakor odpira mnogo problemov, ki so rešljivi na različne načine.

V teh nekaj mislih sem želel nakazati nekatere poti za uvajanje enotne šolske samouprave, za katere pa ni nujno, da so v vsem in povsem sprejemljive, vendar bi bilo prav, če bi o enotni šolski samoupravi več razmišljali — predvsem na šolah samih.

Razmišljanje o patriotizmu

Opređeljevanje vsebine patriotizma in domovine — kot predmeta patriotizma — se največkrat spreobrača v pragmatistično sleparjenje s pojmi, pri čemer so močno navzoče popolnoma iracionalne razlage. Vrhunec prikrivanja objektivne vsebine patriotizma in domovine so seveda nacionalistične in rasistične ideologije, ki se izražajo kot fetišizirana zavest v predsodkih in nazorih o predestinaciji »izvoljenih« narodov in ras oziroma o njihovi izjemnosti. Zato mora sleherni poskus objektivnega opredeljevanja patriotizma, ki naj preseže iracionalnost in se prebije do stvarnega pomena pojma, to dejstvo opoštovati.

Racionalno teoretično pojasnjevanje patriotizma je nujno zlasti z vidika splošnega ljudskega odpora — kajti patriotična čustva subjektov splošnega ljudskega odpora so močan izvir moralne moči, ki vpliva na odločitve za obrambo domovine.

S tem prispevkom poskušamo določiti tiste prvine, na katerih sta zgrajeni pojmovni opredelitvi patriotizma in domovine — seveda v skladu z danim družbenim kontekstom. In še to: v razlage pojavnih oblik patriotizma se vpleta terminološka zmeda, ki bi jo morali odpraviti iz čisto praktičnih razlogov.

Patriotizem je zapleten pojav zavesti posameznika in družbenih skupin, ki se izraža kot občutek pripadnosti naravno-socialnemu okolju. Sam izraz patriot, iz katerega je speljan patriotizem, je nastal v francoski revoluciji leta 1789 in označuje človeka, ki se je pripravljen žrtvovati za koristi domovine. Zato je patriotizem etična krepost človeka. Čustveno navezanost na domovino izraža vsebina latinske besede *patria* (domovina, dežela prednikov), ki je v večini svetovnih jezikov skoraj istovetna. Zapuščanje domačega ognjišča, rodnega kraja zbuja boleče občutke, ki pa jih ne povzroča le gola navezanost na domače okolje. Čut pripadnosti naravnemu okolju se razvija spontano, patriotične zavesti pa ne moremo zožiti na to čustvo navezanosti. Pojem domovine zajema celostnost naravnega in socialnega ambienta, zato se tudi vsebina patriotične zavesti nanaša na totalnost globalne družbe.

V opredeljevanju pojma domovina pogosto opuščajo naravno okolje kot eno njenih komponent; temu moramo oporekati, kajti temelj, na katerem se poraja odnos do domovine kot predmeta patri-

otizma, je prav gotovo človekov odnos do rodnega kraja. Določanje domovine kot zgolj politično, kulturno in socialno okolje je nepopolno. Eden redkih avtorjev, ki je v definicijo domovine vključil tudi naravno okolje, je Boris Ziherl, ki pravi, da je domovina »določena dežela z narodom, ki v njej prebiva, dežela s spomeniki naporov in borbe tega naroda, narod s skupnim jezikom, z narodnimi tradicijami in narodno kulturo«.¹ Seveda z naravnim okoljem ne razumemo divjine, marveč humanizirano, s človekovo ustvarjalno močjo oplemeniteno naravo. Domovina je torej celota naravnega in družbenega okolja, veliko širši pojem kot rodni kraj; nanaša se na globalne teritorialne družbene skupnosti, kot so ljudstvo, narod in večnacionalne državne skupnosti. Iz take opredelitve domovine lahko sklenemo, da pojma domovina in patriotizem ni mogoče povezovati s tistimi socialnimi tvorbami, ki so obstajale še pred teritorialnimi človeškimi skupnostmi. Takratni položaj človeka in nizka raven ekonomskega, političnega in kulturnega razvoja nista bila naklonjena nastanku takega socialnega okolja, ki bi ga lahko vsaj večina sprejela za domovino. Šele z nastankom narodov so dozorele tudi razmere, ki ustrezajo modernemu pojmovanju domovine in patriotizma.

Pojem domovina lahko torej uporabljamo za socialno-etnične skupnosti oziroma za njihova naravno-družbena okolja, ki so na tolikšni stopnji vzajemnosti, da se pozitiven odnos do skupnosti že lahko izoblikuje kot izraz svobodne izbire. Ko bodo presežene sedanje oblike globalnih človeških združb, ko bo nastala občečloveška skupnost kot edina prava človeška skupnost, bodo izginili tudi motivi za patriotizem.

V večnacionalni skupnosti je domovina iz etničnih enot sestavljena celota, v kateri se seveda lahko rojevajo patriotska čustva do rodne kraja in širše domovine kot celote. Do navzkrižja med čustvi pripadnosti »ožji« ali »širši« domovini lahko prihaja povsod tam, kjer etnične skupine dejansko niso enakopravne v vseh sferah družbenega življenja. In narobe: v etnično sestavljeni skupnosti se krepí in narašča čut za vzajemnost, bratstvo in enotnost med ljudstvi, narodi in etničnimi skupinami skladno z njihovo enakopravnostjo. Patriotiska zavest je usmerjena k totalnosti skupnosti, glede na etnično-nacionalno zavest pa je lahko ožja ali širša. Pripadnost oziroma zavest o pripadnosti etnično-nacionalni skupini je sicer nujen, ne pa že zadosten pogoj za patriotsko zavest. Patriotizem je vedno pozitivna opredelitev do vrednot domovine, kar ni nujen atribut etnično-nacionalne zavesti.

Patriotska zavest je v primerjavi z etnično-nacionalno zavestjo širša, ker je odprta do vseh tudi socialno-etničnih vrednot globalne skupnosti.

¹ Ziherl Boris: Komunizem in domovina, Ljubljana, Cankarjeva založba 1950, str. 5.

Patriotska čustva so zelo pogosto predmet manipuliranja z ljudmi. Namen manipuliranja je v tem, da patriotska čustva izrabljajo za obrambo parcialnih interesov, kar lahko ta čustva degradira v izrazito mržnjo do drugih narodov. Take metode so najbolj očitne v politiki in v imperialističnih osvajalnih vojnah. Domovino kujejo v zvezde, jo označujejo z zelo abstraktnimi pojmi, s čimer zameglijo njeno pravo vsebino. Resničnost te trditve sijajno predstavi tale citat: »Domovina, sladko slepilo, sveta laž, ki s čarobnim zanosom opajaš človeška srca, kališ njihov razum in motiš njihove čute, ki si v prid najbolj besnim sovražnikom napredka in svobode slehernika, ti zadnje sidro njihovih zablod in rešilna veja njihovih privilegijev«² (V. Witling). Kapitalistična družba razglaša svoje parcialne interese za splošne ter se pri tem poziva na domovino. »Obramba domovine« je pogosto rabljena parola. Odziv na manipuliranje te vrste so znane misli iz Komunističnega manifesta. »Delavci nimajo domovine. Ne moreš jim vzeti, česar nimajo. Ker si mora proletariat izbojevati najprej politično oblast, ker se mora dvigniti na stopnjo nacionalnega razreda in se konstituirati kot narod, je tudi sam še nacionalen, čeprav nikakor ne v buržoaznem smislu.«³

Ali naj si to stališče razlagamo kot zahtevo komunistov, da bi odpravili domovino, narodnost; nikakor ne. Zavest o pripadnosti etnično-nacionalni skupini sama na sebi še ne zadošča za obstoj patriotskih čustev do globalne skupnosti. Patriotizem je relativno avtonomen glede na etnično-nacionalno zavest, oscilacije intenzivnosti patriotizma pa so bistveno določene z realnimi pogoji eksistence v mejah globalne skupnosti.

Usmerjenost patriotizma h globalni skupnosti nas napeljuje k razčlenjevanju odnosa patriotizem-država.

Država je ena izmed institucij, ki je vzpostavljena s posredovanjem politične sile; je torej nujna oblika organiziranja razredno dezintegriranih globalnih družbenih skupnosti. »Država torej nikakor ni oblast, vsiljena družbi od zunaj, a prav tako ni ‚resničnost npravstvene ideje‘, ‚podoba in resničnost razuma‘, kakor zatrjuje Hegel, marveč je proizvod družbe na določeni stopnji razvoja, je priznanje, da se zapleta ta družba v nerazrešljivo protislovje s samo seboj, priznanje, da se je razcepila v nespravljliva nasprotja, katerih ne more več obvladovati. Da bi pa ta nasprotja, razredi z nasprotujočimi si ekonomskimi interesi, ne požrla sebe in družbo v brezplodnem boju, je postala potrebna sila, stoječa na videz nad družbo, ki naj upor duši in ga drži v mejah ‚reda‘; in ta sila, ki je izšla iz družbe, a se postavlja nad njo in se ji čedalje bolj odtuja, je država.«⁴

² Citat iz Male političke enciklopedije, str. 833.

³ K. Marx-F. Engels: Manifest komunistične partije, Izbrana dela I. zv., Cankarjeva založba, Ljubljana 1950, str. 39.

⁴ K. Marx-F. Engels, Izbrana dela, F. Engels: Izvor družine, privatne lastnine in države, Cankarjeva založba, Ljubljana 1951, str. 400.

Tako pojmovana država, kot nadomestek za resnično človeško skupnost, v kateri je pripadnost tej skupnosti vsiljena, ustvarja podložniško miselnost in zožuje patriotizem na konformizem do države. To je osiromašenje vsebine patriotizma, patriotizem je utesnjen v »državni« patriotizem. V totalitarnih političnih sistemih, v katerih ni pogojev za razvoj emancipirane osebnosti, se rojeva etatistična zavest, iluzija o državi kot resnični človeški skupnosti in seveda tudi podložniški odnos do države. V njej ni kritične zavesti do vrednot globalne skupnosti, kar je ena izmed bistvenih lastnosti patriotizma.

Socialna podlaga etatističnega patriotizma je državljan-podložnik. Država kot nadomestek za resnično skupnost bistveno določa vsebino patriotske zavesti zlasti nekaterih družbenih slojev (birokracija, srednji sloji). Pri tem je treba povedati, da v razmerah resne zunanje nevarnosti za suverenost globalne skupnosti etatistični patriotizem usiha.

Odnos patriotizem — država, ki zožuje vsebino patriotizma, je moč preseči le v samoupravni skupnosti, ki je prvi korak k ustvarjanju nove človeške skupnosti. Uresničevanje ideje samoupravljanja kot temeljne podmene Marxovega socializma se spopada z močnimi opori — kar je skupna usoda velikih idej. Novemu modelu (samoupravnega) socializma nasprotuje in se ideološko utemeljuje stanje, v katerem bi morala odigrati vlogo subjekta zgodovine mistificirana država. »Če se kdo sklicuje zaradi boja z birokratizmom na kar najhitrejšo odmiranje države, če kdo razglša nujnost odrekanja državi v razmerah socializma, ko še obstaja kapitalizem — in še posebej v razmerah prehodnega obdobja od kapitalizma k socializmu, s tem razorožuje delavce pred njihovim razrednim sovražnikom. Proces odmiranja države ni mogoče pospeševati s kakršnimikoli umetnimi ukrepi. Država ne bo z ničimer zamenjana, marveč bo postopno odmirala, in sicer glede na to, v kolikšni meri ni več *nujna politična oblast* (podčrtal M. I.). Zato ne smemo skrbeti za krepitev socialistične države postavljati nasproti perspektivam za njeno odmiranje...«⁵ Po programu KP ZS je država vseljudska organizacija, ki se mora ohraniti vse do popolne zmage komunizma. Nobenega dvoma pa ni, da avtentični marksizem trdi, da je odmiranje države nujni pogoj za socialistični razvoj. Prav nesporna je enotnost stališč Marxa, Engelsa in Lenina o vlogi socialistične države, ki je izražena v trditvi, da je proletariatu potrebna samo taka država, ki odмира. Proces odmiranja države v socializmu pa je pot preseganja meznega odnosa delavskega razreda do države in s tem tudi etatističnega modela socializma. Samoupravljanje potemtakem zahteva postopno odmiranje države — in sicer v procesu spopadanja državnih in samoupravnih oblik organiziranosti; v tem procesu samoupravne oblike — odvisno od zgodovinskih razmer, v katerih nastajajo — zmagujejo ter krčijo pot uresničevanju zgodovinskih pravic delavskega razreda.

⁵ Osnove marksistične filozofije, Moskva 1958, str. 547.

Država v odmiranju je proces nastajanja resnične človeške skupnosti, proces dezalienacije človeka; zato tudi opredeljevanje do take globalne skupnosti ne moremo označevati kot »državni« patriotizem. Objektivni položaj človeka v samoupravni skupnosti omogoča preseganje podložniške miselnosti, afirmacijo kritičnega odnosa do vrednot družbe, oplemenitene s humanistično vsebino.

Socialno vsebino patriotizma neposredno določata položaj in vedenje vladajočega razreda. Ta pa ima vedno pozitiven odnos do vrednot globalne družbe ter skuša svoje interese in sisteme vrednot spreminjati v obče interese in vrednote. Kolikor bolj mu to uspeva, toliko bolj plastično je izoblikovan privid nadrazredne narave patriotske zavesti. Taka prizadevanja so značilna še zlasti za stanje resnične ali namišljene zunanje ogroženosti globalne skupnosti. V takih razmerah postaja patriotizem močan integracijski vzvod, čeprav je razredni antagonizem resna ovira za obči pozitiven odnos do domovine. Proletarec je sovražno razporejen do tako urejene domovine, kar pa seveda ne pomeni, da ni patriot oziroma da ne ljubi domovine. Konkretni družbeni položaj slojev in razredov v mejah globalne skupnosti določa tudi njihov odnos do domovine. Njihovo nezadovoljstvo z razmerami v lastni domovini je lahko globoko revolucionarno, če je usmerjeno v razbijanje podložniške miselnosti in hoče vgraditi humanistično vsebino v odnos do domovine.

Zgodovinsko možnost buržoazije glede razvijanja patriotske zavesti omejuje protislovje med družbeno naravo proizvodnje in privatnim prilaščanjem. Ta omejenost se izraža v tem, da je svoboda zožena na formalno svobodo, in s tem tudi patriotska zavest na formalno zavest. Svoboda buržoazije je v monopolu privatne lastnine, svoboda birokracije pa v monopolu politične moči; to povzroča notranjo razklanost patriotizma: lahko se namreč manifestira kot utesnjevanje svobode in vladavina hegemonije, ali pa kot možnost svobode in odpor hegemoniji. To dvojno (ambivalentno) lastnost patriotizma lahko po besedah Marxa odpravi le delavski razred. V primerjavi z drugimi razredi in sloji je specifična zgodovinska perspektiva delavskega razreda v tem, da se ne more iztrgati iz suženjstva le s tem, da izbojuje svoje neposredne interese. Delavski razred lahko preseže odtujenost od svojih generičnih možnosti le tako, da temeljito spremeni razmere, v katerih živi kot razred. Tako mora biti osvobajanje delavskega razreda hkrati tudi občečloveško osvobajanje; »...Ko proletariat zmaga, s tem nikakor ne postane absolutni pol družbe, kajti zmaga le tako, da odpravi sebe in svoje nasprotje...«⁶

Ko razlaga Marx to družbeno funkcijo proletariata, pravi: »Če socialistični pisatelji pripisujejo to svetovno-zgodovinsko vlogo prole-

⁶ K. Marx-F. Engels: O historičnem materializmu, pogl. »Sveta družina 2«, Cankarjeva založba, Ljubljana 1956, str. 40.

tariatu, potem tega nikakor ne delajo zato, ker imajo proletarce za bogove, kakor trdi kritična kritika. Zato, ker je v izoblikovanem proletariatu abstrakcija vsega človeškega, celo videza človečnosti, praktično dovršena, ker so v življenjskih pogojih proletariata najbolj nečloveško zaostreni vsi družbeni življenjski pogoji, ker je človek izgubil v proletariatu samega sebe, pri tem pa ni pridobil samo teoretične zavesti te izgube, marveč ga je stiska — ki je ni več moč odstraniti, ki se je ne da več olepšati, ki je absolutno ukazujoča, ki je praktični izraz nujnosti — prisilila v upor proti tej nečlovečnosti — zato se proletariati more in mora osvoboditi sam. Ne more pa se osvoboditi sam, če ne odpravi svojih lastnih življenjskih pogojev. Svojih lastnih življenjskih pogojev ne more odpraviti, če ne odpravi *vseh* nečloveških življenjskih pogojev današnje družbe, ki so združeni v njegovem položaju . . . Ne gre za to, kaj si posamezni proletarec ali celo celotni proletariati tačas predstavlja kot cilj. Gre za to, kaj ta cilj je in kaj bo zaradi tega „je“ prisiljen zgodovinsko napraviti.«⁷

Splošna emancipacija človeka napolnjuje odnos do domovine z novo humanistično vsebino. Tega poslanstva nista mogla sprejeti nase niti buržoazija niti birokracija. Zgodovinska možnost delavskega razreda v uresničevanju vsečloveške emancipacije — to določa njegova družbena bit — po besedah Lenina⁸ bistveno presega njegovo možnost, da bi se spontano zavedel te svoje vloge. Lenin nadalje trdi, da je bila socialistična zavest vnešena v razredni boj proletariata od zunaj.

Če vse to upoštevamo, pridemo do sklepa, da moramo pri pojmovnem opredeljevanju patriotizma jemati domovino (objekt patriotizma) le kot konkretno naravno-socialno okolje. Domovina je vedno takšna, kakršno jo čutijo ljudje, ki v njej živijo — kar seveda ni nujno identično z uradnimi razlagami. Razlaga, da je patriotizem ljubezen do domovine, je tako abstraktna, da nima praktične vrednosti. Marksistično pojmovanje patriotizma obravnava patriotizem kot zelo pomembno in visoko cenjeno pozitivno družbeno vrednoto. Toda to pozitivno družbeno vrednoto mu priznava le tedaj, če hkrati vsebuje tudi kritično zavest subjektov do vseh vrednot naravno-socialnega okolja, v katerem živijo. Stopnja možne svobode do domovine opredeljuje tudi pojavne oblike patriotizma. Patriotizem kot kompleks emocionalnih in spoznavnih stanj, kot odprtost do občečloveških vrednot presega nacionalne meje in nacionalno zavest.

Na podlagi vseh naštetih mnenj o konkretnem opredeljevanju vsebine domovine kot objekta patriotizma, bi patriotizem lahko določili takole:

⁷ K. Marx-F. Engels: O historičnem materializmu, pogl. »Sveta družina«, Cankarjeva založba Ljubljana 1956, str. 41.

⁸ Lenin: Zbrana dela: I. zv., 1. knj., Kultura, Beograd 1948, str. 195.

Patriotizem je stanje zavesti posameznika ali družbene skupine, ki se kaže kot relativno svobodno opredeljevanje do naravno-socialnega okolja globalne skupnosti in kot občutek privrženosti temu okolju.

Oblike patriotizma

Glede na razredno bit patriotizma razlikujemo meščanski in socialistični patriotizem. Med njima so bistvene razlike. Ko Clara Zetkin razmišlja o različnih socialnih vsebinah in možnostih svobode ter primerja meščanski in proletarski patriotizem, trdi, da je meščanski patriotizem patriotizem razreda na oblasti, da je konservativen, reakcionaren; cilj tega patriotizma je ohraniti domovino kot področje razrednega izkoriščanja ter širiti razredno eksploatacijo na področju drugih držav.

Proletarski patriotizem je revolucionaren, usmerjen k ustvarjanju domovine v boju z notranjim sovražnikom in buržoazijo. Analizo oblik patriotizma končuje Clara Zetkin s trditvijo, da pripada domovina z vsemi bogastvi in vrednotami vsem delovnim ljudem. Te med seboj popolnoma izključujoče se oznake socialističnega in meščanskega patriotizma ustvarjajo v razredni družbi zelo zapleten položaj. Razred na oblasti skuša svoje interese razglasiti za splošne interese; ko jih skuša uresničevati, se opira na eksploatirane razrede ter se sklicuje na patriotsko dolžnost do domovine. Ko je buržoazija v prvi svetovni vojni pozivala ljudstvo k boju, je prikrivala njeno imperialistično naravo ter poudarjala le vdor iz tujine. Zato je Lenin v polemiki z Rožo Luxemburg razkril pojav »socialpatriotizma« v nekaterih socialnodemokratskih partijah med prvo svetovno vojno.

»Tudi Junius je utrdil naše prepričanje, da je partija postavila to vprašanje čisto pravilno; proletariat ne bo branil domovine, ker je ta imperialistična vojna roparske, sužnjelastniške, reakcionarne narave, in pa zaradi možnosti in nujnosti, da ji postavi nasproti (in jo spremeni v) državljansko vojno za socializem. Junius je na eni strani zelo lepo pokazal razliko med imperialistično naravo te vojne in nacionalno vojno — na drugi strani pa je zabredel v izredno čudno zmoto, ko poskuša nacionalni program za lase privleči k tej ne-nacionalni vojni! To se sliši skoraj neverjetno, pa je vendar res. Nenačelni socialni demokrati leginovske kot kautskijeve baže so lakajsko in dobesedno ponavljali dokaz o »vdoru« iz tujine, ki ga je najbolj razkričala buržoazija, da bi ljudske množice preslepila glede imperialistične narave te vojne.«⁹

Kaj je s patriotizmom, katerega nosilec je sodobna birokracija? Nobene potrebe ni, da bi ga izločali kot posebno zvrst; ta patriotizem

⁹ Lenin: O nacionalnom i kolonijalnom pitanju, Naprijed, Zagreb 1958, str. 240—241.

se zaradi omejene možnosti svobode, določene z monopolom politične moči birokracije, v ničemer ne razlikuje od meščanskega.

Etično vrednost in pomen patriotizma določa stopnja progresivnosti nosilcev patriotizma. Glede na to merilo je F. Engels opredelil patriotizem kot »pozitivni« — progresivni in »negativni« — reakcionarni patriotizem.¹⁰ Pojavne oblike patriotizma so razvrščene v obe skupini takole:

1. *pozitivne oblike:*

- socialistični patriotizem
- nacionalizem ljudskih množic

2. *negativne oblike:*

- buržoazni nacionalizem
- šovinizem
- osvajalni kozmopolitizem.¹¹

Socialistični patriotizem kot izraz nacionalne zavesti je vsebinsko širši kot so nacionalna čustva prav zaradi svoje odprtosti do drugih narodov. Nacijo pojmuje kot zgodovinsko nastalo in prehodno realnost; s preseganjem te realnosti nastajajo pogoji za konstituiranje univerzalne humanistične skupnosti. Glavna značilnost socialističnega patriotizma je kritična zavest do splošnih vrednot globalne družbe, v čemer je vključena tudi emancipirana družbena osebnost.

Nacionalizem ljudskih množic nastaja v času prebujanja nacionalne zavesti kolonialnih narodov ter se izraža v zavesti o nacionalni pripadnosti in pripravljenosti za boj, ki jim zagotavlja obstanek. Značilnost nacionalizma ljudskih množic je v tem, da se sprva kaže kot antikolonializem. Ob tej pozitivni lastnosti pa ima tudi negativno plat. Ta slaba stran je zelo očitna na primer v nekaterih na novo osvobojenih afriških državah, kjer eksistenco lastnega naroda zidajo na rasističnih temeljih, prizadevajo se povzpeti nad druge rase. Ta nacionalizem potemtakem ni avtentični odsev nacionalnih interesov in ga ne moremo enačiti z nacionalnimi čustvi. Nacionalna čustva kot zavest o pripadnosti narodu so podlaga za patriotizem, nacionalizem kot eden izmed pojavov nacionalnih čustev pa se lahko kaže tudi v izmaličeni podobi.

Buržoazni nacionalizem je posledica egoističnih razrednih interesov buržoazije, kateri so nacionalne meje veliko preozke; zato dominacijo nad drugimi narodi razglašajo za nujni pogoj za obstanek lastnega naroda. To je zmaličena nacionalna zavest, ki se utemeljuje na pojmovanju superiornosti lastnega naroda in na njegovi vnaprej določeni pravici, da se širi na račun drugih narodov.¹²

¹⁰ Marx-Engels: Izbrana dela, II. zv., Prosveta, Beograd 1968, str. 94.

¹¹ M. Ibrahimpašić: Moral armije, izd. DSNO, Beograd 1967, str. 164.

¹² Širša pojasnila o buržoaznem nacionalizmu: Lenin, O nacionalnem in kolonialnem vprašanju, Naprijed, Zagreb 1958, str. 147.

Šovinizem obravnavamo posebej zaradi njegovega ekstremizma, čeprav je sestavni del buržoaznega nacionalizma. Najbolj groba oblika šovinizma je rasizem s svojo teorijo o predestinaciji nekaterih narodov, ki imajo izjemno zgodovinsko poslanstvo in s tem tudi večje pravice. To ustvarja idejo o večvrednosti nacij in rabi za razpihovanje sovraštva med narodi. Ekstremni šovinizem se je razmahnil zlasti v času imperialistične tekme za razdelitev interesnih področij. Specifična nevarnost šovinizma je v tem, da lahko požene korenine v širših ljudskih množicah in se tako relativno osamosvoji; napaja in obnavlja se iz naravnosti šovinistično zaslepljenih množic.

Osvajalni kozmopolitizem je različica buržoaznega nacionalizma. Pomembno vlogo je odigral v mobiliziranju množic za kolonialna osvajanja, ki jih je buržoazija razglašala za humane akcije, češ da trgajo narode iz zaostalosti. Srž te težnje je ustvarjanje kozmopolitskih skupnosti narodov — seveda pod pokroviteljstvom najmočnejšega naroda.¹³

Če natančno analiziramo vsebine omenjenih pojavnih oblik patriotizma, lahko ugotovimo, da jih je moč zreducirati na dve obliki: to sta nacionalni in nacionalistični patriotizem. Proces nastajanja nacionalnih struktur je potekal v zelo različnih okoliščinah. Nekateri narodi so se razvijali tako, da so se zapirali vase, absolutizirali lastne vrednote, da bi se čim bolj uveljavili in razvrednotili druge. Rojeva se ekstremni fanatizem z vsemi tragičnimi posledicami za številne narode.

Tej nasprotna smer konstituiranja nacionalne strukture je v odprtosti do vrednot vseh drugih narodov, v upoštevanju njihovih posebnosti in v težnji k sodelovanju. V skladu s prevladujočimi težnjami v dinamiki razvoja naravno-socialnih okolij se izoblikujeta tudi osnovna odnosa do domovine. To sta nacionalni in nacionalistični patriotizem.

Nacionalni patriotizem je tisti patriotizem, ki pooseblja svobodno izražanje in uveljavljanje socialno-etničnih vrednot, samostojnosti in enakopravnosti etničnih enot v večnacionalni državi in v mednarodnih razsežnostih, patriotizem, ki je naklonjen vsem možnim oblikam koeksistence med etničnimi enotami. Kajti že Lenin je opozarjal, da »nič bolj ne zavira razvoja in krepitev proletarske razredne solidarnosti kot nacionalne krivice in nič bolj ne prizadene in užali pripadnikov malega naroda kot občutek neenakosti« ...¹⁴ Nacionalni patriotizem raste iz zdrave nacionalne zavesti, ki ne pozna predsodkov o vzvišenosti in absolutnosti lastne veljave, ki upošteva druge narode, njihove vrednote in objektivne razlike med njimi. Bistveni odliki nacionalnega patriotizma sta konkretni internacionalizem in humanizem. Zato nacionalni patriotizem močno zavira težnjo k domina-

¹³ Obširnejša razlaga kozmopolitizma kot ideje in gibanje v delu A. Fiamenga. *Kozmopolitizem i proletarski internacionalizam*, Veselin Masleša, Sarajevo 1959.

¹⁴ Lenin: *Nacionalno i kolonijalno pitanje*, str. 427.

ciji in hegemoniji ter močno podpira integracijske procese med nacionalnimi skupnostmi v svetovnih merilih. To dejstvo daje nacionalnemu patriotizmu poseben pomen, saj pojmuje svobodo, samostojnost in enakopravnost kot nujne pogoje za obstanek skupnosti. S preseganjem zdaj aktualnih oblik globalnih družbenih skupin ter z nastajanjem občečloveške skupnosti bo zgubljala domovina kot predmet patriotizma v odnosu do človeštva svojo specifično težo — z njo pa bo zgubljal pomen tudi nacionalni patriotizem.

Nacionalistični patriotizem je nasprotje nacionalnega patriotizma. Zanj je značilno, da razvija etnocentrizem, da se zapira v lastne nacionalno-etnične posebnosti in da ne ceni vrednot drugih narodov. S tem močno zavira preseganje odtujenosti ter razvijanje sodelovanja na podlagi enakopravnosti. Nacionalistična čustva preraščajo v ideologizirano zavest, ki išče za vsako ceno vsaj minimalne možnosti za uresničevanje svojih teženj. Izraziti primer tega je vsestranska indoktrinacija nemškega naroda, ki je mejila že na histerijo. S sistematičnim vcepljanjem dogem o lastnem narodu ter z rasizmom prepojenim nacionalnim egoizmom so pripravili nemškega vojaka v drugi svetovni vojni do tega, da je bil pripravljen na vsa odrekovanja in žrtve, da bi se uresničile Hitlerjeve blazne misli. To je bil plod dolgotrajne indoktrinacije. Zato je tak patriotizem neprestana nevarnost za nacionalno samostojnost in enakopravnost med narodi.

Ta splošna razmejitev patriotizma na nacionalni in nacionalistični — z njunimi glavnimi značilnostmi — seveda zastavlja vprašanje o vsebini patriotizma v etnično sestavljeni globalni skupnosti ki ga ni možno enostavno uvrstiti niti v eno niti v drugo kategorijo. Konkretno: patriotizem narodov Jugoslavije, ki nastaja iz spoznanja, da so skupni interesi vseh narodov in narodnosti pogoj za njihov obstoj. To ni nacionalni patriotizem, iz popolnoma razumljivih razlogov pa ne izključuje čustev pripadnosti narodu, ki pa so hkrati odprta za koeksistenco med etničnimi enotami na podlagi enakopravnosti. Ta patriotizem lahko čisto upravičeno imenujemo jugoslovanski socialistični patriotizem.

Razmejitev patriotizma na nacionalni in nacionalistični je v skladu z znano Engelsovo delitvijo patriotizma na »pozitivni« in »negativni« ter bistveno odpravlja terminološko zmedo. Ta postaja očitna, ko s pojmom nacionalizem pojasnjujemo bistveno različne pojave. Na primer: »Nacionalizem kot patriotizem je igral in še vedno igra napredno vlogo...«¹⁵ (Nacionalizem kot prebujanje nacionalne zavesti kolonialnih narodov — in nacionalizem kot nacionalna izključenost in izoliranost.)

Zato je bolj enostavno namesto tega uporabljati izraza nacionalni in nacionalistični patriotizem. To je prvi razlog, zakaj bi morali sprejeti predlagano klasifikacijo — ki se zdi morda le formalen. Veliko

¹⁵ Sociologija za srednje in višje šole, skupina avtorjev, izd. »Rad«, Beograd 1971, str. 194.

pomembnejši razlog za tako klasifikacijo patriotizma pa je tale: delitev patriotizma na socialistični in buržoazni patriotizem je v bistvu delitev na »pozitivni« in »negativni« patriotizem. Konkretno pojavne oblike pa se ne ujemajo s tako shemo apriorističnega vrednotenja. Na primer: v socialistični skupnosti ni nujno, da obstaja (čeprav bi morala) izključno samo pozitivna oblika patriotizma. Znano je, da se lahko tudi močno razbohotijo oblike, ki po vsebini niso socialistične — pravimo jim nacionalistične.

V naših razmerah boj za afirmacijo samoupravnih družbenih odnosov spremljajo tudi pojavi nacionalizma. Ti so posledica usedlin preteklosti, toda pomembnejši vir teh pojavov je naša sodobna stvarnost: pogoji za razvoj naših narodov in narodnosti. Pojavom nacionalizma botrujejo nekatere objektivne okoliščine (različne stopnje ekonomske in kulturne razvitosti, tradicije itd.), pa tudi subjektivne (»birokratsko vodenje družbe, potiskanje delavskega razreda iz družbene politike«).¹⁶

V samoupravni družbi je enakopravnost narodov in narodnosti ter enotnost delavskega razreda *conditio sine qua non*. V tem kontekstu je vsak nacionalizem negativen, nacionalno gibanje pa se nujno izraža kot oblika razrednega (meščanskega ali tehnobirokratskega) odpora zoper vodilno vlogo delavskega razreda pri uresničevanju samoupravne skupnosti. Reakcionarna narava in poudarjeni antihumanizem nacionalizma se jasno pokažeta, ko pride do soočanja z nekaterimi temeljnimi vrednotami naše družbe, kot so na primer: enakopravnost narodov in narodnosti, samoupravna demokracija, osvobajanje dela in emancipacija iz nacionalistične odtujenosti itd. »Marksizem se ne more pobotati z nacionalizmom, pa najsi je ta ,najbolj pravičen', ,najbolj čist', ,najbolj pretanjen' in ,najbolj civiliziran'.«¹⁷

Le s konkretno analizo pojavnih oblik patriotizma ter v možnostih svobodnega izražanja, ki jih zagotavljajo, lahko ugotavljamo, ali je ta patriotizem nacionalen ali nacionalističen. Absolutizacija socialno-etničnih posebnosti lahko pripelje v izključnost — posledice pa so antagonizirani odnosi med narodi — ne le v buržoaznem patriotizmu, ampak tudi v socialističnem. Zato moramo uporabljati tudi ustrezna izraza: nacionalni in nacionalistični patriotizem.

¹⁶ S. Šuvar: Unitarizem in nacionalizem v sodobni jugoslovanski stvarnosti, izd. PS JNA 1972, str. 26.

¹⁷ Lenin: Zbrana dela, VIII zv., Kultura, Beograd 1960, str. 259.

Bistvo marksističnega izobraževanja in socialistične vzgoje

Mislim, da v razpravi o marksističnem izobraževanju in socialistični vzgoji ne smemo zanemariti treh velikih problemov, ki zaslužijo, da jih temeljito analiziramo. Gre za sodobno opredelitev, kaj pomenita pojma marksistično in ideološko izobraževanje in socialistična vzgoja; menim, da ta pojma nista nesporna in da ne moremo reči, da bi bila neproblematična in idejno in teoretično jasno določena in sodobno utemeljena.

O pojmu marksističnega izobraževanja

Danes marksizem opredeljujejo na najrazličnejše načine, razpon razumevanj je zelo širok in glede na te različne določitve se razlikuje tudi politična usmerjenost, moč in praksa gibanj — od meščansko-liberalističnih »marksističnih« ideologij do skrajno levih ideologij in gibanj. Sodobni marksizem ni homogena ideologija in teorija; kadar ga obravnavamo, se ga moramo zato lotevati diferencirano. Jugoslovanski komunisti so na temeljih Marxovih, Engelsovih in Leninskih nauk in sodobne družbene prakse razvili izvirno marksistično teorijo in prakso, ki zajema razredno-revolucionarno in ustvarjalno misel marksizma z njegovimi vseskozi humanističnimi idejami in nauki. Jugoslovanski komunisti niso izbirali med različicami meščansko-liberalističnega ideološkega nevtralizma in ideološko-birokratskega monolitizma, temveč so se opredelili za razredno revolucionarno-demokratsko samoupravno družbo, ki je usmerjena k uresničevanju humanističnih idealov Marxa, Engelsa in Lenina, in splošnih humanističnih idealov človeštva.

Glede na razlike v ideoloških usmeritvah v okvirih sodobnega marksizma je nujno potrebno, da v opredelitvi idejnoteoretične platforme, po kateri se usmerjajo jugoslovanski komunisti in delovni ljudje naše dežele, ne poudarimo samo njene marksistične podlage, ki je njeno splošno določilo, temveč tudi njeno »specifičnost« — da namreč gre za takšno ideološko marksistično platformo in koncepcijo

družbene graditve, ki je protibirokratska in protiliberalistična in ki jo prežema humanizem, njeno bistvo pa je socialistično samoupravljanje.

Toda razlike v ideoloških usmeritvah v okvirih splošne marksistične usmeritve ne veljajo samo med posameznimi deželami (v nekaterih deželah te usmeritve rabijo kot koncepti za graditev družbenih sistemov), temveč takšne razlike obstajajo tudi v samih deželah, gibanjih, celo partijah. Zato na socialistično samoupravno platformo, za katero se zavzemajo jugoslovanski komunisti, nenehno vplivajo tudi druga ideološka marksistično-dogmatična in marksistično-liberalistična stališča; na to platformo vplivajo tudi še drugi nemarksistični tokovi in gibanja. To je tudi naravno, saj poleg socialistično samoupravnih odnosov v naši družbi obstajajo tudi druge oblike družbenih odnosov, ki so na nekaterih področjih celo zelo razširjene. Nič novega ne povem, če rečem, da stopnja našega družbenega razvoja (ekonomska in družbena stopnja, stanje zavesti in kulturna raven) omogoča, da se obnavljajo in nekako celo krepijo protisamoupravne težnje. Te težnje se lahko uveljavljajo v obliki državno-administrativnega, tehnokratsko-birokratskega monopolizma ali tako, da oživljajo in se obnavljajo svojevrstni malolastniški odnosi, pa tudi neokapitalistični odnosi. Na tej podlagi se ohranjajo ali nastajajo razni protisocialistični in protisamoupravni ideološki nazori in celo prave ideološke usmeritve, ki pogosto obstajajo zraven revolucionarnih socialističnih in samoupravnih ideoloških opredelitev. Naša znanstvena marksistična in socialistična samoupravna misel se mora zato nepretrgano spopadati z birokratizmom, dogmatizmom, idejnim konservativizmom, ki se pogosto prikazujejo tudi v drugih oblikah (navidezno levičarstvo, skrajni radikalizem, oba povezana z eklektiko, nihilizmom ali pa z raznimi drugimi protidemokratskimi, protisamoupravnimi in protisocialističnimi tokovi in stališči) in se tako skušajo vrniti v sodobne tokove in razvojne težnje našega družbenega razvoja.

Prav te okoliščine nas napeljujejo na sklep, da moramo tudi v naših razpravah o marksističnem izobraževanju strogo določati in natanko opredeljevati, da gre tu za marksistično samoupravno-demokratsko in humanistično usmeritev, ki se ne razlikuje samo od drugih »marksističnih« družbenopolitičnih razvojnih konceptov zunaj naše dežele, temveč tudi neposredno nasprotuje raznim protisocialističnim, protisamoupravnim in protihumanističnim usmeritvam, ki se uveljavljajo v našem okolju in ki so navzoči celo v zvezi komunistov. Z drugimi besedami: ko danes poudarjamo zahtevo po marksistični izobrazbi, to nikakor ni samo zahteva, da spet začnemo proučevati marksizem iz knjig, to tudi ni zahteva, ki bi se omejevala na proučevanje »izvirnega marksizma«, kakor pravijo nekateri, temveč je to celostna zahteva, da proučujemo in spoznavamo tako znanstveno teorijo in ideologijo klasikov marksizma kakor tudi znanstveno teorijo in ideologijo, po kateri se ravna ZKJ in naša samoupravna socialistična družba.

Jasno je, da problema marksistične izobrazbe ne moremo rešiti samo s številom ur v šolah ali s številom predavanj, pa tudi ne s tem, da preberemo veliko število del klasikov. Vsebine marksistične izobrazbe moramo proučevati življenjsko, povezovati jih moramo s prakso našega revolucionarnega samoupravnega razvoja. Vsebine marksistične izobrazbe ne smejo zajeti samo enodimenzionalno teoretično projekcijo problema, temveč tudi druge teoretične koncepte in njihove ideje; to bo pomagalo, da učenci bolje doumejo in ovrednotijo teoretično misel našega delavskega razreda in jugoslovanskih komunistov. Posebej pomembno pa je, da te vsebine zajemajo tudi vsa protislovja in probleme našega razvoja v celoti. Zahtevamo torej, da vsebine marksistične izobrazbe zajamejo celoto družbenih odnosov — tako napredne težnje kakor tudi družbene korenine vseh tistih teženj, ki nastajajo iz splošnih družbenih protislovij in v splošnem ozračju našega družbenega razvoja. To na primer pomeni, da moramo v vsebinah marksistične izobrazbe zajeti tudi takšne težnje, katerih idejna podlaga ni samoupravni socializem kot ideologija revolucionarnega gibanja; ali pa da z analizo družbenih skupin opozorimo tudi na tiste družbene sloje, ki jim je revolucionarni samoupravni socializem kot ideologija tuj; razložiti bi morali, kako prihaja do novih premikov v razporeditvi družbene moči in kako nastajajo takšne družbene skupine, katerim družbenoekonomska dominacija delavskega razreda ni po volji, razložiti bi morali, kako razlike v ekonomski sferi vplivajo tudi na idejne tokove v vrhnji stavbi. S temi vsebinami moramo tudi raziskati, koliko so naši koncepti o državi in njihovo uresničevanje zares napredovali in koliko se je v resnici okrepila oblast neposrednih proizvajalcev, ugotoviti, kako daleč smo že s procesom deatizacije in kateri problemi nastajajo, ko oblast prenašamo na delovno organizacijo in posameznika. Nadalje, kateri problemi nastajajo pri uresničevanju ideje samoupravljanja, kakšni so problemi uresničevanja enotnosti v ekonomski sferi in kako to vpliva na mednacionalne odnose in bratstvo in enotnost naših narodov in narodnosti itn. Z drugimi besedami: zavzemamo se za marksistično izobrazbo, ki bo združevala znanstveno teorijo in revolucionarno prakso, ki bo protidogmatska in protiliberalistična in ki ne bo obsegala samo pozitivne projekcije našega samoupravnega socialističnega razvoja, temveč tudi vsa njegova protislovja in bo tako pomagala k spoznanju vzrokov teh protislovij in bo poudarila borbena-revolucionarno stran problema, angažirano pripravljala ljudi in jih s prakso usposabljala za revolucionarno akcijo.

S tega stališča moramo tudi drugače gledati na staro pedagoško zahtevo, ki bi jo lahko približno opredelili kot zahtevo, da so vsebine natančno določene in didaktično izoblikovane. Tako pedagogi pogosto ostro kritizirajo politologe, sociologe in druge, češ da niso zadosti natančno opredelili stališč o vsebinah družbenega izobraževanja. Pedagogi pravijo, denimo, takole: vse je lepo in prav, kadar govorite

o družbenih protislovjih, o ideoloških tokovih in težnjah, o takšnih ali drugačnih konceptih družbenega razvoja. V teoretičnih razmišljanjih je vse to sprejemljivo. Toda dovoliti nam morate, da v pouku, v delu z otroki in mladino, izhajamo iz nečesa trdnega in določnega. Pouka ne moremo utemeljiti na težnjah in protislovjih, možnih težnjah in razvojnih koncepcijah. Prenašati moramo nespodbitna dognanja in jih didaktično tako oblikovati, da jih je čim lažje doumeti. Takšna je narava pouka. Saj je znano, da so vsebine izobraževanja nujno siromašnejše od življenja, da ne zajemajo vsega bogastva predmeta in njegovih zakonitosti, temveč samo tisto, kar je bistveno, karakteristično. Pri pouku posamezne naravne ali družbene zakonitosti nujno poenostavljeno prikazujemo. Pri fiziki ali biologiji so na primer učne vsebine siromašnejše kakor sama znanost, še bolj pa kakor samo življenje.

Videti je, da so te pripombe pedagogov naravne in didaktično upravičene. Vendar pa moramo reči, da na področju družbenega izobraževanja prav zaradi poenostavljanja prihaja do številnih problemov. Če družbene tokove, smeri in težnje prikazujemo poenostavljeno, naša podoba ni samo nepopolna, temveč tudi idealizirana in zato ne omogoča, da bi dojeli resnične življenjske probleme, vzročno-posledične odnose, težnje. Zato je takšno izobraževanje abstraktno in daleč od življenja, učenci pa te razlike opazijo in začnejo počasi zavračati takšno učenje. Če ožimo vsebinsko podlago družbene izobrazbe, jo ločujemo od resničnih družbenih pojavov in njihovih zakonitosti. Teh slabosti ni lahko premagati in potrebni so veliki napor, dober strokovni kader, sposoben, da življenjske pojave ustrezno predstavi v razmerah šolskega dela, tj. v položaju, drugačnem od resnične življenjske prakse, kjer ti problemi nastajajo. Za nas v JLA je prav to eden od najtežjih problemov, saj sta naša družbena praksa in dejavnost vojakov in starešin specifični. Vojak in starešina morata na primer doumeti samoupravne družbene odnose, pri tem pa neposredno po obliki svoje temeljne dejavnosti v samoupravne procese nista vključena. Zato samoupravne odnose pogosto teže doumeta ali pa si jih predstavljata enostransko, celo idealizirano. Ko se na primer vojak, ko pride iz vojske, sreča s pojavi, ki so stvarni v življenju in njegovem poklicu, lahko zato pride do posebnih problemov. Zato lahko razumemo, da so takšni vojaki razočarani nad družbeno prakso in njenimi tokovi — ali pa narobe nad tistim, kar so se učili med izobraževanjem v vojski. Mislim, da je položaj učencev, študentov in vseh tistih, ki procesov samoupravljanja stvarno ne doživljajo, podobna. Samoupravljanja se ne moremo naučiti iz knjig. Toda to trditev bi lahko tudi obrnili in rekli tudi, da se samoupravljanja ni mogoče naučiti brez knjig. Pravzaprav se tu v posebni obliki srečujemo s starim problemom odnosa med teorijo in prakso. Kako naj razrešimo ta tako pomembni problem? Pota niso preprosta, rešitve pa očitno obstajajo.

Predvsem ne smemo družbenopolitičnega izobraževanja poučevati klasično šolsko, temveč ga moramo približati življenju. V JLA skušamo to doseči tako, da zahtevamo od starešin, da se čim bolj poglobljajo v družbene probleme, da jih poskušamo vpeljati v probleme gospodarstva, samoupravljanja, da jih vključujemo v delo družbenih organizacij, da obiskujejo delovne organizacije in da v enote vabimo politike, gospodarstvenike itn. Z drugimi besedami: približati jim skušamo vse tisto, o čemer se učijo in knjig, prikazati jim vso to zapleteno družbeno problematiko, da bi bili čim stvarnejši nosilci družbene misli. Podobno skušamo delati tudi z vojniki, čeprav so možnosti veliko manjše. Zavedamo se, da se dobro družbeno izobraževanje ne sme ločiti od družbene prakse in praktične družbene akcije. Koliko nam to uspe? Ne prav dosti, vendar pa je uspehov vse več.

Znanost in ideologija

V šoli in v šolskem pouku moramo nekoliko natančneje pojasniti tudi pojem ideološkega. To je posebej pomembno, če ga gledamo — kakor delamo zelo pogosto — v nasprotju s pojmom znanstvenega. Niso namreč redka stališča in celo izrecno izoblikovane trditve, da je naloga šole, da pri učencu izoblikuje znanstveni pogled na svet in družbo, ideologija in ideološko pa sta nekaj drugega in nista naloga šole. Ta mnenja temeljijo na dveh v bistvu skrajnih stališčih: prvo stališče je pri nas precej razširjeno in menim, da je ideologija neposredno nasprotje znanosti, da je napačna podoba stvarnosti in da vse, kar je ideološko, sodi v sfero opredelitve, vere, akcije, ne pa znanosti; drugo nasprotno stališče pa razlike med ideologijo in znanostjo ne vidi in vse ideološko razglaša za znanstveno. Po tem drugem stališču na primer tudi celotno področje ciljev, verovanj, hotenj sodi v sfero znanstvenih spoznanj in je rezultat čiste znanosti.

Jasno je, da sta obe stališči zmotni, sta pa tudi neposredno škodljivi. Če znanost definiramo kot »sistematizirano in argumentirano vsoto znanj o objektivni stvarnosti v nekem zgodovinskem obdobju, znanj, ki so rezultat uporabe nekih določenih objektivnih metod spoznanja«, ali kot »sistem resničnih spoznanj, ki jih je moč preskusiti«, ideologijo pa kot »sistem med seboj povezanih in razmeroma koherentnih idej, stališč in pogledov o ciljih in nalogah, ki jih imajo ljudje kot pripadniki družbenih skupin, kot celotnost pogleda na svet in družbeno življenje, kot idejni sistem prepričanj neke družbene skupine, sloja, razreda ali celotnega zgodovinskega obdobja«, potem je jasno, da moramo ideologijo in znanost razlikovati, ne moremo pa ju ločiti ali pa reči, da si nasprotujeta.

Ideologija je »zgoščen izraz interesov nekega razreda«, skupine itn. Ideologija zajema želje in zamisli, »razredne sanje« o tem, kakšna naj bo prihodnost, k čemu naj bi težili, ne pa izključno znan-

stveno utemeljena stališča, da mora nekaj takega nujno priti kot rezultat spoznanih objektivnih zakonitosti. Znanost pa se opira na stvarno ugotovljene zakone in dejstva in se ne spušča na področje želja, ciljev zunaj okvirov teh zakonitosti. Znanost ne gre prek meja objektivnih ugotovitev.

Znanost in ideologija druga drugo določata. Vsaka zase niti ne more izpolniti svoje prave vloge. Znanost se usmerja v analizo dejstev, ustvariti skuša sistem znanja o preteklem in obstoječem. Njena funkcija je, da spozna, kakšno nekaj je in in kako se je razvijalo, kateri dejavniki so ta razvoj določali. Pri tem pa sama znanost ne mora dati celostne podobe v globalnih razsežnostih, če se ne poveže s teorijami, ki niso strogo znanstvene, s splošnimi nazori in idejami, ki jih vselej ni mogoče natančno preskusiti, pa čeprav ni nujno, da so vseskozi neobjektivna stran stvarnosti. Še manj pa je znanost sposobna, da da celosten pogled v prihodnost, da da trdno projekcijo prihodnosti, ki jo je moč preveriti. Prihodnosti ni mogoče znanstveno raziskati. Lahko jo samo znanstveno domnevamo. Pri teh domnevah izhajamo iz obstoječih znanstvenih spoznanj, teženj in zakonitosti in jih skušamo projicirati v prihodnost. Toda v domnevah o prihodnosti nam je ideologija v veliko pomoč in ima celo glavno vlogo. Seveda ne ideologija, razumljena kot nekakšna napačna ali poljubna skupina idej, nazorov in teženj neke skupine ljudi, razreda itn., temveč ideologija kot sistem idej, ki temeljijo na objektivnem spoznanju dejstev, na objektivni znanstveni analizi, na poznavanju zakonitosti in njihovih manifestacij, torej kot sistem idej, ki zajema vse spoznane resnice in zakonitosti preteklosti in sedanjosti in ki na tej podlagi postavlja projekcijo prihodnosti.

Ta projekcija prihodnosti ni znanost in znanstveno spoznanje. To je znanstvena domneva. Domneva pa tudi ne temelji samo na znanstvenih spoznanjih. Domneva, ki bi temeljila samo na preteklem in sedanjem, ne bi prinašala ničesar, kar se ni že pokazalo v sedanjosti ali preteklosti. Domneve o prihodnosti se ne smejo opirati samo na znanost, temveč tudi na ustvarjalno misel in domišljijo, na obče sisteme idej in nazorov — vse to morajo povezati v globalne projekcije. Take projekcije se postavljajo pred človeka kot cilji, kot težnje. Kolikor več je v teh projekcijah razvoja in gibanja znanstvenih spoznanj, toliko več je v njih doslednosti znanstvenega domnevanja, toliko bolj so objektivne, toliko večja je verjetnost, da se bodo uresničile. Toda takšnih projekcij ne moremo nikoli utemeljiti zgolj na objektivnih znanstvenih spoznanjih, temveč morajo biti v njih tudi ideje, ki imajo znanstveno podlago, ki pa same niso znanost, temveč so predvsem dosledne idejne zamisli o tej prihodnosti.

Ideologija je bolj ali manj celosten sistem idej, nazorov in stališč ljudi o naravi, družbi ali o njih samih. Znanost pokriva samo del teh idej in je njihova podlaga. Čim večji je obseg in domet znanstveno preskušanih idej, toliko bolj bo tudi celotno področje ideoloških

pogledov, nazorov in stališč bolj objektivno in bolj objektivno utemeljeno. Človeku pa bo vendarle zmerom ostalo neko področje njegovih idej, pogledov in stališč, ki jih objektivno ne bo mogoče znanstveno preskusiti in utemeljiti. To velja še posebej za njegove nazore o prihodnosti, čeprav se tudi številna vprašanja sedanjosti in preteklosti v najsplošnejših razsežnostih ne dajo znanstveno in popolnoma utemeljiti. Ideologija torej ni nasprotje znanosti, temveč je nekaj, kar znanost dopolnjuje, kar znanost objektivira, preskuša, sprejema ali zavrača — kar pa ji prav tako tudi pomaga in jo nekako dopolnjuje ali pa jo moti, kar jo spodbuja in jo usmerja k njenim ciljem.

Če bi vztrajali, da moramo iz revolucionarne teorije izključiti vse, kar je ideologija, da ločimo znanstvene prvine od razrednih, bi omrtnili tisto, kar je za to revolucionarno teorijo najbolj bistveno — enotnost objektivnih znanstvenih zakonitosti in teženj družbenega gibanja v smeri revolucionarnega spreminjanja sveta. Takšna stališča izražajo družbeni upor proti apologetiki ali proti težnji, da bi v znanosti videli nevtrarno družbeno misel. Znanstvenih prvin ni mogoče ločiti od ideoloških, ker bi tako fiksirali in osamili posamezna znanstvena dejstva in zakonitosti, zavrgli pa bi celotnost nazorov in družbeno perspektivo, ki bi jo razglasili za ideologijo. Zato je scien-tizem tudi značilen za nazadnjaško koncepcijo o družbi, za prilaganje stvarnosti v danih okvirih.

Prepletenost spoznavnega in ideološkega pa še ne pomeni, da znanstvenega ni mogoče razlikovati od ideološkega. Kdor tako misli, skuša dokazati, da je treba znanost izenačiti z ideologijo, da je celotno človeško spoznanje treba ideologizirati. Na vzgojnem področju je to stališče zmerom pomenilo, da je vzgojo treba podrediti vsakdanjim političnim ciljem ali potrebam konkretne politične akcije. Rezultat tega je bil: premajhna znanstvenost analize vzgojnoizobraževalnih pojavov, premajhna samostojnost pri ustvarjanju vzgojnih ciljev; slabosti v vzgojnoizobraževalnem procesu; omejevanje na okvire normativno-vrednostnega aparata politike.

Z vsemi temi najbolj splošnimi pripombami o odnosu med znanostjo in ideologijo nismo hoteli izčrpati vseh razsežnosti tega odnosa (saj bi to zahtevalo veliko širši in temeljitejši študij); temveč smo hoteli samo pokazati, da sta znanstveni in ideološki pogled na svet povezana. Trditev, da je naloga šole, da izoblikuje znanstveni svetovni nazor, da pa se ni treba ukvarjati z vprašanji ideologije (to je vpliv objektivističnega »nadržanega« buržoaznega stališča), je, najblažje rečeno, zelo sumljive vrednosti. Zakaj kakor je videti že iz te površne skice o problematiki odnosa med znanostjo in ideologijo, je zgolj na podlagi znanstvenih spoznanj nemogoče zasnovati celosten pogled na svet, saj bi se tak »pogled« omejeval le na »otoke«, »dele« znanstvenih spoznanj, ki se ne bi povezovali v nikakršen teoretičen sistem (ali pa bi ta sistem bil zelo ohlapen). Kadar torej govorimo o znanstvenem svetovnem nazoru, zato torej ne mislimo zgolj nazora,

ki bi temeljil le na objektivno preskušeni znanstveni dejstvih, temveč na tak celosten svetovni nazor, ki bi obsegal kolikor mogoče veliko količino znanstvenih spoznanj, pri tem pa bi se zavedal, da kot nazor zajema marsikaj, kar v tem trenutku še ni znanstveno preskušeno in dokazano, kar je rezultat naše razlage in povezovanja znanstvenih dejstev, njihovega kombiniranja in uglaševanja in da torej vsebuje tudi našo ideološko sliko o svetu, ki temelji na teh razlagah. Brez takega ideološkega svetovnega nazora bi bila naša podoba sveta ne le osiromašena, temveč bi bila tudi nepopolna, in to bi nam onemogočalo tudi naše spoznavanje.

Če izhajamo iz tega, ne moremo in tudi ne smemo od šole pričakovati, da razvija samo »znanstveni svetovni nazor« ločeno od ideologije (kakor smo rekli, to niti ne bi bilo mogoče), pa tudi se ne moremo strinjati s tem, da bi šola ideologijo zanemarjala ali jo celo negativno ocenjevala — pa naj bi to opravičevali s tem, da bi v ideologiji videli zgolj popačeno podobo stvarnosti (kar ideologija večidel tudi biti ne more), ali pa tako, da bi znanost izenačili z ideologijo (in da je torej dovolj, če govorimo samo o znanosti). Šola mora razvijati pri mladini znanstveni pogled na naravo in družbo. Toda ta pogled se mora nujno povezovati tudi z ideološkim pogledom v pomenu, o katerem smo že govorili. Prav tako ni zadosti, da smo prepričani, da se bo s tem, ko se bodo širila naša znanstvena spoznanja, zoževalo področje našega neznanja in da se bo tako malone avtomatično področje znanstvenega širilo na škodo ideološkega. Če bi sprejeli takšno razumevanje, bi s tega lahko celo sklepali, da bo področje ideološkega postopoma zginilo in da je splošno kraljevanje znanosti naš ideal. Ko si prizadevamo za čim uspešnejše in čim hitrejšo širjenje naših znanstvenih spoznanj, ne moremo pozabiti, da bodo na razširjeni podlagi naših znanstvenih spoznanj vselej znova klile nove ideje in sistemi idej, ki bodo v svoji podlagi znanstveno utemeljene, toda same ne bodo znanost. Če bi ne bilo tako, bi se ustavil celotni napredek človeka in človeštva. Če pa je tako, potem se moramo že v šoli zavzeti za to, da s širjenjem znanstvenih spoznanj širimo tudi ideološke nazore mladine, si moramo hkrati prizadevati, da bodo ti nazori temeljili na znanstvenih spoznanjih, da bodo čim bolj znanstveni. Tu nam ni treba dokazovati, da bo tak ideološki nazor — posebno v tistem svojem delu, ki se nanaša na družbo in človeka — v svojem temelju marksističen — in to v našem samoupravnem socialističnem pomenu, saj je prav celotna koncepcija naše samoupravne socialistične družbe vase integrirala vsa najsodobnejša in najbolj humana človeška spoznanja in prizadevanja, narava delavskega razreda, ki takšne razvojne koncepcije nosi, pa je takšna, da je delavski razred kolikor mogoče odprt za nova spoznanja, da se ne zavzema za to, da bi se »večno« konstituiral, temveč se hoče preseči in se — kakor je poudarjal že Marx — hoče odpraviti kot razred.

Od šole moramo torej upravičeno pričakovati, da se bo, če hoče izpolniti svoje cilje vzgoje in izobraževanja mladih, usmerjeno in odločno opredelila ne samo za razvijanje »znanstvenega« svetovnega nazora, temveč tudi za izdelavo celotnega ideološkega nazora, ki je z znanstvenim tesno povezan. Če naj bo to delo uspešno, ga moramo sistematično in smiselno organizirati. To pa ni samo naloga šole, temveč tudi naloga drugih vzgojnih dejavnikov. Mislim, da so sredstva javnega obveščanja danes glede tega skoraj tako pomembna. V okviru teh in takšnih prizadevanj vidimo tudi vlogo JLA in organizacije celotne vzgoje v vojski. Pri tem je zelo pomembno, da prizadevanja uskladimo; s tem usklajevanjem zaenkrat ne samo, da nismo popolnoma zadovoljni, temveč sploh nismo zadovoljni. Na žalost bolj prevladujejo fragmentarnost, nesistematičnost in neusmerjenost.

Narava in značilnosti vzgoje v samoupravni socialistični družbi

Posebna skupina problemov je povezana z naravo, bistvom in značilnostmi samega vzgojnega procesa. V naši vzgojno-izobraževalni teoriji tega problema še zmerom nismo dosti obdelali, čeprav ga vse bolj opažamo. Da bi problem bolje razumeli, je zadosti, če poudarimo, da vzgojo še zmerom opredeljujejo kot zavestno in namensko, načrtno in sistematično organizirano delovanje vzgojiteljev (šole in družine) na celotni razvoj in oblikovanje osebnosti, kot delovanje, ki ustreza vzgojnim ciljem. Drugi, ki se tega pojma lotevajo bolj celostno, ga v najširšem pomenu opredeljujejo kot vsak vpliv okolja in življenja na osebnost in njeno spreminjanje.

Tu se ne mislim spuščati v pretresanje teh stališč — v ocenjevanje njihove sprejemljivosti ali nesprejemljivosti. Rekel bi samo, da je tem stališčem skupno to, da vzgojo omejujejo na vpliv zunanjih dejavnosti na osebnost, na vplive, ki hočejo osebnost oblikovati in spreminjati v skladu z nekimi cilji. V vzgajancu vidijo samo objekt, ne pa subjekta. To povzroča pomembne enostranosti — vzgojo skoraj dosledno ločijo od samovzgoje, dejavnosti staršev, učiteljev in subjektivnih dejavnikov okolja ločujejo od dejavnosti vzgajanca. Zato tudi ne posvečajo zadosti pozornosti razvijanju objektivnega položaja osebnosti v vzgojnem procesu, čeprav je znano, da je dialektična zveza med subjektom in objektom nujno podlaga vseh vzgojnih prizadevanj.

Te definicije povzemamo po naših učbenikih, čeprav moramo reči, da nam postaja njihova omejenost vse očitnejša. Če vzgojo tako opredeljujemo, nismo samo enostranski, temveč pačimo tudi samo naravo vzgojnega procesa. Takšno opredeljevanje vzgoje ustreza naravi nekaterih drugih družbenopolitičnih sistemov, saj v nekaterih okoliščinah osebnost ne samo moti, ampak jo tudi »dresira« in manipulira z njo. V številnih današnjih družbah in družbenih sistemih

se vzgoja osebnosti omejuje na sistem uradnih manipulacij in dobiva včasih najbolj črne oblike politične indoktrinacije. Pri tem ponekod sodelujejo tudi družbene znanosti — posebej pedagogija, psihologija in sociologija — ki skušajo znanstveno raziskati, kako najbolje izoblikovati osebnost ustrezno potrebam sistema ali skupin na oblasti. Razna mladinska gibanja so danes v veliki meri nastala kot opozicija, reakcija mladih, ki hočejo, da se takšno stanje preseže. Družbene skupine na oblasti pa vseeno še naprej sistematično nadaljujejo s svojo dejavnostjo in danes se srečujemo s problemom takšne »dresure« osebnosti, s tako zahrbtnimi metodami in oblikami te dejavnosti, kakršnih doslej nismo poznali. To postaja ena izmed glavnih nevarnosti za človeštvo.

Tokrat nimamo ne možnosti ne potrebe, da bi se spustili v analizo vseh sistemov manipulacije, ki jih danes srečujemo. Pripominjamo samo, da so najpogostejše tri vrste. Prva vrsta je ti. totalna indoktrinacija in je posebno značilna za fašistične režime, srečujemo pa jo tudi danes v nekaterih deželah. Drugo vrsto indoktrinacije srečamo v etatističnih režimih. Vendar pa se sistem vrednot, ki jih indoktrinirajo, pri teh dveh sistemih bistveno razlikuje in je zato treba sistema ločiti med seboj, čeprav je tudi v etatističnih režimih proces osebnostne socializacije strogo institucionaliziran in v vzgoji ničesar ne prepuščajo naključju, medtem ko je vpliv osebnosti na njeno vzgojo kar najmanjši. Nič bolje ni v sodobnih pluralističnih (večstrankarskih) režimih, posebno v razvitih deželah na Zahodu. Na videz je tu vzgoja svobodnejša, v bistvu pa je celotno življenje organizirano tako, da je človek vanj ujet kot v pajkovo mrežo in da ravna po direktivah celo tedaj, ko se mu zdi, da deluje svobodno. Oblike in metode indoktrinacije so bolj izdelane in bolj pretanjene. Človek je neprestano izpostavljen vplivu kapitalistične ideologije prek mogočnih sredstev propagande, družbenih institucij itn.

Socialistična družba naše vrste seveda ne sprejema manipulacije s človekom, tudi z mladim ne. Ta družba mora svoj vzgojni sistem izdelati tako, da bo omogočal vsestranski in svobodni razvoj osebnosti. Ko to pravim, seveda ne mislim na utopične možnosti, temveč na svobodno in večstransko izobraženo in vzgojeno osebnost, ki bo v danih sodobnih družbenih razmerah, na obstoječi stopnji družbene institucionalizacije in organizacije, upoštevala vse potrebe sodobnega življenja, odločala in ustvarjala, se opredeljevala in angažirala. Kakor piše tudi v programu ZKJ, cilj samoupravnega socializma ni v tem, da ustvarjamo konformiste in apologete, temveč v tem, da vzgajamo svobodne in vsestransko razvite osebnosti, ki bodo sposobne, da so kar najbolj ustvarjalne in ki se bodo kar najbolj raznovrstno angažirale v družbenem življenju.

S temi stališči nikakor nočem reči, da v naši družbi ne moremo govoriti o vzgoji mladine (in odraslih) — kakor včasih nekateri trdijo. Vendar pa se vzgoja ne bi smela spremeniti v varuštvo, v vsiljevanje

prepričanj in stališč — v indoktrinacijo. Da pa vzgoja to ne bi bila, moramo spremeniti naravo same vzgoje, usmeriti jo moramo k ureničevanju ciljev našega družbenega razvoja in izgrajevanja osebnosti — človeka širokih nazorov, ki se bo odlikoval po bogatem znanju, velikih sposobnostih, ki bo neutruden borec za novo in napredno, ki mu bodo tuje vse šablone in kalupi. Toda kako naj to dosežemo?

Delovni človek je postal — in vse bolj postaja — glavna sila naše socialistične družbe tudi pri ustvarjanju in usmerjanju družbenih gibanj. S to spremembo se mora preobraziti tudi vzgoja. Dobiti mora tisto vsebino, za katero so se zavzemali klasiki, predvsem Lenin — tako da pri vsebinskem določanju vzgoje ne izhajamo iz države, partije ali katerekoli birokratske družbene skupine, temveč od delovnih ljudi, njihovih interesov in iz uresničevanja teh interesov. Sam vzgojni proces mora biti protisloven tok pridobivanja novega in preseganje poprej spoznanega in izoblikovanega v mejah splošne družbene usmerjenosti. Ta enotnost nasprotij in razvojnosti je podlaga vzgojnega procesa, ki bo brez dogmatizma in šablon, in ki bo s kritičnim premagovanjem pripeljal do odprave starega in vzpostavitve novega in bolj naprednega.

Tak pogled na vzgojo zahteva nenehen boj mnenj, ki je glavno sredstvo in metoda graditve zavesti svetovnega nazora. Če bomo kritično ocenjevali stališča, odkrivali tisto, kar je objektivno resnično, kar pelje k družbenemu napredku, če bomo odkrivali resnične zakonitosti in vzroke pojavov, spodbujali osebnost k nenehni dejavnosti, razvijali njene sposobnosti in druge lastnosti, bomo izoblikovali takšno vzgojno prakso, v kateri si bo človek pridobil lastnosti borca, ki mu bodo omogočile, da še vztrajneje, ostroumneje, bolj premišljeno in bolj racionalno s potrebno kritičnostjo in spretnostjo rešuje probleme.

Glavni cilj naše vzgoje je, da razvijamo sodobno in kritično osebnost. Potrebujemo osebnost, ki samostojno presoja in ustvarja, ki se ne opira na šablone in dogme. Tega pa ne moremo doseči tako, da z močjo oblasti s formalno avtoriteto vsiljujemo nazore in stališča, ampak le z bojem za spoznanje in razkrivanje resnice. V vzgojnoizobraževalnem procesu moramo razvijati, usmerjati in spodbujati moči osebnosti: v skupnem prizadevanju vzgojitelja (ali drugih vzgojnih dejavnikov) in vzgajanca, v medsebojnem vplivanju, ureničujoč vzgojnoizobraževalne cilje moramo osebnost razvijati, spodbujati in pozitivno usmerjati k vse večjim dosežkom. V vzgojnem procesu lahko vzgajanca spodbudimo, da z vso močjo razuma in volje premaga ovire in doseže cilje.

Z drugimi besedami: če hočemo razviti socialistično usmerjeno in vsestransko razvito mladino, ne moremo pričakovati, da bomo to dosegli, če ne spremenimo samega bistva vzgojnega procesa, če iz njega ne izločimo vsega, kar bi lahko bilo manipulacija, izsiljevanje stališč, indoktrinacija, in če mladih dejavno ne vključimo v

ustvarjalni proces. Če nam to ne uspe, bomo mladi ostali objekt vzgoje, težko pa je pričakovati, da bodo jutri v življenju lahko urešničevali aktivno vlogo, če se za to ne pripravljajo že od najzgodnejših dni.

Zaradi vsega tega moramo v šoli še močneje uveljaviti dijakovo osebnost, človekovo osebnost, opreti se moramo nanjo, ko se lotevamo vseh naših vzgojnih prizadevanj. Razumeti moramo, da nam bo uspelo, da razvijemo ustvarjalne in svobodne osebnosti, sposobne, da rešujejo zapletene naloge, ki jim jih postavlja življenje v socialistični samoupravni družbi v miru ali jim jih bo jutri postavila vojna, samo če jih bomo za te naloge pripravljali nepretrgano, če se bomo zavestno izogibali vsega, kar bi jih delalo pasivne, kar bi jih utesnjevalo ali bi jih motilo. Mislim, da moramo prav v tej smeri iskati nove rešitve, postavljati nove poti za vzgojo mladih za samoupravno socialistično družbo.

Navedel sem tri skupine problemov, povezanih z marksističnim izobraževanjem in socialistično vzgojo mladine. To seveda niso tudi edini problemi. Vseeno pa mislim, da so ti med najpomembnejšimi. Prepričan sem, da bomo — ko bomo te probleme skušali reševati — pripomogli, da bomo bolje zastavili celotno vzgojo, postopno bomo izdelali ne samo izhodišča, temveč tudi metodologijo za celotno našo vzgojno dejavnost.

Nevenka Vejnović

O enotnosti marksističnega izobraževanja in socialistične vzgoje

V okvirih (če se lahko tako izrazimo) spraševanja svoje vesti želijo komunisti danes predvsem to, da jasno dojamajo konkretne oblike razrednega boja in njegovo intenziteto v naših današnjih okoliščinah. Kakor komunisti v družbi ne morejo delovati, če jasno ne dojemajo svoje splošne razredne vloge, prav tako brez te zavesti ne morejo delovati na posameznih področjih človeškega dela, tudi ne na področju izobraževanja in vzgoje. In to ne glede na to, kako na široko je v teh posameznih dejavnostih eksaktni znanosti uspelo, da s svojimi analizami zajame problematiko.

Ni dvoma, da so v preteklem obdobju našo pedagoško prakso obogatila številna znanstvena spoznanja. Toda ta ista znanost ven-

darle ni sposobna, da bi na svojem področju razreševala probleme, ki so povezani s celotnim družbenim kontekstom, s kriznimi stanji, izvirajočimi iz tokov najsplošnejših družbeno-proizvodnih gibanj. V teh okvirih je vzgojnoizobraževalni kompleks samo ena izmed komponent — pa naj je še tako pomembna komponenta. Če bi zanemarili splošni družbeni kontekst in se odrekli potrebi, da moramo ta kontekst razredno ideološko analizirati, bi na samem področju izobraževanja in vzgoje prišlo do zmede, saj bi bilo to področje tako prepuščeno samo sebi, da se kakor ve in zna znajde v konfliktnih (pa tudi v nekonfliktnih) družbenih situacijah.

I Vzgoja je dejavnost, usmerjena k temu, da oblikuje osebnost. Objektivna prva postavka te dejavnosti je celota družbenih odnosov. Njena subjektivna prva postavka je zavest o celoti teh odnosov. Brez stalne zavesti o celoti družbenih odnosov, brez poznavanja strukture teh odnosov ni vzgojnega usmerjanja osebnosti.

Naša jugoslovanska družbena prva postavka je samoupravni socializem. Če socializem — tudi samoupravni — raste iz razredne družbe in prinaša kvalitativno nove rešitve razrednih spopadov, potem so v njem še zmerom razredni antagonizmi in sam ni brez protislovij. Zato je objektivna družbena prva postavka socialistične vzgoje osebnosti v sebi nujno antagonistična. Z vzgojo torej osebnosti ne moremo usmerjati k neki idealni in v sebi neprotislovni družbi, saj taka družba objektivno ne obstoji. Osebnosti, ki jih tako usmerjajo, niso pripravljene na boje, ki jim jih vsiljuje stvarnost, pač pa se na izziv odzivajo spontano in brez jasnih meril — ali pa oportunistično jemljejo tisto, kar morajo. Razloge za »vzgojne neuspehe«, o katerih tako pogosto govorimo, zato radi vidijo med drugim tudi v »družbi«, ki je kriva za neskladje med prakso družbenih odnosov in načelno koncepcijo o njih. S tem pa problem poenostavljajo, saj vzgojo kot del združenega dela nehotе izločajo iz konteksta družbenih odnosov in torej iz spopada protislovij — vzgoja se sama sebi potem zdi čista in ni odgovorna za tisto, kar se dogaja v družbi.

Ko se zveza komunistov sprašuje o razvoju družbenih odnosov pri nas in ko se sprašuje predvsem o sebi, saj je glavni subjektivni dejavnik tega razvoja, ko se torej sprašuje, kaj naj storimo in kako naj delamo, da bomo še naprej krepili socialistično samoupravljanje, potem je naravno, da se zveza komunistov sprašuje tudi o svojem delovanju na vzgojnem področju — ne zato, da bi kritizirala pedagogе, temveč zato, da bi kritično preverila svojo prakso na tem področju dela.

Izobraževanje je samo deloma šolsko-pedagoška dejavnost. Komunisti pa poudarjajo to, da so vsi družbeni dejavniki hkrati tudi vzgojni dejavniki in da je pomembno predvsem to, da doženemo,

kakšni so vzgojni cilji — ali so izoblikovani ali niso, kako se oblikujejo in ali je ves ta proces, v katerem se oblikujejo vzgojni cilji, v skladu s progresivnimi tokovi družbenega razvoja in s politiko zveze komunistov.

Cilj našega družbenega razvoja je samoupravni socializem. Ta cilj bomo uresničili samo z vztrajnim delom pri uresničevanju možnosti za organiziranje vseh naprednih sil pri razreševanju razrednih nasprotij, kakor se kažejo pri nas, v razmerah, ko je zmagala socialistična revolucija in ko razvijamo družbo na pridobitvah revolucije. Ta proces ni premočrten, pa tudi v sebi harmoničen ni. Kot vsi stvarni procesi je poln spopadov in ovir. Socialističnega samoupravljanja na njegovi poti ne ovirajo čarovnice in volkodlaki, nekakšna imaginarna poosebljenja zla, pač pa razredni interesi protisocialističnih sil, ki jih moremo in moramo jasno opredeliti, definirati način, kako se uveljavljajo, in objektivne zakonitosti, ki jih omogočajo. Osebnosti, ki se vzgajajo v naši družbi, morajo vedeti, kakšno je realno razmerje moči, znati morajo biti sposobne, da se spopadejo s starim in ga premagajo. Prav zato moramo vzgojni cilj zmerom na novo opredeljevati, saj se njegova vsebina spreminja hkrati z razvojem odnosov v sami proizvodnji in ker se spreminjajo tudi odpori proti socializmu nasploh in proti samoupravnemu socializmu še posebej. Za temi procesi lahko kaj hitro zaostanemo, če se vzgojnega procesa lotevamo statično in če menimo, da je delo vzgojitelja v najširšem pomenu od družine prek šole in od delovnih organizacij izključno v tem, da v zavest mladih ljudi prenaša statični ideal. Zato je tudi tako pomembno, da vzgojno vsebino nenehno preverjamo. Pri tem moramo upoštevati, da to preverjanje sicer temelji na dvomu o vsem, tudi o vzgojni in izobraževalni dejavnosti, vendar pa vsebuje neko konstanto: to je narava naših družbenih odnosov, ki to preverjanje zahteva. Ko bi ne bilo te konstante, bi bilo delo z vzgojnimi in izobraževalnimi vsebinami anarhoidno in bi lahko zdrsnilo v subjektivizem.

II

Ob tej priložnosti se bomo podrobneje zadržali pri šolsko pedagoški strani vzgojnega dela, ki je najbolj odgovorna in zato najpomembnejša »veja« vzgoje nasploh. Temeljna slabost našega šolstva v celoti je, da vzgojnega dela ne načrtujemo, temveč mora nekako samodejno izvirati iz izobraževalnih in drugih vsebin šolskega dela. To je tudi vzrok, da je izobrazbena snov slabo odbrana. Zakaj odbira ni samo stvar ustreznega strokovnega znanja, temveč tudi zavesti o vzgojnem cilju, ki ga želimo doseči s pomočjo znanja. Če ne združimo vzgojnega in izobraževalnega, potem ne moremo odbirati, vsaj ne tako, da bi odbira ustrezala času, v katerem živimo: ali »ne utegnemo« ali pa je izobraževanje samo sebi namen, prevladuje pozitivistični prijem in tako zgubljammo čut za družbeno uporabo

znanja. Iz tega konflikta med vsebino vzgoje in izobrazbeno snovjo izvirajo tudi vse krize izobraževanja v sodobnem svetu; prav te krize opozarjajo na družbeno naravo vzgoje in na to, kako temeljito družbeno določa vzgojno.

Izobrazbeno vsebino določa razvoj tehnike naravoslovne znanosti. Kaj naj iz vsega tega odberemo za šolsko snov, da zagotovimo sodobno učno raven in vzgojni vpliv, ki ga želimo doseči s pomočjo tega znanja?

Kolikor brez jasnega in osveščenega vzgojnega merila in selekcije izobrazbene snovi, toliko tudi brez izobrazbene snovi ne moremo uresničiti vzgojnega cilja. Torej je izbira izobrazbenih snovi zelo pomembna vzgojna naloga. Če upoštevamo naše samoupravno-socialistične družbene odnose, ki so socialistična — torej progresivna rešitev protislovij, ki jih v svetu poraja kapital, je nujno, da upoštevamo selekcijo snovi, ki nam jih nudi ta naravoslovna znanost in tehnika, in da upoštevamo metodologijo sodobne znanosti, saj drugače ne bomo mogli pripraviti mlade generacije za sodelovanje v proizvodnji in za boj za takšno proizvodnjo, kakršno danes družba potrebuje, da bi bila progresivna in neodvisna. Ker se tehnika hitro razvija in ker naravoslovne znanosti hitro kopičijo rezultate, moramo odbrati predvsem tisto, kar je značilno za današnjo raven znanosti. Poudarjati moramo predvsem metodološko stran raziskovanja, predvsem pri starejših letnikih.

Pri družbenih znanostih je odbira bolj občutljiva. Tu je vzgojno merilo pomembnejše in bolj dejavno, saj se vključuje v vrednotenje vsebin, ki veliko neposredneje vplivajo na oblikovanje osebnosti, četudi je metodološko škodljivo in narobe, če pouku naravoslovnih znanosti odrekamo vzgojni vpliv. Družbene znanosti so na zahodu bolj razvite kakor v deželah, kjer so izvršili socialistično preobrazbo družbenih odnosov — ali bolje, rezultati zahodnoevropske znanosti so nam brez dvoma bolj dostopni. Toda naj nam razvoj teh znanosti še tako ugaja po svoji razvejanosti, je vendarle podrejen kapitalističnim proizvodnim odnosom in razsežnosti teh znanosti so ti odnosi že omejili, četudi znanost njen razvoj napeljuje na kritiko kapitalizma. Družbene znanosti se namreč večinoma ukvarjajo z izpopolnjevanjem obstoječih odnosov in se večidel usmerjajo v analizo obstoječih mikrostruktur, da bi jih izpopolnile in jim zagotovile boljše delovanje v okviru obstoječih družbenoekonomskih odnosov. Temu se seveda podreja tudi njihova metodologija. Ne da bi podcenjevali narave znanosti, ki se podreja obstoječim odnosom, in njene funkcije, da izpopolnjuje obstoječo družbeno organizacijo, se moramo vendarle zavedati, da imajo naši družbeni odnosi kvalitativno drugačno strukturo kakor tisti, iz okvira katerih prevzemamo znanje skupaj z metodologijo. Ne da bi se zapirali pred znanostjo kot tako in sprejemajoč jo ne glede na to, odkod prihaja, moramo vendarle že tedaj, ko jo sprejemamo in še posebej ko jo prilagajamo pouku v naših šolah, resno odbirati in pretehtati, kako naj jo predajamo mladim gene-

racijam, da se bodo z njeno pomočjo lahko z uspehom znašle v našem okolju. Tu moramo poudariti, da ta odbira ni mogoča brez marksističnega merila in da je prav to merilo temeljni pogoj ne le za to, da sploh lahko odbiramo, temveč da lahko le marksistično utemeljena metodologija zagotovi ustrezno razlago te snovi šolski mladini. Tega početja torej ne moremo imeti za kampanjsko akcijo, ne moremo se zadovoljiti s tem, da od časa do časa o tem kritično razpravljamo, biti mora stalno in na visoki idejni ravni.

III

Tisto, kar velja nasploh za področje izobraževanja in vzgoje, velja tudi posebej za marksistično izobrazbo. Navsezadnje si ne moremo zamisliti, da bi socialistično vzgojo lahko ločili od marksistične izobrazbe. Navsezadnje pravim zato, ker lahko govorimo o socialistični vzgoji učencev nižjih razredov šole, ne da bi jim pri tem dajali marksistično izobrazbo. Toda to je samo videz, saj v resnici pri teh učencih tudi socialistična zavest še ni zrela ravno prav v tisti meri, kolikor še niso zreli, da bi doumeli marksizem. Tisto, čemur v osnovnih šolah pravimo socialistična vzgoja, je pravzaprav patriotska vzgoja otrok socialistične družbe, v kateri seveda ustrezno starosti posvečamo posebno skrb tudi izobrazbeni vsebini vzgoje. Ustrezno strukturiran odnos med vzgojnim in izobraževalnim v vseh učnih vsebinah v šolah in v vseh zunanješolskih vsebinah (mladinske organizacije, aktivni, selekcije ipd.) je že eden izmed načinov, da zagotovimo tako marksistično izobraževanje kakor socialistično vzgojo. Toda to je samo en način, čeprav nemara eden izmed pomembnejših.

Marksistično izobraževanje je nekakšno končno delo pri oblikovanju osebnosti naše družbe v šolskem okviru. Poleg marksistične interpretacije vsebin učne snovi mora marksistično izobraževanje mladim dati tudi pozitivno znanje o naši družbeni ureditvi, ideološko-politične informacije o družbenih gibanjih pri nas in v svetu in marksistično interpretacijo vsebine teh informacij.

Eden izmed problemov, ki ga vselej navajajo kot glavni razlog, kadar ugotavljajo slabosti v marksističnem izobraževanju, je ta: kako priti do Marxa, kadar govorimo o učni snovi — ali kako naj Marxa in njegovih teoretičnih postavk pridemo do sodobne problematike, kadar govorimo o posebnem predmetu marksističnega izobraževanja (ustava ali temelji sociologije ali diamat — ali kakor se ti predmeti že imenujejo). Vprašanje nas, če ga tako postavimo, napeljuje na nekatere bistvene probleme, povezane z izobraževanjem in vzgojo v celoti: prvič, da je naše izobraževanje preveč obremenjeno s historizmom, in drugič, mislimo, da se lahko z marksističnim načinom mišljenja srečamo samo tako, da kronološko prej pridemo do samega Marxa.

Meščansko zgodovinopisje zgodovinske podatke zelo uspešno odbira in »utegne« svojo mladino obvestiti tudi o najnovejši zgodovini.

vini. To dela z merili, ki zadovoljujejo razredne interese meščanske družbe. Metodološko smo še zmerom za njimi, vsaj glede šolske snovi. Še zmerom smo sužnji preteklosti, a novejša zgodovina pa se bojimo kakor môre. To dokazuje predvsem, da nam manjka meril, ne pa toliko, da nam manjka znanja. Da bi torej »prišli« do sodobne zgodovine (ne mislimo samo na predmet zgodovina, temveč na družbene in humanistične znanosti nasploh) in da bi mlade lahko usmerili v sedanjih dogajanjih v svetu, moramo: a) vztrajati pri marksističnem merilu pri odbiranju snovi; b) izdelati prožen program (okviren program, najverjetneje za poseben predmet), kako obveščati o vseh sodobnih družbenih dogajanjih pri nas in v svetu in jih hkrati marksistično razlagati; naloga tega programa bi bila, da neposredno usposobi mlado generacijo za zrelejše družbene sodbe.

Kadar govorimo o gojenju marksističnega načina mišljenja, navadno mislimo na filozofijo, to je na dialektični materializem, čeprav filozofija ni edina, ki goji to mišljenje, in tudi dialektični materializem ni edina filozofija, ki goji marksizem. Predmet filozofije ima na naših šolah iste slabosti kakor zgodovina in druge humanistične znanosti: nikakor ne pride do Marksa, kaj šele, da bi govorili o sodobni filozofski misli. Sam dialektični materializem ali kak drug poseben predmet, ki bi moral zagotoviti gojenje marksistične misli, pa je postal dogma, ki je v svoji nesodobnosti za mladino nezanimiva in je zato popolnoma brez pomena. Jasno je, da marksizem ni nekaj, kar bi morali zdaj narediti zanimivo na neki zabaven način, toda misel mora biti sodobna, da bi pritegnila vsaj pozornost.

Marksistično lahko mislimo o vseh vsebinah na vseh področjih, ne pa samo ob konkretnem Marxovem delu. Vendar pa Marxova dela potrebujemo zato, da nas naučijo misliti, kakor današnji čas zahteva, pa čeprav je Marx živel v 19. stoletju. Danes ne moremo soditi o Aristotelu, če ne poznamo tako samega vrha zahodnoevropske filozofije kakor tudi Marxa — ki nas s svojim načinom, kako problem postavlja in rešuje, prenaša iz razrednih spopadov na področje njihovega razreševanja v brezrazredni družbeni strukturi, to pi s sintezo znanosti in filozofije — ali natančneje proizvodnje in filozofije svojega časa. Torej se je nemogoče naučiti marksistično misliti, če ne poznamo izvirnih Marxovih, Engelsovih, Leninovih del; usodno pa je, če menimo, da je samo to marksizem — potem ne moremo dojeti ne preteklosti ne prihodnosti. Na drugi strani to pomeni, da lahko Marxa uporabljamo in da ga moramo uporabljati pri prenašanju znanja in preteklosti, še preden smo do njega »prišli«; upoštevati ne samo torej časovnega zaporedja, pač pa moramo pokazati resnično zgodovinsko zaporedje: potem bomo »utegnili«, da mladino naučimo misliti sodobno in marksistično. Prav tako potrebujemo marksistično izobrazbo in poznavanje avtentične Marxove misli zato, da lahko spoznamo današnje marksistične mislece in da dojamemo dognanja v svetu in pri nas. Mladi morajo na primer poznati ustavo

svoje dežele, vendar ne tako, da na pamet drdrajo pravne norme, temveč tako, da znajo analizirati njihovo bistvo: kakšne rešitve nam daje naša ustava za sodobne razredne spopade in kako so te rešitve lahko postala naša last zaradi revolucije, tj. osvobodilnega boja naših narodov, ki je v svojem najbolj intimnem bistvu bil revolucija. Mladi morajo poznati našo zgodovino tako, da jih bo to znanje usposabljal za nadaljnji boj in za to, da bodo varovali pridobitve tega boja. Če se ne bodo naučili, da se je naša narodnoosvobodilna vojna končala z zmago zato, ker je bila v bistvu hkrati tudi razredna vojna, revolucija, potem jim šola ne bo dala znanja, kako naj varujejo tako pridobljeno svobodo, potem ustave in ustavnih dopolnil in vse te mogoče borbe, ki jo bijemo po vojni, ne bodo povezovali z revolucijo in s specifično našo vojno za svobodo. Da bi razumeli ta in podobna sodobna dogajanja, spet potrebujemo Marxa. V središče načrtovanja marksističnega izobraževanja bi torej morali postaviti Marxovo delo (in delo klasikov marksizma) in iz tega izhodišča načrtovati vsebine pouka s področja filozofije in družbenih ved.

Glede na vrsto šol, tj. glede na učne vsebine šole moramo načrtovati tudi marksistično izobraževanje. Nikjer ga ne moremo pogrešati, spreminja pa svoj obseg in vsebino glede na starost, snov, ki jo predavajo na šoli, in seveda glede na prihodnji poklic učencev. Končni rezultat mora biti vselej isti: mladi ljudje morajo biti sposobni, da realistično in hkrati progresivno razmišljajo o družbenih problemih, da v skladu s svojimi možnostmi in delovnimi razmerami sodelujejo pri razreševanju teh problemov, da se naučijo poudarjati tisto, kar je resnično družbeni problem, in da znajo spregledati tisto, kar izvira iz antisocialističnih in reakcionarnih pobud. Če tega mlade generacije ne naučimo, potem ne more biti koristen dedič pridobitev revolucije.

Nekatera raziskovanja so dognala, da brez prakse samoupravljanja ni pravega usposabljanja v socialističnem duhu. Iz tega moravo sklepati: celotno šolo moramo tako organizirati, da se učenec na razne načine vključuje v samoupravni proces. Seveda ne zadošča, če sta dva učenca člana šolskega sveta. V sodobni organizirani šoli ima učenec razne možnosti, da dejavno odloča in prevzema odgovornost za uresničevanje odločitev. Na ta dejavnik vsekakor moramo računati, kadar načrtujemo socialistično vzgojo. Toda marksistično izobraževanje vendarle zaradi nečesa še posebej poudarjamo. Praktična stran socialistične vzgoje namreč svoje funkcije ne more popolnoma izpolniti brez marksistične izobrazbe. Če bi menili, da vzgoja spontano izhaja iz same organizacije šolskega življenja, bi zanemarjali funkcijo zavesti v procesu vzgojnega dela. Takšno stališče nujno pelje do pozitivistično-practicističnega družbenega vedenja. Vrednotenje družbenega vedenja zgublja zgodovinsko razsežnost, kolikor se prepušča spontanosti. Danes je v samoupravni socialistični Jugoslaviji zavest o družbenem vedenju predvsem to: da

upoštevamo, da morajo učenci pridobivati skušnje v sodobni, a socialistično organizirani šoli, in da se usmerimo na marksistično interpretacijo učnih vsebin in vsakodnevnih dogajanj v svetu in pri nas.

Ob tej priložnosti moramo povedati nekaj tudi o patriotski vzgoji, saj kakor kaže tudi tu stvari niso preveč jasne. Obvladuje nas nekakšno bolj ali manj meščansko razumevanje pojma »ljubezni do domovine«. Kakih posebnih problemov ni, dokler delamo s prvimi razredi osnovne šole; problemi pridejo pozneje. Patriotizem temelji na emotivnem dejavniku privrženosti skupnosti, nacionalni homogeni skupnosti ali državni skupnosti, sestavljeni iz več takih homogenih celot. Meščanski patriotizem je v sebi razredno antagonističen, saj od delavskega razreda zahteva ljubezen do domovine, v kateri je ta razred eksploatiran. Nasprotno pa je bratstvo in enotnost med našimi narodi — glavni motiv našega narodnoosvobodilnega boja — prvina našega razrednega boja in njegovo glavno orožje. To lahko izrazimo z besedami: delavski razred ne pozna nacionalnih razlik, privržen je svoji nacionalni skupnosti, kolikor se v njenih okvirih lahko bojuje za socializem in kolikor ga nacionalne meje ne odtujujejo od delavskega razreda drugih nacionalnih skupnosti — temveč ga narobe povezujejo z drugimi delavskimi razredi in z vsemi progresivnimi gibanji, ki se v svetu bojujejo za socializem in komunizem. Razumevanje patriotizma je pri nas povezano s proletarskim internacionalizmom, ki je temelj našega gesla o bratstvu in enotnosti naših narodov — in ne narobe. Če bi bila podlaga našega patriotizma zgolj notranje protislovna ljubezen do domovine, temelječa na boju vseh narodov Jugoslavije proti okupatorju, potem ta boj ne bi imel trdne podlage, saj bi ga že do danes raztrgali interesi posameznih nacionalnih buržoazij. To se sicer kaže tudi v vsaki krizni situaciji, vsakokrat kadar odpove mehanizem našega samoupravnega socializma, kadar razvoj zahteva, da ga izpolnimo. Takrat se povežejo razni novi in stari buržuazni interesi z internacionalno buržoazijo, ki seveda skuša spodkopati naš družbeni sistem. Bratsvo in enotnost naših narodov, temelječa na proletarskem internacionalizmu, nas zato povezujeta z interesi svetovnega delavskega razreda in s progresivnimi silami v svetu. Mladim ljudem mora šola dati razumevanje patriotizma, ki ne bo malodramatično, ki bo brez romantiziranih predstav, brez primesi nacionalizma in šovinizma. To je treba upoštevati predvsem v naših učbenikih za četrti razred osnovne šole in v učbenikih za vse nadaljnje šole, v učnih načrtih za družbene vede itn. Ta moment patriotske vzgoje se mora povezati z vsem, kar smo že povedali o socialistični vzgoji in marksističnem izobraževanju: brez njiju bi to bil lažen malomeščanski patriotizem, ki bi navsezadnje lahko pripeljal do izdaje dežele in ne do njene obrambe. Cilj socialistične patriotske vzgoje torej ni ljubezen do domovine v klasičnem pomenu besede, čeprav vsebuje pomembne prvine te ljubezni — predvsem emotivne prvine. Pri nas je patriotizem ljubezen do skupnosti, ki daje mož-

nosti, da progresivno razrešujemo protislovja sodobnega sveta, kakor kažejo v našem okolju, in boj za svobodo in neodvisnost te naše skupnosti. Tisti, ki je končal srednjo šolo, mora znati razredni boj v naši deželi povezati z bojem za njeno neodvisnost in svobodni razvoj. Vedeti mora, da se naš boj za svobodo in neodvisnost nujno povezuje z razreševanjem razrednih protislovij pri nas in v svetu, da je v tem naša moč in da čutimo patriotsko ljubezen predvsem do takšne skupnosti. Če ta v svojem bistvu pozitivni emotivni dejavnik pozabimo povezati z marksistično kritično zavestjo, z marksističnim izobraževanjem, se bo socialistična vzgoja preobrazila v svoje nasprotje; predvsem bi prišlo do indiferentnosti v naši skupnosti, okrepljen bi se individualizem in prišlo bi do poskusov, da bi osebne spopade razreševali nekje zunaj meja naše skupnosti. S psihološkega stališča to pomeni, da osebnost ne bo stabilna, da se ne bo popolnoma razvila njena sociabilnost, brez te pa ni mogoča družbeno dozorela osebnost.

IV

Po tem, kar danes v naših šolah resnično obstoji kot marksistično izobraževanje in socialistična vzgoja, lahko sklepamo, da si moramo predvsem prizadevati, da bi oboje združili v enotni konceptiji. Z enotno konceptijo mislimo enoten prijem pri programiranju, ne pa enoten obrazec za vsa okolja. S tega stališča bomo morali znova pregledati učne vsebine in to ne samo na kvaliteto, temveč tudi s stališča strukture učnih vsebin v celoti. Obseg učnih ur in vsebino moramo tako sinhronizirati, da bo celota učne snovi ustrezala vzgojnemu učinku, ki ga želimo doseči. Program marksističnega izobraževanja kot posebnega učnega predmeta bomo morali verjetno izdelati od samega začetka, čeprav ne smemo zanemaritikušenj, ki smo jih na tem področju že pridobili.

Načrtovanje vzgojnega procesa je pomembna komponenta celotnega dela pri oblikovanju socialistične osebnosti. Nekakšen pozitivizem v izobraževalnem procesu je vzrok, da smo zanemarjali vzgojne vrednote. Zato smo zanemarili interpretacijo znanja v duhu časa in naših družbenih odnosov. Človek podreja znanje svoji družbeni biti, ki ni samo pozitivno znanje, temveč izraža konstalacijo družbenih odnosov. Družbeni odnosi določajo uporabo znanja, njegovo interpretacijo in so hkrati merilo za načrtovanje vzgojnega dela. Želimo moderno šolo, toda na samoupravnih socialističnih načelih. Pri načrtovanju vzgoje ne smemo zanemariti nobene teh komponent. Če poudarjamo izključno moderno v tehnološkem pomenu, to pelje v modernizem, ki je v bistvu negacija funkcije družbene zavesti in jo podreja tehnologiji dela. Cilj postane sredstvo, vzgoja pa se prepusti spontanosti, kar praktično pomeni predsodkom, ki jih v danem trenutku spretno izkoriščajo reakcionarne sile.

Tako moramo usmeriti tudi svoja pedagoška raziskovanja. Precej smo že razkrojili klasične šablone, ki so obvladovale pouk in vzgojo.

Toda eno je razkrajati stare šablone, drugo pa je v vzgojnem in učnem procesu ustvarjati nove odnose. Raziskovanja morajo še naprej pomagati pri modernizaciji učnega procesa, raziskovati pa morajo tudi uporabo novih metod in sredstev v procesu oblikovanja tistega osebnostnega profila, ki ustreza naši družbeni strukturi. Če se bodo raziskovanja usmerila na ta področja, naša pedagogija ne bo samo moderna, temveč tudi napredna, in ta prizadevanja bi ne bila koristna samo za nas, temveč tudi za ves napredni svet, ki danes toliko razpravlja o teh vprašanjih.

Šolarji in prostovoljne dejavnosti

(Iz gradiva za IV. kolokvij o prostem času mladih v Šibeniku 1972)

Prostovoljne dejavnosti so pravzaprav neločljiv del sodobnega vzgojno-izobraževalnega procesa in temeljijo predvsem na učenčevem interesu. Otrok se prostovoljno odloča, v katero dejavnost se bo vključeval, da bo zadovoljeval svoje potrebe v prostem času, težnje po dejavnosti in ustvarjalnosti, vključevanju v družbo, upoštevanju in priznanju, sprostitvi in da bo hkrati preprečeval praznine, ki bi povzročale nedejavnost. Prostovoljne dejavnosti potekajo v organiziranih oblikah in tako bi naj zlasti šolarji preživljali največji del svojega prostega časa.¹ Gre namreč za to, da je sodelovanje mogoče povsod tam, kjer so ljudje vsaj približno v enakopravnem položaju, imajo skupne interese, cilje, želje in potrebe in motive vseh vrst, a tudi željo po medsebojnem razumevanju, pomoči in skupnih uspehih;² nesmiselno bi bilo v prostem času videti nekaj čisto zasebnega, saj bi tako spregledali vse te socialne zakonitosti; skratka, prostega časa sploh ni mogoče uvrstiti med izključno zasebne zadeve. Prav organizacija prostovoljnih dejavnosti je oblika, ki nevsiljivo zadovoljuje posameznika, hkrati pa ustreza glavnim socialnim potrebam posameznika in skupnosti; zato so organizirane oblike prostega časa v vzgoji nepogrešljive.

Z različnih vidikov sem se skušal približati prostemu času, kakor ga doživljajo učenci višjih razredov osnovnih šol v mariborski občini. Podatke je dajalo 800 šolarjev iz 32 oddelkov osnovnih šol v mestu in na podeželju in 32 učiteljev — razrednikov. Tukaj skušam prikazati le podatke o vključevanju učencev v različne prostovoljne dejavnosti zlasti glede nekaterih kulturno socialnih dejavnikov v družini in šoli, pa tudi glede spola in starosti učencev. Podatki so bili zbrani v drugem polletju šolskega leta 1969/70, so omejeno veljavni in jih ni mogoče široko posploševati

¹ Blaž Mesec: Organizacione varijable kao faktor odgojnog procesa u dječjim organizacijama. V: Aktivnosti mladih i slobodno vrijeme, drugi kolokvij, Baško polje 1970, Zagreb 1971, str. 65.

² Milan Divjak: Socialno življenje otrok v šoli s posebnim ozirom na voditelja ali sodelavca. Diplomsko delo, FF, Ljubljana 1964 (tipkopis).

Podatek o tem, kako so učenci vključeni v posamezne prostovoljne dejavnosti, so dajali učitelji — razredniki in tudi učenci sami. Učitelji so dajali podatke že v drugi polovici šolskega leta, ko bi praviloma prostovoljne dejavnosti lahko bile dobro razvite. V odgovorih učencev pozimi se je pokazalo, da več kakor polovica šolarjev sploh ni bilo vključenih v organizirane prostovoljne dejavnosti. Podatki kažejo, da je odgovorilo nikalno ali ni odgovorilo kar 414 šolarjev ali 65,7 %. Mogoče je temu največ krivo, da na mnogih šolah bodisi zaradi pouka v dveh izmenah bodisi zaradi pomanjkanja prostorov ne morejo organizirati možnosti za prostovoljne dejavnosti. Huje pa bi bilo, če bi prostovoljne dejavnosti ovirale manj ustrezne metode dela v šolskem življenju, togi odnosi med učitelji in učenci, pretirana verbalistična in pozitivistična naravnost učnega procesa, kjer ne bi bilo mesta za sprostitevne in ustvarjalnejše dejavnosti, bolj osebno spodbujene, o čemer pa na podlagi tako zbranih podatkov ne bi mogli veljavno sklepati.

Tabela 1

PD*	Dečki	%	Deklice	%	Vsi	%
	N = 383		N = 418		N = 801	
f	145	37,8	68	16,2	213	26,7
c	37	9,6	104	24,9	141	16,3
h	28	7,2	8	1,8	36	4,4
g	24	6,2	27	6,4	51	6,3
d	13	3,4	23	5,7	36	4,4
e	10	2,6	6	1,4	16	2,0
a	5	1,3	1	0,2	6	0,7
b	5	1,3	21	5,0	26	3,2
č	4	1,0	10	2,4	14	1,7
BO	181	47,2	233	55,8	414	65,7

* — V vseh prikazih je za prostovoljne dejavnosti ta kategorizacija:

a — socialno skrbstvene dejavnosti (prometniki, gasilci),

b — umetniško ustvarjalne (literarne, likovne, glasbene),

c — umetniško reproduktivne (gledališke, recitatorske, pevske),

č — tehnično konstrukcijske

d — gospodarsko specializirane (čebelarji, gobarji, zadružniki),

e — družbeno politične (klubi OZN, ZMS),

f — športne dejavnosti,

g — poljudno znanstvene (interesni učni krožki),

h — intelektualne zabavne (šah, križanke),

PD — prostovoljna dejavnost,

BO — brez podatka, nikalno.

Dečki so se nekoliko bolj vključevali v prostovoljne dejavnosti kakor deklice. Za dečke je značilna večja razgibanost in najbolj cenijo športne dejavnosti, medtem ko so se deklice močneje udeleževale v umetniško reproduktivnih dejavnostih, bliže osebno notranji usmerjenosti.

Najmanj dečkov je bilo vključenih v tehnično konstruktivnih dejavnostih, najmanj deklic v socialno skrbstvenih dejavnostih, kar je presenetljivo. Ne smemo spregledati, da podatki ne kažejo učencevih interesov, temveč razrednikove odgovore, kako so učenci vključeni v posamezne dejavnosti. Torej ne gre za to, da morebiti šolarji ne bi imeli interesa za dejavnost, v kateri niso vključeni, temveč gre bolj za dejstvo, da take dejavnosti iz kakršnihkoli razlogov ponekod ne razvijajo v okviru prostovoljnih dejavnosti. Mogoče se pogosteje, kakor si mislimo, dogaja, da v življenju in delovanju šole ne razlikujejo med šolskim in pionirskim delovanjem in se zato — po logiki najmanjšega odpora — pionirska dejavnost, kamor sodi tudi velik del prostega časa, pokriva s šolsko dejavnostjo in pionirja enačijo z učencem,³ kar ne bi bilo tako hudo, če bi šola zaživela resnično z otrokovim utripom, čeprav nikoli ne bo mogla v enaki meri upoštevati načela prostovoljnosti in otrokovega interesa kakor pionirska organizacija, do katere so danes šolarji pogosto v preveč nedejavnem odnosu, jo čutijo bolj kot zunanji okvir brez resnično doživete ustvarjalne dejavnosti. Po teh podatkih bi nekaj podobnega lahko veljalo za dobro polovico mariborskih šolarjev. Dečki so se vključevali pretežno v drugačne prostovoljne dejavnosti kakor deklice, kar lahko sklepamo tudi po korelacijskem koeficientu 0,530⁴ med razporeditvama prostovoljnih dejavnosti deklic in dečkov.

Kakor učitelji, tako učenci

Podatki niso pokazali, kako je z razlikami pri vključevanju učencev v prostovoljne dejavnosti med mestom in vasio, ker so bile razlike, odvisne predvsem od šole, ne glede na to, ali je šola v mestu, predmestju ali na vasi. Znano je, da so predmetne šole hudo prenatrpane z učenci, pouk imajo večinoma v dveh izmenah — a je prav v tem okolju bilo sorazmerno največ otrok vključenih v organizirane oblike prostovoljnih dejavnosti.

Vseeno pa se je pokazala v mestu najmočnejša usmerjenost v športne dejavnosti, ker je zanje verjetno tudi največ možnosti; na mešanem področju je prevladovala usmerjenost v poljudno znanstvene dejavnosti in na vasi v umetniško reproduktivne, najverjetneje v zvezi z raznimi šolskimi in krajevnimi prazničnimi proslavami. Niti enega učenca pa razredniki niso navedli v mestu pri gospodarsko specializiranih dejavnostih, na vasi pri socialno skrbstvenih in na mešanem področju pri družbeno političnih prostovoljnih dejavnostih. Prav ob tem lahko zaslutimo, da so prostovoljne dejavnosti v različnih šolah zelo različno razvite, da jih bolj določajo specifične

³ Nekateri problemi družbene vzgoje in skrbi za otroka. V gradivu za 3. sejo republiške konference SZDL Slovenije dne 26. 4. 1972, k 2. točki dnevnega reda, str. 8 (ciklostil).

⁴ Vsi korelacijski koeficienti so pomembni na nivoju med 0,05 in 0,01.

Tabela 2

PD	Mesto	%	Mešano	%	Vas	%
	N = 487		N = 175		N = 139	
f	120	24,6	28	16,0	28	20,1
c	91	18,6	21	12,0	29	20,8
g	49	10,1	65	37,1	1	0,7
h	20	4,1	1	0,6	4	2,8
b	15	3,1	7	4,0	4	2,8
e	15	3,1	—	—	1	0,7
č	6	1,2	2	1,1	6	4,2
a	4	1,8	2	1,1	—	—
d	—	—	18	10,2	18	12,6
BO	258	52,9	12	6,8	80	57,3

razmere posamezne šole in posebne lastnosti učiteljev kakor pa krajevno okolje. Kaže, da to nekako potrjuje podatke, ki jih je dalo opazovanje prostovoljnih dejavnosti že pred leti v šmarski občini; tedaj smo ugotovili, da je razvoj prostovoljnih dejavnosti odvisen v veliki meri tudi od učiteljev, ki imajo ustrezen posluš za posamezne dejavnosti ali pa tega posluha nimajo;⁵ ponekod zato prostovoljne dejavnosti bolj životarijo, ker učitelji zanje niso usposobljeni in jih ne veseli, da bi spodbujali mladino v tej smeri ter pomagali pri razvijanju posameznih zvrsti prostovoljnih dejavnosti. Danes pa je pomembno še drugo vprašanje, namreč koliko je vzgojno delo družbeno vrednoteno, koliko sploh priznamo učitelju boljše ali slabše delo, kadar gre za dejavnost, ki očitno lahko prispeva k vzgojnim razvojnim dosežkom.

Podatki kažejo, da je bilo v mestu v različne organizirane oblike prostovoljnih dejavnosti zajetih 47,1 % šolarjev, v mešanem okolju 88 % in na vasi 42,7 %. Pri tem so se pokazale bistvene vsebinsko različne naravnosti. Korelacije med ranžirnimi vrstami prostovoljnih dejavnosti so bile med mestom in vasjo 0,366, med mestom in mešanim okoljem 0,484 in med mešanim okoljem in vasjo 0,430, kar bi kazalo na upoštevno različnost. Ob vsem bi vendarle pomislili, da je v trenutnih razmerah s prostovoljnimi dejavnostmi učencev še zmeraj tako, kakor se na posamezni šoli potrudijo učitelji in drugi, ki lahko pri tem pomagajo šoli, ni pa mogoče najti skupnega imenovalca v nekem določenem okolju.

Starejši učenci — nosilci dejavnosti

Starejši učenci so se bolj množično udeleževali v prostovoljnih dejavnostih kakor mlajši, kar bi se dalo pojasniti s tem, da so že

⁵ Rudi Lešnik: Učiteljevo delo v šoli in družbi. Sodobna pedagogika, let. X, št. 9—10, Ljubljana 1964, str. 260.

Tabela 3

PD	Mlajši	%	Starejši	%
	N = 383		N = 418	
f	70	18,4	143	34,2
c	57	14,6	84	20,1
h	21	5,4	15	3,6
g	16	3,1	35	8,8
d	11	2,7	25	5,9
b	11	2,7	15	3,6
č	10	2,5	4	1,2
e	1	0,5	15	3,6
a	4	1,1	2	0,6
BO	248	64,7	166	38,5

samostojnejši, sposobnejši, z razvitejšimi interesi in tudi bolj uporabljivi za sodelovanje pri različnih prireditvah.

V prostovoljne dejavnosti je bilo torej vključenih samo okoli 35,3 % mlajših učencev in 61,5 % starejših učencev, med temi 58,9 % učencev iz osmega razreda. Vsi so se največ ukvarjali s športom, vendar več starejši šolarji. Za športnimi dejavnostmi pridejo umetniško reproduktivne dejavnosti, ki zajemajo največ učencev, kar je razumljivo, saj se te dejavnosti pokažejo pri vseh slavnostnih prireditvah. V poljudno znanstvene dejavnosti so se vključevali mlajši bolj kakor starejši, vendar je tudi to verjetno najbolj odvisno od pripravljenosti učiteljev, ki pri teh dejavnostih učencem pomagajo, kar pa ni enako na vsaki šoli. Vsak dvajseti šolar se je vključeval v intelektualno zabavne dejavnosti, vendar najmanj v osmem razredu. Mogoče proti koncu obvezne šole ne utegnejo več še posebej razvijati različnih dejavnosti, ker so močnejše vpreženi v učenje. Vseeno pa je presenetljivo, da so dokaj slabo razvite socialno skrbstvene, družbeno politične in tehnično konstrukcijske dejavnosti.

Struktura prostovoljnih dejavnosti se glede na udeležbo mlajših ali starejših učencev bistveno ne spreminja, kar je verjetno posledica sistema organiziranja prostovoljnih dejavnosti na posameznih šolah, določenih vzorcev, enotnih za posamezno šolo. Koleracijski koeficient 0,839 daje slutiti pomembno skladnost v zaporedju prostovoljnih dejavnosti pri mlajših in pri starejših učencih.

Slabših učencev ni v prostovoljnih dejavnostih

Prostovoljne dejavnosti imajo močno osebno razvojno funkcijo; nekateri celo trdijo, da dajejo več možnosti za razvijanje ustvarjalnosti kakor pouk, ker jih ne zavirajo obvezni načrti, vsebine ali toge organizacijske oblike.⁶ Vedno bolj se potrjuje domneva, da sta

⁶ Dr. Nikola Potkonjak: Pedagoški aspekti stvaralaštva. V gradivu za III. kolovij o prostem času mladih, Šibenik 1971 (ciklostil).

človekova aktivnost pri delu, učenju in njegova aktivnost na drugih področjih življenja tesno povezani; govorimo lahko celo o veliki pozitivni korelaciji med aktivnostjo v ljubezni in človekovo ustvarjalnostjo.⁷ Navsezadnje ni presenetljivo, če se učenci, ki ne uspevajo pri pouku, ne vključujejo živahneje v prostovoljne dejavnosti. Odpira se vprašanje o vzgoji, saj morda le ni vseeno, kako spodbujamo tudi manj uspešnega otroka, da bo z vso človeško upravičenostjo vredneje doživiljal svoj prosti čas.

Tabela 4

PD	5	%	4	%	3	%	2	%	1	%
	N = 118		N = 160		N = 320		N = 97		N = 106	
c	44	37,2	39	24,3	34	10,6	12	12,3	12	21,3
f	37	31,3	41	26,2	78	24,3	29	29,9	28	26,4
g	26	22,0	11	6,8	11	3,4	2	2,0	1	0,9
b	13	11,0	7	4,3	6	1,9	—	—	—	—
h	6	5,0	5	3,1	11	3,4	4	4,1	10	9,4
e	5	4,2	2	1,3	8	2,5	1	1,0	—	—
č	3	2,5	4	2,5	7	2,1	—	—	—	—
d	3	2,5	9	5,6	3	4,0	6	6,1	5	4,7
a	1	0,8	1	0,6	2	0,6	—	—	—	—
BO	37	31,3	76	47,6	184	57,1	51	52,5	66	62,2

Podatki torej povedo, da je bilo v prostovoljne dejavnosti vključenih 68,7 % odličnjakov, 62,4 % prav dobrih učencev, 42,9 % dobrih, 47,5 % zadostnih in 37,8 % nezadostno ocenjenih učencev. Udeležba odličnjakov je prav v obratnem sorazmerju z udeležbo nezadostnih učencev; torej bi tudi iz tega lahko sklepali, da je korelacija med prizadevnostjo in aktivnostjo pri učenju in aktivnostjo v prostovoljnih dejavnostih pozitivna. Prav tako je opaziti, da uspešnejši učenci bolj kakor drugi delujejo v umetniško reproduktivnih dejavnostih in umetniško ustvarjalnih, tehnično konstrukcijskih in socialno skrbstvenih dejavnostih, med nezadostnimi pa tudi ni bilo nobenega v družbeno političnih, umetniško ustvarjalnih, tehnično konstrukcijskih in prostovoljnih dejavnostih.

Manj uspešni učenci so se torej vključevali tudi v manj različnih prostovoljnih dejavnostih kakor boljši, zato so opazne razlike tudi v strukturi prostovoljnih dejavnosti. Korelacija med zaporedjem dejavnosti pri odličnjakih in nezadostnih učencih je bila 0,520, kar pomeni upoštevanja vredno različnost, medtem ko sta razporeditvi pri odličnjakih in prav dobrih učencih dosti skladnejši s korelacijo 0,830. Od takšnega ali drugačnega učnega uspeha je torej v veliki meri odvisno, kako se učenci vključujejo v prostovoljne de-

⁷ Manojlo Bročić: Ljubav kao čin kreacije. V gradivu za III. kolokvij o prostem času mladih, Šibenik 1971 (ciklostil).

javnosti. Pogledati bi morali, ali nedejavnost v prostovoljnih dejavnostih povzroča predvsem nezainteresiranost, premajhne osebne potrebe, ali pa omejujejo učence pri vključevanju v prostovoljne dejavnosti v večji meri tudi zunanji ukrepi v zvezi s šolskim življenjem bodisi v družini bodisi v šoli, ko silijo učence predvsem h klasičnim oblikam učenja, ne da bi upoštevali, kako je treba razvijati tudi sprostitevne sposobnosti mladega človeka in ga spodbujati k ustvarjalnosti, pa četudi, še tako skromni. Ob tem se zares odpira poseben pedagoški problem, ki ga bo treba učinkovito reševati v sodobnejši osnovni šoli.

Kakor starši, tako otroci

Vsi vemo, da družina lahko zares veliko prispeva k vzgojno izobraževalnim dosežkom v osnovni šoli, kar so pri nas že pokazale nekatere raziskave, med njimi tudi Toličičeva in Zormanova.⁸ Nedvomno bodo otrokove prostovoljne dejavnosti kulturno razvitejši starši spremljali drugače kakor nepismeni, saj bodo kulturno bolj razgledani starši bolje razumeli in ustrezneje ovrednotili otrokovo dejavnost.

Tabela 5

PD	SV	%	PI	%	OI	%	NI	%
	N = 111		N = 269		N = 265		N = 146	
f	40	36,0	73	27,0	65	24,5	34	24,3
c	31	27,9	53	19,6	36	13,5	19	12,8
g	21	18,9	21	7,7	7	2,6	1	0,6
b	8	7,2	11	4,1	6	2,2	1	0,6
d	4	3,6	9	3,3	10	3,7	13	8,7
e	4	3,6	10	3,7	1	0,4	1	0,6
a	2	1,8	2	0,6	2	0,7	—	—
č	1	0,9	6	2,2	3	1,1	3	2,0
BO	38	34,1	129	47,7	159	60,2	83	56,1

Med šolarji iz družin, v katerih imajo starši srednjo in višjo izobrazbo, se je vključevalo v prostovoljne dejavnosti 65,9 %, medtem ko se je iz družin s starši z nepopolno osnovnošolsko izobrazbo udeleževalo teh dejavnosti le 43,9 % otrok. Prav tako se otroci iz najnižje izobrazbene skupine staršev skoraj niso udeleževali socialno skrbstvenih, družbeno političnih, poljudno znanstvenih in tehnično konstrukcijskih dejavnosti, samo za spoznanje bolj kot drugi pa so se vključevali v gospodarsko specializirane dejavnosti, kar pa je verjetno bolj posledica podeželskega okolja kakor pa izobrazba staršev.

⁸ J. Toličič — L. Zorman: Socialno-ekonomski položaj družine in otrokova uspešnost. Teorija in praksa, Ljubljana 1970, št. 4, str. 566.

Vsekakor ne kaže zanemarjati vloge staršev pri opazovanju, kako se učenci vključujejo v prostovoljne dejavnosti. Gotovo ni vseeno, kako starši upoštevajo otrokovo dejavnost, ali jo priznajo in se ob njegovih uspehih z njim veselijo ali pa jo omalovažujejo, ga morda celo okregajo, češ da samo zanemarija drugo delo in vne-marno izgublja svoj čas. Verjetno ni naključje, da je v prostovoljnih dejavnostih sodelovalo dve tretjini otrok, ki imajo starše s srednjo in višjo izobrazbo, in da narobe skoraj prav toliko otrok, ki imajo starše z nepopolno osnovnošolsko izobrazbo, ni sodelovalo. Pri tem se kaže tudi upoštevna razlika v odnosu do posameznih dejavnosti, kar potrjuje tudi korelacija med zaporedji prostovoljnih dejavnosti pri obeh skrajnih skupinah, ki je bila 0,470.

Ne moremo spregledati vplivov socialne diferenciacije

Izobrazba je vedno močnejše proizvodno sredstvo, zato je tudi pri nas že krepko povezana z gospodarsko močjo posameznih družin. Včasih sta otroku zagotavljala socialni status že družinsko imetje in rodovnik, danes pa imata prav šola in izobraževanje vedno večjo vlogo v socialnem položaju posameznika, prav tako pa tudi pri iz-redno dinamičnem socialnem gibanju družinskih članov, ki se lahko najrazličneje usmerijo. Pri odraslih je delovanje v prostem času pač bolj ali manj odvisno od položaja, ki ga imajo v proizvodnji in de-litvi ustvarjalnega dohodka, od stopnje izobrazbe in od kulturne ravni, od pridobljenih navad, od okolja, od značilnosti skupine, s katero je človek največ v stikih, od kraja bivanja in dela, od idealov in perspektiv, ki jih posamezniki gojijo v življenju in od duševne in telesne razvitosti osebe;⁹ v skladu s temi splošnimi ugotovitvami dajejo že omenjeni podatki slutiti, da se glede na vključevanje mari-borskih šolarjev v prostovoljne dejavnosti skupine po izobrazbenih kategorijah staršev v veliki meri ujemajo s skupinami po ekonom-skih družinskih razmerah.

Tabela 6

PD	ED 1	%	ED 2	%	ED 3	%	ED 4	%
	N = 54		N = 232		N = 361		N = 152	
f	19	35,2	71	30,6	86	23,8	37	24,3
g	12	22,2	20	8,6	16	4,4	3	1,9
c	10	18,5	49	21,1	63	17,4	19	12,5
e	5	9,2	4	1,6	7	1,9	—	—
b	4	7,4	8	3,4	13	3,6	1	0,6
d	4	7,4	10	4,3	17	4,7	5	3,3
h	2	3,7	7	3,0	14	3,8	13	8,5
a	1	1,9	—	—	—	—	1	0,6
č	—	—	4	1,6	8	2,2	2	1,3
BO	20	37,0	110	47,4	190	52,6	93	61,2

⁹ Dr. Ante Fiamengo: Osnove opće sociologije, Sarajevo 1964.

Tudi v tej zvezi lahko opazimo, da je bilo v prostovoljne dejavnosti vključenih okoli 63 % osnovnošolcev iz družin z visoko življenjsko ravniyo in le 38,8 % otrok iz družin z najslabšimi ekonomskimi razmerami. Prvi so najbolj sodelovali v športnih, poljudnoznanstvenih in umetniško reproduktivnih dejavnostih, drugi pa v športnih in umetniško reproduktivnih. Med prvimi ni bilo nobenega pri tehnično konstrukcijskih dejavnostih, med drugimi pa pri družbeno političnih dejavnostih. Kaže, da so bili otroci iz boljših razmer tudi aktivnejši pri pouku, pri prostovoljnih dejavnostih, verjetno pa tudi bolj opazni, kadar je šlo za prevzemanje odgovornejših vlog v organizacijah ali v delovnih skupinah šolarjev. Pokazale so se torej podobne naravnosti kakor pri šolskem delu; boljše družinske razmere so vplivale na večjo učno uspešnost; tukaj pa se boljše ekonomske družinske razmere povezujejo z rahlo večjim vplivom v prostovoljnih dejavnostih, kar pa bi morali še posebej proučiti.

Korelacija se znižuje od zaporedja prostovoljnih dejavnosti pri učencih z najboljšimi razmerami do zaporedja prostovoljnih dejavnosti pri učencih z najnižjimi ekonomskimi razmerami, tako da je med boljšo in srednjo ekonomsko ravniyo korelacija 0,96, torej pravzaprav popolna skladnost, med najboljšim in najnižjim pa 0,450, torej upoštevana različnost.

Nedvomno imajo prostovoljne dejavnosti nepogrešljivo pomembno vlogo pri osebnostnem razvoju, zato bi morali tudi na tem področju v naporih za opravljanje neenakosti v vzgojnih možnostih napraviti več, da bi kolikor mogoče oslabili neustrezne vplive kulturno in ekonomsko neenakih razmer v različnih družinah; tembolj še zato, ker je prav področje organiziranih oblik prostega časa, ki vsestransko pomaga šoli, da se iz intelektualistične ustanove spreminja v vzgojno, tesno povezano z našo stvarnostjo, hkrati pa prostovoljne dejavnosti omogočajo tudi najustreznejše oblike, ki dajejo možnosti za razvedrilo, sprostitve in zabavo.¹⁰ Že v programiranju vzgoje in izobraževanja bi morali posebej skrbno misliti na otrokovo življenje v prostem času, zato bi na širši družbeni ravni morali uspešneje organizirati družabno življenje otrok, se pobrigati za intenzivno prosvetljevanje staršev v zvezi s pomenom prostovoljnih dejavnosti,¹¹ poleg tega pa tudi primerno ovrednotiti napore, ki jih v razvoj prostovoljnih dejavnosti zaenkrat dokaj različno vlagajo posamezni nosilci vzgojnega procesa. Skupna pedagoška naloga je torej, da tudi v tej smeri razvijamo vzgojno zavest ljudi, kajti najpomembnejši porok za ustvarjanje boljših družbenih razmer za razvoj otrok so odločitve ljudi,¹² kakor so poudarili tudi na 2. seji republiške kon-

¹⁰ Dr. Nikola Potkonjak: Slobodne aktivnosti učenika u osnovnoj školi, Nastava i vaspitanje, Beograd 1960, št. 1.

¹¹ Emil Paravina: Potrebe djece i elementi programiranja. Zveza društva »Naša djeca« SR Hrvatske, Zagreb 1970, str. 25, (ciklostil).

¹² Ustvarjanje boljših družbenih razmer za razvoj otrok. Uvodna beseda na II. seji republiške konference SZDL Slovenije, Ljubljana, 21. 3. 1972, str. 7 (ciklostil).

ference SZDL Slovenije. Po teh podatkih lahko sklepamo, da se je v mariborski občini vključevalo v prostovoljne dejavnosti premalo učencev. Na šolah niso povsod ustrezno razvite možnosti za razvoj prostovoljnih dejavnosti, pa tudi povsod niso enako izkoriščene. Prav tako lahko slutimo, da v sedanjih razmerah organizirane oblike prostega časa na šolah še niso take, da bi zadovoljevale resnično bogat seznam otrokovih želja v vsej raznolikosti in spremenljivosti, hkrati pa tudi drugod otroci nimajo enakih pogojev za zadovoljevanje svojih interesov v prostem času. Nekateri razvitejši šolarji so se lažje znašli in si v prostem času poiskali vsebine, ki jih zadovoljujejo, del šolarjev pa bi potreboval več spodbud za preživljanje prostega časa, sicer dostikrat preveč enostransko podlega spontanim razmeram okolja, ki se jim predaja brez posebnega napora. To se je pogostokrat pokazalo na primer glede televizijskega sporeda.

Učenci potrebujejo prosti čas, ni pa vseeno, kakšen je. Spoznati moramo, da jim vsebin prostega časa ne moremo vsiljevati, prav tako pa tudi ni mogoče prisilno izločevati vsebin, za katere menimo, da razvojno niso primerne. Dosti skrbneje kakor doslej bi lahko organizirali najrazličnejše možnosti za življenje v prostem času; otrok naj bi se v prostem času sproščeno gibal, deloval, razvijal notranje pobude in se z veliko energijo in veseljem razvijal in hkrati socializiral. Prosti čas je eden najmočnejših dejavnikov človekovega delovanja in sproščenega izražanja in je zato za vzgojo zelo dragocen.

Zahvaljujem se učiteljem in učencem, ki so pomagali pri zbiranju podatkov.

Jože Širec

Zamenjujemo bistveno z nebistvenim?

Šola je preveč pomembna, da bi jo mogli prepustiti samo šolnikom ...

Po CLEMENCEAUJU

Na pedagoškem inštitutu pri univerzi v Ljubljani smo v preteklem letu v okviru minimalnih učnih norm za osnovno šolo na učni snovi iz kemije v VII. razredu osnovne šole raziskovali hipotetično modelno

klasifikacijo izobrazbenih učnih ciljev. Ob tej priložnosti pa smo se odločili za vzporeden in manjši poskus, ki ga prvotno nismo imeli v mislih, vendar je po naši sodbi zelo tehten in tudi zanimiv, saj ni pomemben samo za strokovno pedagoško javnost, ampak tudi za širšo javnost.

II

Iz učne snovi uvod v kemijo, zmesi in čiste snovi, spojine in elementi, molekule in atomi, kemijski simboli in kemijske formule, kemijske enačbe, zgradba atoma; periodni sistem elementov in kemijske vezi smo v obliki posebnih kontrolnih nalog (testov) postavili učencem dvajset vprašanj tako, da smo jih razvrstili v štiri težavnostne stopnje:

1. stopnja — prepoznavanje. Učenčeva naloga je bila samo v tem, da je za že dano informacijo povedal, če je pravilna ali ne. Npr.: Snovi so čiste ali pa so zmesi. Obkroži pravilni odgovor! DA — NE

2. stopnja — aktivno osnovno spominsko znanje. Učenec je moral samostojno odgovoriti na postavljeno vprašanje. Npr.: Kako imenujemo pozitivno nabite ione?

3. stopnja — operativno znanje z enim sklepom. Npr.: Koliko elektronov ima en atom srebra? Atomsko število za srebro je 47.

4. stopnja — operativno znanje z dvema sklepoma. Npr.: Napiši kemijsko enačbo za sintezo magnezija in kisika! Upoštevaj, da sta magnezij in kisik dvovalentna in da obstaja kisik v dvoatomski molekuli!

V vsaki težavnostni stopnji je bilo po pet vprašanj, vprašanja pa so se po zahtevnosti pokrivala s predpisanim učbenikom: T. Pretnar: — Anorganska kemija za VII. razred osnovne šole, Založba Obzorja, Maribor 1971.

III

Ko so učenci odgovorili, kolikor so znali, na postavljena vprašanja in so oddali testno gradivo, smo jim dali še enkrat ista vprašanja, iste naloge in jim dovolili, da smejo uporabiti tudi učbenik za kemijo.

Poskus smo naredili v petih oddelkih, zajeli smo 150 učencev. Iste učence smo torej dvakrat testirali z istimi kontrolnimi nalogami. Prvič kot navadno, brez dovoljenja za uporabljanje dodatnih virov, drugič pa smo jim dovolili, da uporabijo učbenik.

IV

Ko smo pregledali rezultate, smo ugotovili tisto, kar smo že prej domnevali: da bodo rezultati pri drugem testiranju zaradi uporabe učbenika boljši. V tem dejstvu samem na sebi ni torej ničesar pre-

senetljivega. Če pa rezultate natančneje razčlenimo in tudi ovrednotimo, pridemo do zelo daljnosežnih in pomembnih sklepov.

Ker smo prosili učitelje, da so nam dali za vse učence ocene iz kemije, lahko trikrat primerjamo rezultate:

A — ocene učiteljev in rezultate prvega testiranja;

B — ocene prvega in drugega testiranja;

C — ocene učiteljev in ocene drugega testiranja.

A. Razlike med ocenami učiteljev in ocenami¹ pri prvem testiranju (ko učenci niso smeli uporabiti učbenika!) so tele:

Ocena	Število ocen	
	ocena učiteljev	ocena prvega testiranja
1	16	8
2	40	55
3	42	52
4	34	30
5	18	5

Čeprav niso ocene učiteljev in testne ocene po vsebini in obsegu učne snovi čisto enake, se v bistvu vendarle nanašajo na predelano učno snov v času od septembra do decembra in jih je zato moč primerjati.

Primerjava dokazuje, da imajo učitelji strožja merila, saj je po testnih ocenah število negativnih ocen za polovico nižje. Narobe pa so se testne ocene za odlično znižale za več kot dve tretjini. Zlasti pa se je na račun odličnih in nezadostnih ocen po testnih rezultatih zvišalo število zadostnih in dobrih ocen. V teh razlikah odsevajo značilnosti med subjektivnimi in objektivnimi ocenjevalnimi merili.

B. Razlike med ocenami prvega in drugega testiranja so po ocenjevalnem merilu prvega testiranja tele:

Ocena	Število ocen	
	prvo testiranje	drugo testiranje
1	8	0
2	55	27
3	52	53
4	30	51
5	5	19

Najpomembnejša ugotovitev je v tem, da pri drugem testiranju ni več negativnih ocen. Na mestu je bilo pričakovati, da se bo število

negativnih ocen zmanjšalo, presenetljivo pa je, da pri drugem testiranju negativnih ocen sploh ni.

Največja pozitivna razlika je v korist prav dobrih (+ 21) in odličnih ocen (+14). Največja razlika nasploh pa je pri zadostnih ocenah (—28).

C. Najrelevantnejša pa je seveda tretja relacija, relacija med ocenami učiteljev in ocenami drugega testiranja. Ugotovili smo te razlike:

Ocena	Število ocen	
	ocene učiteljev	ocene drugega testiranja
1	16	0
2	40	27
3	42	53
4	34	51
5	18	19

Pri tej primerjavi se nam seveda nujno vsiljuje cela vrsta vprašanj, od katerih pa je brez dvoma najpomembnejše tole:

ali je prav, da ima tistih 16 učencev negativno oceno iz kemije, če pa so s pomočjo učbenika znali odgovoriti na postavljena vprašanja tako, da so dobili pozitivno oceno, in to pozitivno oceno z objektivnim, za vse učence enakim ocenjevalnim merilom? Ali so ti učenci s tem, ko smo jim dovolili uporabiti učbenik pri drugem testiranju, dokazali, da obvladajo to učno snov za pozitivno oceno? Brez dvoma, da so! Saj so dokazali znanje in sposobnosti na operativni ravni, torej na višji ravni, kot je osnovno spominsko znanje. Če bi znali ustrezna poglavja iz kemijskega učbenika na pamet, pa tega ne bi dokazali, ker tako znanje ne bi bil dokaz niti za to, da to učno snov sploh razumejo, niti da bi jo znali uporabiti, zakaj nobeno spominsko znanje samo na sebi ni dokaz za znanje na operativni ravni; zanj je bistveno vzročno posledično mišljenje, sklepanje.

Ker so ti učenci dokazali, da obvladajo snov na operativni ravni, ni pri tem odločilno, odkod imajo osnovno spominsko znanje, ali ga poznajo do podrobnosti spominsko sami ali pa ga znajo poiskati drugod. S tem pa je vzporedno dokazano tudi, da je bilo delo šole, učiteljev, uspešno. Ne samo učiteljev kemije, ampak šole nasploh, saj sicer učenci tudi z učbenikom ne bi bili mogli eliminirati negativnih ocen, se pravi dokazati znanja na operativni ravni. Tako učitelji kot učenci so torej svoje delo uspešno opravili in čemu negativne ocene in neupravičena diskvalifikacija lastnega dela, učiteljevega in učenčevega? Zato ker učenec spominsko ne obvlada učne snovi v tolikšnem obsegu, kot učitelj misli, da je to potrebno?

In vendar: zaradi manjkajočega spominskega znanja ne moremo razvrednotiti operativnega znanja, zato bi bilo ne le zelo zanimivo, ampak predvsem koristno, če bi iskreno samokritično ugotovili — morda bo za koga tak predlog žaljiv — kaj in koliko od učne snovi, ki je predpisana za osnovno šolo, spominsko obvladajo ljudje s fakultetno izobrazbo. Posebej poudarjam, spominsko obvladajo, da me ne bi kdo napačno razumel. Domnevam, da bi se mogli iz takih ugotovitev, ki bi bile po mojem mnenju porazne, marsičesa naučiti. Spoznali bi, da gre v naši osnovni šoli za usoden nesporazum o tem, kaj je bistveno in kaj je nebistveno.

V

Res je, da glede na ta poskus s 150 učenci ne moremo narediti nobene strogo znanstvene posplošitve. Da pa je problemska dilema: ali je prav, da je težišče na spominskem znanju namesto na operativnem, stvarna, pa smo s tem poskusom nedvoumno dokumentirali, tega ni mogoče zanikati. To je dejstvo, ki smo ga dokazali. Če postavimo težišče na spominsko znanje, ima v našem primeru od 150 učencev 16 učencev nezadostno oceno, torej vsak deseti učenec, če pa postavimo težišče na operativno znanje in dopustimo, da sme učenec poiskati manjkajoče spominsko znanje v učbeniku, če to zna — pa nimamo nobene negativne ocene.

Ali bi dobili enake rezultate ali podobne tudi pri drugih učnih predmetih? Tudi na reprezentativnih vzorcih, ki bi dovoljevali znanstveno utemeljene posplošitve?

In kako je s tega zornega kota, z relacije: spominsko — operativno znanje, videti zloglasni osnovnošolski osip, ki je sinonim za vse negativno v osnovni šoli? Selektivnost, intelektualna in sploh osebnostna diskvalifikacija naših osnovnošolskih otrok je splošno, javno in znanstveno dokazano dejstvo. In če je usodni nesporazum o vrednosti spominskega in operativnega znanja v naši osnovni šoli dejstvo in ne samo hipoteza, kje je rešitev? Vsekakor v operativiranih in ne v okvirnih učnih načrtih, ki jih učitelji, prisiljeni, ne po svoji krivdi, uporabljajo, kakor vedo in znajo. Danes poznamo raziskovalne metode, ki nam omogočajo, da šolsko zahtevnost znanstveno opredelimo. Čimprej jo bomo opredelili, tem prej bomo onemogočili zamenjavanje bistvenega z nebistvenim in s tem tudi krivične in boleče posledice, za katere nas prizadeti upravičeno — molče obtožujejo.

Prispevek k obravnavi teorije interesov (II)

4. Splošni interes — nekaj izhodišč za njegovo obravnavo

Obravnave »splošnega interesa« lahko zabredejo — in često tudi dejansko zabredejo — v dve skrajnosti. Splošni interes si nekateri predstavljajo kot nekakšno vrhovno integrativno načelo, ki da nima nobene zveze s posameznimi in posebnimi interesi.¹ Splošni interes naj bi bil hipostazirana ideja, norma ravnanja, najvišje etično načelo političnega delovanja. Neredko se kot edini nosilec splošnega interesa v takih predstavah pojavlja država ali celo samo njen osrednji uradniški aparat.²

Na drugi strani pa se pogosto srečujemo s prav nasprotnimi pogledi, ki sploh zanikajo obstoj splošnega interesa.³ Izhajajoč iz okolnosti, da so interesi zmerom povezani z določenimi posamezniki ali skupinami, se takim teorijam zdi, da dejansko obstoji edino posamezni in posebni interes, splošni interes pa je prazna racionalizacija, ideologija, »politična formula« in podobno.

Obe gledanji na splošni interes izvirata iz realnih protislovij družbenega življenja. Predstava o splošnem interesu kot interesu, ki da nima nobene zveze s posebnimi in posameznimi interesi, je vsaj deloma pogojena z dejstvom, da je v interesno heterogeni družbi izredno težko opredeliti splošno, ki bi bilo hkrati posebno in posamezno. Ker so v taki, zlasti razredni družbi, interesi v konfliktnem razmerju, skušajo idejo skupnosti rešiti na ta način, da moralistično

¹ Klasična teorija čistega reprezentativnega načela je izhajala iz domneve, da splošni interes ni niti »okužen« z osebnimi — posameznimi interesi niti ni odvisen od partikularnih interesov, ki so se zdeli, nasprotno, najnevarnejši za obstoj čistega splošnega interesa. Zelo jasno je to misel utemeljil v svojem delu *Kaj je tretji stan?* Sieyès. Gl. E. Sieyès, *Was ist der dritte Stand?*, Verl. von Reimar Hobbing, Berlin 1924, str. 115.

² Klasični primer najdemo lahko v Heglovi *Filozofiji prava*, kjer ta veliki politični mislec definira birokracijo kot »splošni stan«, katerega vsebina delovanja je »splošni interes«. Gl. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Paragr. 205.

³ Gl. npr. Arthur F. Bentley, *The Process of Government*, The Belknap Press of Harvard University Press, Combridge (Mass.) 1967 (prva izdaja 1908), VII. poglavje.

in idealistično konstruirajo splošni interes kot kategorijo, ki je »neomadeževana« s partikularnim in individualnim interesom.⁴ To se dogaja ne samo konservativnim političnim mislecem, marveč tudi nekaterim radikalno demokratičnim teoretikom. Tvegano bi bilo trditi, da gre pri tem samo za nesposobnost misli, da prodre v bistvo stvari. Mnogo globlji vzrok hipostazacijam splošnega interesa je treba videti v realni strukturi družbenih odnosov konfliktne družbe.

Temu stvarnemu vzroku se pridružuje še eden. Politične teorije imajo često namen, da ne samo obrazložijo politične odnose, marveč jih tudi opravičijo, da dokažejo, da je obstoječi sistem razdelitve politične moči in oblasti pravičen. Zato ni čudno, če si prizadevajo formulirati splošni interes tako, da to ustreza ravno določenim posebnim interesom. Konstrukcija splošnega interesa kot nekakšne čiste vrhovne regulativne ideje se tako neredko izkaže za bolj ali manj spretno prekrit ali prikrit poskus dati nekemu posebnemu interesu status splošno obveznega imperativa. Funkcija takšnega procesa konverzije posebnega v splošno je običajno ta, da deluje (vsaj kratkoročno) integrativno na politični sistem, saj deproblematizira razmerje med vladajočimi in vladanimi in sproža ter utrjuje politični konsenz. Vendar se na koncu pokaže, da zaide takšno konstruiranje splošnega interesa v tako globoka notranja nasprotja, da ne more ostati za daljše časovno razdobje prepričljivo.

Eden od odgovorov na te težave je ravno že omenjeni pogled, ki zanika, da bi lahko obstajalo nekaj takšnega, kot je splošni interes. Zlasti nekatere inačice pluralističnih teorij z veliko vztrajnostjo zatrjujejo, da je nemogoče, da bi obstajal »nacionalni«, občedružbeni interes, če ne zaradi drugega že zato, ker ni nobenega interesa, ki bi presegel interes posameznih skupin. Sama država naj bi se kot skupina med skupinami v ničemer kvalitativno ne razlikovala od drugih interesnih povezav.

Vsekakor je treba reči, da so taki pogledi mnogo bliže stvarnosti kot že omenjene moralistične hipostazacije splošnega interesa. Količnik namreč izhajajo iz empiričnega dejstva, da je »splošni interes« dejansko često le ideologiziran posebni interes ali popolnoma prazna konstrukcija, opozarjajo na pomembno plat dejanskih političnih odnosov. Toda pri tem napačno sklepajo, da je v vsakem primeru realno samo, kar je posebno, ne pa tudi tisto, kar je splošno. Ne vidijo ali ne vidijo dovolj jasno, da so med posebnimi interesi lahko stične točke, da so v razmerju, če se izrazimo matematično, preseka. Lahko trdimo, da so interesi ne samo v konfliktnem, marveč tudi v kooperativnem odnosu zlasti v primerih, kadar je udejanjenje nekega

⁴ Družbeno ozadje tega procesa je poudarjal že v svojih zgodnjih delih Karl Marx. Gl. npr. njegov spis *Prispevek k židovskemu vprašanju*, v: Karl Marx — Friedrich Engels *Izbrana dela I*, CZ Ljubljana 1969, str. 179 in passim. Posebno pomembna je Marxova interpretacija Rousseauja (str. 180). O tem prim. Adolf Bibič, *Zasebnitstvo in skupnost* (izšla pri MK 1972).

interesa odvisno od realizacije interesa drugega subjekta ali kadar več subjektov teži k istemu smotru ali kadar neki družbeni subjekt kot nosilec globalnega družbenega napredka (kar velja npr. za vlogo »tretjega stanu« — buržoazije v razdobju meščanskih revolucij in za delavski razred v kapitalistični družbeni formaciji in v prehodnem obdobju) v svojem zgodovinskem interesu objektivno zaobsega interese celotnega družbenega sklopa.

V nasprotju z omenjenima skrajnostima, od katerih ena zanika obstoj splošnega interesa, druga ga pa idealistično konstruira, trdimo, da je mogoče govoriti o »splošnem interesu« kot o realnem dejstvu. Mislimo celo, da je to ne samo mogoče, marveč tudi nujno. Za to govori vsa tradicija politične filozofije, ki je z veliko vnemo skušala opredeliti splošni interes s tem imenom in z mnogimi sorodnimi pojmi (»splošno dobro«, »obči blagor«, »nacionalni interes«, »skupni interes«, »družbeni interes«, »interes celote« ipd.). Za splošni interes kot kategorijo pa se kaže potreba tudi v politični praksi, saj si je nemogoče predstavljati, da bi se osrednji problemi te prakse, označeni na primer s pojmi skupnosti, demokracije, integracije, samoupravljanja, dali razrešiti brez racionalne uporabe splošnega interesa kot kriterija akcije.

Zastavlja se vprašanje, po kakšnem merilu lahko sodimo, da je neki posebni interes v takšnem ali drugačnem razmerju do splošnega. In kaj je pravzaprav splošni interes? Zdi se nam, da bi tentativno lahko rekli, da neki posebni interes prispeva k splošnemu takrat, ko ustvarja predpostavke za razmere ali oblikujejo razmere, v katerih se lahko optimalno razvijajo človekovi humani potenciali. Posebni interes prispeva k splošnemu takrat, kadar:

- a) omogoča razvoj človekovih delovnih sposobnosti in njegove ustvarjalnosti;
- b) pospešuje razvoj humanih potreb;
- c) omogoča zadovoljevanje teh potreb.

Posebni interes pa je v nasprotju s splošnim v primerih ko:

- a) zavira razvoj sposobnosti in ustvarjalnosti človeka;
- b) ustvarja lažne potrebe;
- c) zavira ali onemogoča zadovoljevanje humanih potreb.

Iz povedanega sledi, da je za razmerje med posebnim in splošnim interesom bistveno, kakšen je dejanski učinek dejavnosti nekega posebnega interesnega subjekta. Če je realizacija posebnega interesa funkcionalna glede na razvoj humanih potencialov človeka, je samo po sebi umevno, da takšen posebni interes že (vsaj do tiste mere, do katere je to zanj značilno) udejanja splošnega. Splošni interes potem takem ni neka prazna kategorija, ki bi jo bilo kot Kantov kategorični imperativ mogoče napolniti s poljubno vsebino.

Splošni interes lahko torej označimo najprej negativno, nato pa opredelimo tudi po konstitutivnih elementih na pozitiven način.

Prvič. Splošni interes se ne more in ne sme reducirati na neko absolutno, od dejanskega zgodovinskega procesa ločeno načelo, ki bi imelo od konkretne razredne in sploh socialne strukture neodvisno vsebino.

Drugič. Splošnega interesa tudi ne moremo istovetiti zgolj z neko politično proceduro, ki bi bila sama na sebi, ne glede na rezultat, kriterij političnega ravnanja.

Tretjič. Splošni interes tudi ni aritmetična vsota empiričnih posameznih in posebnih interesov.

Četrtič. Splošni interes je dejanski družbeni odnos, v katerem se ljudje oblikujejo kot subjekti, ki razvijajo svojo individualnost kot bitja razvitih sposobnosti in bogatih potreb.

Iz takega pojmovanja splošnega interesa sledijo pomembne posledice za oznako nekaterih nadaljnjih značilnosti splošnega interesa v socialistični družbi.

Petič. Država ni izključni nosilec splošnega interesa v socialistični družbi, čeprav v sedanjih razmerah še vedno bistveno prispeva k ustvarjanju odnosov, v katerih se realizirajo splošni interesi.

Šestič. Nosilec splošnega interesa so tudi družbeno-politične organizacije. Vendar pa tudi teh, dasi prispevajo k realizaciji splošnega interesa, ne moremo šteti za izključne subjekte splošnega interesa.

Sedmič. Nosilec splošnega interesa so prav tako interesna združenja, kolikor se v njih in prek njih dejansko ali potencialno realizirajo pristne človekove potrebe in razvijajo človekove sposobnosti.

Osmič. Tudi posameznik je nosilec splošnega interesa, kolikor s svojo dejavnostjo prispeva v svoji osebi in v drugih k oblikovanju odnosov, ki smo jih označili kot splošni interes.

Devetič. V razmerah razredne⁵ družbe je oblikovanje splošnega interesa osredotočeno v dejavnosti in okrog dejavnosti razredov. Vendar razredi različno prispevajo k splošnemu interesu glede na to, ali ustvarjajo pogoje za razvoj pristnih človekovih potreb in možnosti za njihovo zadovoljevanje. Razredni interes je splošni interes samo pod določenimi pogoji: 1. če nanj ne gledamo kot na izolirano in hipostazirano kategorijo, marveč kot na prvine totalne strukture družbe; 2. če razred ustvarja, skupaj z drugimi strukturnimi prvimi družbe, razmere, v katerih se v perspektivi omogoča razkroj same razredne narave družbe in uveljavljajo homogenizirajoče tendence zgodovinskega procesa; 3. če razred združuje svojo aktivnost z maksimalno možno zavestjo epohe, ki se oblikuje v znanosti. V

⁵ O razmerju med razredi in interesi najdemo zelo bogate ideje v zgodovini politične misli (federalisti, Ferguson, utopični socialisti); posebno pomembno mesto ima ta problem v Marxovi politični teoriji. Gl. npr. prvi del njegove (in Engelsove) *Nemške ideologije* (MEW 3, Dietz, Berlin 1958). Sugestivne misli o tem vprašanju vsebuje tudi razprava Isaaca D. Balbusa, *The Concept of Interest in Pluralist and Marxian Analysis*, cit.

sodobnih razmerah, tudi v socialistični družbi, je takšen poglavitni nosilec splošnega interesa delavski razred.

Desetič. Splošni interes torej ni niti čista normativna kategorija niti statični ekvilibrij, v katerem bi se povezovali posamezni in posebni interesi v mirujočo celoto. Splošni interes kot kriterij političnega ravnanja je sintezirajoči dialektični proces, v katerem nikoli ne pride do dokončnega kritja med normo in stvarnostjo, marveč se stalno odpira prihodnost kot realna možnost in možna realnost. Splošni interes je tako izrazita historična kategorija, ki se spreminja s spremenjenimi in spremenljivimi družbenimi razmerami, ki se v njih definira vsakokratna maksimalna zavest epohe in hkrati z njo tudi realne možnosti za uresničevanje humanih potencialov človeka.

5. Namesto sklepa

Če so bila naša izhodišča pri obravnavanju interesov pravilna, se ponujajo naslednje hipoteze glede razmerja med interesi in političnim sistemom samoupravnega socializma.

1. Politični sistem mora temeljiti na takšnih odnosih, ki izražajo in podpirajo delovno in ustvarjalno strukturo družbe.

2. Politični sistem mora praktično funkcionirati tako, da omogoča takšno razporeditev dobrin, ki je sorazmerna z dejanskim prispevkom posameznikov in kolektivov, hkrati pa zagotavlja racionalno družbeno solidarnost.

3. Politični sistem mora imeti razvite mehanizme za artikulacijo interesov, ki (ti interesi) v razmerah odmiranja razrednih odnosov izvirajo predvsem iz medsebojne odvisnosti ljudi, zasnovane na družbeni delitvi dela.

4. Politični sistem mora razviti sredstva in metode, s katerimi se omejujejo ali onemogočajo interesi, ki so v nasprotju z legitimnimi interesi drugih skupin ali s splošnim interesom.

5. Problem interesne agregacije in družbene ter politične integracije je v družbi, ki je interesno heterogena, prav tako pomemben kot problem izražanja različnih interesov. Med subjekti, ki imajo ali naj bi imeli osrednjo vlogo pri agregiranju interesov in integraciji družbe, imajo politične organizacije zlasti pomembno vlogo.

6. Eno od bistvenih vprašanj nadaljnega razvoja demokratičnega političnega sistema je, kako pospešiti razvoj političnih odnosov, v katerih bi na eni strani lahko bolj prihajali do izraza različni interesi družbenih skupin, hkrati pa bi subjekti globalne integracije bili sposobnejši oblikovati konkretno politično sintezo, v kateri bi se uveljavil splošni interes.

7. Splošni interes ni v izključni kompetenci nobenega političnega subjekta, čeprav je možnost za njegovo oblikovanje pri različnih subjektih različna. Od tod tudi izvira različna stopnja odgovornosti

za uveljavitev splošnega interesa kot kriterija politične aktivnosti. Za afirmacijo splošnega interesa so odgovorni tako posamezniki kot družbene skupine, ki so nosilec posebnih interesov. Osrednjo odgovornost za uveljavitev splošnega interesa, ki se sintetizira z zgodovinskim interesom delavskega razreda, pa imajo tisti politični subjekti, ki imajo strateški položaj v danem političnem sistemu (v našem političnem sistemu torej predvsem zveza komunistov).

8. Politični sistem mora imeti tudi razvite mehanizme, ki omogočajo nadzor nad tem, v kolikšni meri udeleženci političnega procesa dejansko uresničujejo splošni interes, ki ga pojmuje, naj še enkrat ponovimo, kot tako stanje družbenih odnosov, ki pospešuje razvoj človekovih sposobnosti in možnosti, da človek te sposobnosti realizira v delu in ki tudi množi humane potrebe in sredstva, s katerimi lahko človek te potrebe zadovoljuje.

9. Neposredna udeležba v političnem sistemu zlasti tistih interesov, ki temelje na družbeni delitvi dela, je bistveni pogoj za ustrežno uveljavitev posebnih interesov, hkrati pa je konstitutivni faktor procesa, v katerem se oblikuje splošni interes. Slednji pa se v interesno heterogeni in konfliktni družbi ne more konstituirati brez usmerjevalne vloge nosilcev globalne politične integracije, h katerim sodi poleg družbeno-političnih organizacij tudi država.

Marko Kos

UDK 001.89:32 (497.1)

Razvojna aktivnost in integracija gospodarstva

I

Jugoslavija ima v svoji strukturi industrijskih organizacij v veliki večini podjetja z malim številom delavcev in malim obsegom proizvodnje, ki ne omogoča raziskovalnih del s svojimi sredstvi. Povezave med obsegom raziskovalnega dela in uspehom podjetja ni moč točno določiti, ni pa dvoma, da so primerni izdatki za raziskovanje nujen pogoj za dolgoročen, zdrav razvoj vsakega podjetja.

Trenutni položaj v razvitem industrijskem področju opredeljujejo tri bistvene značilnosti:

1. Hitrost tehničnega napredka se nenehno povečuje, pri čemer se skrajšuje inovacijski čas in povečuje število patentov, ki zožuje operativno področje tistih podjetij, ki sama nimajo svojega razvojnega oddelka, in si zato ne ustvarjajo svojega lastnega zaščitene področja. S tem je povezana pričujoča nevarnost, da podjetje lahko s svojimi proizvodi naenkrat zastari. Danes ima stagnacija v sebi že kali propada.

2. Močan koncentracijski proces pelje do vedno večjih podjetniških enot, ki so zelo propulzivne, inovacijsko izredno aktivne in hitre. Tako se povečuje nevarnost, da bo mala industrija obstala ob strani in da se bo ta razlika povečevala.

3. Rastoča tehnološka razlika med industrijo, ki ima raziskovalno-razvojne potenciale, in industrijo, ki jih nima, zaradi česar se povečuje razlika med nerazvitimi in razvitimi deželami, kar postavlja pred nas kot državo vodilo, da moramo veliko vlagati v razvojne napore, da ne bomo neskladja do razvitih povečali — in še več, z večjimi žrtvami in z večjim tempom vlagati, da bi vsaj nekoliko dohiteli razvite ali vsaj pričeli s procesom zmanjševati velike razlike.

Te značilnosti kažejo, da je upravičena zakonitost stalnega naraščanja potrebnih specifičnih izdatkov za RR in da imajo velike podjetniške tvorbe, ki imajo vse materialne in personalne pogoje za tak pospešen RR, latentno možnost, da vplivajo odločilno in za nas usodno na konkurenčni položaj na tržišču. Mala in srednja podjetja le komajda na daljši čas zmorejo naraščajoče toge izdatke ustrezno velikega lastnega raziskovalno-razvojnega oddelka. V tem je logika prodora velikih družb na tržišču.

Zato se postavlja vprašanje racionalne izrabe sredstev, ki so v omejenem obsegu — ustrezno z majhnim obsegom proizvodnje — na voljo — recimo v prvi vrsti iz lastnih sredstev — tako da bodo dala najhitreje in še kolikor toliko zanesljivo neko elastičnost glede kvalitete spreminjanja proizvodne strukture, da bodo zagotavljala kontinuirano rast, kakor tudi ekspanzijo v nova, obetajoča polja udejstvovanja. Zato moramo ta omejena sredstva uporabiti intenzivno in koordinirano, da bi dosegli veliko stopnjo izkoriščanja.

Tega ni mogoče doseči brez povezovanja in integriranja.

II

Takšnemu povezovanju so se upirali delovna rutina, splošno mišljenje in morala podjetij, ki na tržišču nastopajo ločeno, nimajo nekega interesa povezave po komercialni strani — ali pa so — skoro vedno zelo močni konkurenti. Ta občutek konkurence, ki je že zelo globoko vsajen v zavest naših vodstvenih kadrov — kljub razmeroma kratkemu času, v katerem smo se utegnili vživeti v tak položaj na tržišču, — preveva vsako našo sodbo in odločitev s tako globino, da marsikatero akcijo v skupnem interesu prekmalu ustavijo in one-

mogočijo vodilne strukture, ki v njihovi zavesti velja samostojno vodenje poslov za največji uspeh. V prihodnjem našem razvoju bomo morali najti optimum v razmerju med pozitivnim delovanjem pravega tekmovanja (konkurence) in možnostmi, ki jih nudi modra politika prostovoljnega sodelovanja pri večanju produktivnosti in rasti.

Že večkrat sem napisal, da je velika naloga tehnične inteligence, da teži, kjerkoli more, k takšnemu sodelovanju, ki bo delovalo proti grobemu separatističnemu komercializmu. Takšno sodelovanje po raziskovalni, strokovni in zunaj interesni plati bo odločujoče vplivalo na napredek posameznih podjetij in celotnih industrijskih vej.

Sama organizacijska podlaga takšnih raziskovalno-razvojnih delovnih skupnosti bi največ pripomogla k ustvaritvi dobrega ozračja, odstranitvi kolizij interesov in naraščanju nepotrebnih napetosti.

Mislim, da bi morali naše kadre iz industrije k temu vzgojiti prav s sodelovanjem v takšnih delovnih skupnostih.

Potreba takšnega skupnega dela ima tudi svoje ekonomsko ozadje. V strukturi našega gospodarstva nastopa 85 % podjetij, ki imajo manj kot 1000 delavcev. In ta podjetja participirajo s 36,5 %¹ na celotnem bruto produktu industrije. V teh podjetjih z manj kot 1000 zaposlenih dela 39,5 % vseh zaposlenih v Jugoslaviji. Ker praviloma takšna mala podjetja nimajo možnosti za lastne razvojne oddelke, ostane več kot tretjino jugoslovanskega družbenega produkta zunaj načrtnega razvoja proizvodnje. Ker je naše gospodarstvo še malo razvito, vzdržuje hitro stopnjo rasti z velikimi napor, pri čemer pa je zanemarljiv in neangažiran tako pomemben element ekonomske rasti, kot je inovacijski proces, ki ne zahteva investicij kapitala niti delovne sile.

III

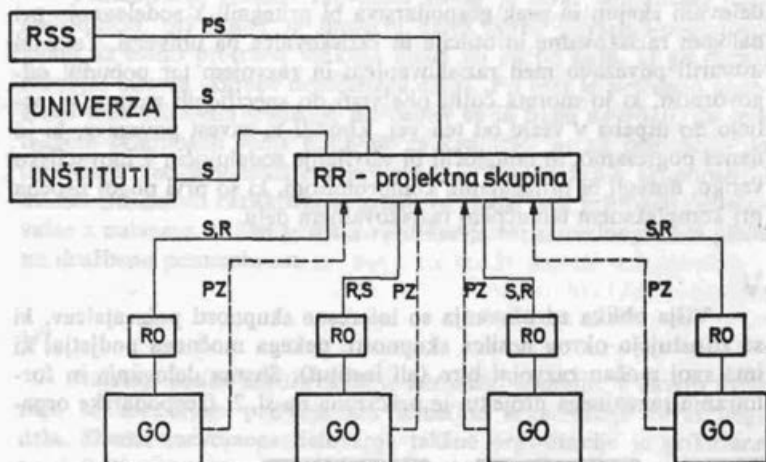
Edina oblika združevanja raziskovalcev in razvijalcev na ravni nad podjetji je danes njihovo delo v raziskovalnih sekcijah oziroma področjih.

Delo v raziskovalnih sekcijah se je omejevalo na diskusijo o predlogih za raziskovalne naloge in projekte, pri čemer je bila afiniteta med udeleženci v teh razpravah in panelnih diskusijah majhna, ker so bile razlike v usmeritvah dela in zanimanja prevelike. Ko je bila naloga odobrena in sredstva razdeljena, je bila skupina brez življenja. Čisto drugače bi bilo, če bi se celotna delovna skupnost usmerila v raziskovalno nalogo, pri njej sodelovala, prevzemala s posameznih področij naloge v teamski sodelavi oziroma poverila nekemu krogu raziskovalcev ali raziskovalcu nalogo in z njim nato sodelovala z nalogami, ki bi bile njim poverjene: eksperimentalni del raziskave, razvoj sredstev za preskus itd.

V današnjih razmerah ni zagotovljena povezava s proizvodnim sektorjem, ki bi družbeno produktivno sklenil inovacijsko verigo.

IV

Najnižja oblika združevanja je raziskovalno-razvojna projektna delovna skupina, ki jo ustanovi več samostojnih gospodarskih organizacij, ki se zavedajo, da edino tako lahko izpeljejo razvoj nekega proizvoda, za kar vsak zase nikoli ne bi imel na voljo dovolj sredstev. Organizacijska in funkcionalna shema je prikazna na sl. 1.

Sl. 1: Funkcionalna shema RR projektne delovne skupine, ki jo ustanovijo samostojne gospodarske organizacije.

Označbe pomenijo:

GO — gospodarska organizacija

RO — razvojni oddelki podjetja

RSS — Raziskovalna skupnost Slovenije (prispeva družbena sredstva in usmerja)

DS — družbena sredstva

S — sodelavci v skupini

PZ — povratna zveza

R — rezultati RR-dela

Same gospodarske organizacije med seboj niso nujno povezane v neki združeni obliki. Združile so se za potrebo izvedbe neke čisto določene razvojne naloge ali projekta, ki so ga financirale ter prispevale svoje najboljše kadre v projektno delovno skupino.

Tu se celotno delo odvija, usmerja, koordinira, spremlja in nadzoruje. Večji del denarja bi moral biti iz družbenih sredstev, ostalo bi moral biti delež gospodarstva, pri čemer bi posamezna podjetja sodelovala glede na svoj obseg proizvodnje.

Narodno-gospodarski pomen je vsekakor velikanski, kajti tehničnega napredka bodo mala in srednja podjetja lahko deležna samo

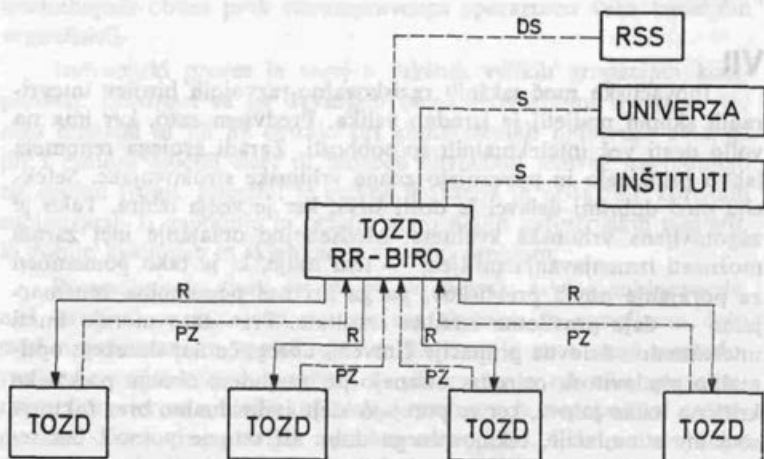
gramov celotne skupnosti, ali pa pošlje svoje sodelavce v projektno razvojno skupino v primeru večjih projektov, ki zahtevajo večje sile in sodelovanje vseh članov skupnosti.

Poleg tega so tudi takšni člani skupnosti, ki nimajo sami nobenih razvojnih oddelkov ter so popolnoma navezani na inovacijske rezultate razvojnega biroja skupnosti.

Finansiranje takšnih razvojnih nalog je stvar sporazuma vseh sodelujočih, pri čemer je finančni delež lahko pavšalno-pogodbeni glede na bruto proizvod vsakega člana ali pa po delu, ki ga opravi razvojni biro za potrebe določenega člana. Pri tem je potrebno angažirati tudi družbena sredstva, pri čemer se je treba zavedati, da je v takšnih skupnostih večja gotovost za kvaliteto ter za realizacijo do uspešnega konca inovacije v proizvodnji. Prek takšnih skupnosti bi morali financirati raziskovalne ustanove kakor tudi pritegniti raziskovalce z univerze. V tem je dana verifikacija raziskovalnega dela glede na družbeno pomembnost.

VI

Najvišja oblika združevanja je združeno podjetje, v okviru katerega se združujejo podjetja kot temeljne organizacije združenega dela. Shema razvojnega delovanja takšne organizacije je prikazana na sl. 3. V tem primeru so vse raziskovalno-razvojne kapacitete združene v raziskovalno-razvojnem biroju (institutu), ki je tudi sam te-

Sl. 3: Funkcionalna shema združenih TOZD v okviru združenega podjetja v raziskovalno-razvojno dejavnost v TOZD RR-biro.

Označbe pomenijo (glej tudi pri sl. 1):

TOZD — temeljna organizacija združenega dela

meljna organizacija združenega dela, saj ima svoj proizvod družbeno ovrednoten ter je lahko predmet tržnega prometa v obliki dokumentacije, licence ali know-how.

Takšen RR-inštitut opravlja vse razvojne projekte za razne TOZD, izdeluje za njih prototipe, jih preskuša in jih vpeljuje v redno proizvodnjo. Pri svojem delu priteguje sodelavce iz zunanje raziskovalne sfere, z univerze in iz samostojnih inštitutov. Pri tem kvalificirano angažira družbena sredstva ter prek teh svojih projektov, ki se vključujejo neposredno v družbeno gospodarstvo, povezuje raziskovalce iz raziskovalne sfere v sklenjen inovacijski proces.

Financira se iz svojega dela, ki ga prodaja proizvodnim TOZD, pri čemer je prevzel odgovornost konstantnega izpopolnjevanja proizvodnje, da se omogoča konkurenčnost na svetovni ravni vsem TOZD — članom združenega podjetja.

Celotno delo v okviru inštituta mora potekati teamsko, se pravi v delovnih skupinah, ki se ustanavljajo zelo elastično zunaj ustaljenih organizacijskih oblik.

V okviru delovnih skupin se morajo obravnavati čim ožje določene naloge, pri čemer velja pritegniti specialiste za to področje iz vseh interesnih področij, univerze, inštitutov in samostojnih zavodov. Znanstveni svet bi moral skrbeti za prihodnji program, za perspektivo razvoja podjetja. On bi moral postaviti teme za raziskovalne projekte in prioriteto. Ta svet bi moral tudi nositi odgovornost za kvaliteto in celovitost doseganja cilja in zastavljenih namenov pri izvedbi projektov.

VII

Inovacijska moč takšnih raziskovalno-razvojnih birojev integriranih skupin podjetij je izredno velika. Predvsem zato, ker ima na voljo dosti več intelektualnih sposobnosti. Zaradi svojega renomeja lahko pritegnejo in povezujejo znane vrhunske strokovnjake. Selekcija med dobrimi delavci je dosti širša, ker je večja izbira. Tako je zagotovljena vrhunska kvaliteta. Medsebojno oplajanje idej zaradi možnosti izmenjavanja mišljenj — tisti milje, ki je tako pomemben za porajanje novih prebliskov, pa ga pri nas popolnoma zanemarjamo — daje praviloma izredne rezultate. Prav zato morajo imeti intelektualne delovne grupacije čimvečji obseg, če naj dosežejo optimalno plodovitost, oziroma ostanejo pri majhnem obsegu pod neko kritično točko jalove, ker se porajajo ideje individualno brez faktorja socialne stimulacije, tekmovalnega duha ali skupne pomoči čez težavne čeri, ki se pojavijo v najtežjih fazah iskanja in povzroče pri individualni osamljenosti kapitulacijo, brezdušje in neplodnost.

Rutinsko delo, ki mora biti opravljeno pri vsakem razvojnem delu, je manj moreče in težko, ker se razporedi na večjo količino delavcev in dela. To je tudi ekonomičnejše.

V naravi dela velikih razvojnih birojev leži dejstvo »stranskih« produktov razvoja. Če se neki team ukvarja z razvojem nekega proizvoda, npr. s procesno opremo za preoblikovalne linije, potem bo v procesu razvijanja posameznih naprav naletel na elemente (ali kot jih imenujemo komponente), kot so npr. hidravlični cilindri, krmilni ventili, hidravlične črpalke in motorji, vse do drobnih komponent kot so filtri, reducirni ventili, oljekazi itd. Razvoj teh elementov je stranski produkt razvojnega dela, ki ostane v večjem podjetju neizkoriščen, ker ga bodisi ne izdelujejo, kupujejo ga v inozemstvu (ker se to ne splača in ne more izdelovati za lastne potrebe), bodisi da delajo v malem številu kosov, kar seveda zelo draži proizvodnjo, ki je povrh tega obrtniška in nesodobna. (Pri malem številu kosov ne moremo uporabljati sodobne tehnologije in priprav.)

Ti stranski razvojni produkti bi bili lahko v manjših enotah, ki so kot TOZD povezane v večjo celoto, zelo dober proizvod, ki bi imel svoje razvijalce, racionalno proizvodnjo v večjem številu kosov in večji trg.

Zakaj to ne gre v današnjih razmerah samostojnih podjetij? Prvič, ker ni za to posluha; a če danes nekdo v to gre, je prva stvar osebna zveza z razvojnim birojem velikega podjetja, ki je neko likortoliko zanesljivo jamstvo za stalen odjem. Navadno je takšno sodelovanje oziroma odsotnost vsakega sodelovanja in navezovanja skupnih interesov in dela izraz krize zaupanja. Če se takšna enota vključi v večjo integracijo, bo vendarle nastala povezava jamstva in medsebojnih obvez prek samoupravnega sporazuma vseh temeljnih organizacij.

Inovacijski proces je torej v takšnih velikih grupacijah kompleksen: razvijalci se ne ukvarjajo samo s temeljnim razvojem ter niso omejeni in jih ne ovirajo pri komponentah njihovega dela, ki jih z malimi močmi sicer ni mogoče obvladati, temveč napredujejo na celotni fronti. Rezultat je glavna inovacija in vrsta zelo koristnih subinovacij, ki zapolnijo in oživijo vrsto malih industrijskih podjetij, ki dobijo kvaliteten in sklenjen proizvodni program.

Pomembno je zlasti to, da so po pravilu takšne subinovacije, nad katerimi se razvijalci pri svojem glavnem in temeljnem delu med napredovanjem spotaknejo ter jih morajo zato pred napredovanjem osvojiti, navadno artikli, ki jih uvažamo od zelo specializiranih firm, ter so v malih državah z majhnim in nepopolnim asortimanom (kot je Jugoslavija) navadno monopolni. Tako se uvaja sodobna tehnologija, odpirajo se mala podjetja v odročnih krajih, kjer mladi kadri rabijo delovna mesta, v državnem merilu pa se izpopolnjuje asortiman proizvodov. S tem se vzpostavlja mreža tako imenovane spremljajoče industrije, ki je podlaga industrijske moči (ZRN, Japonska).

VIII

Vsako razvojno delo zahteva precejšnja sredstva, ki bremenijo ceno proizvoda. S tem se omejuje konkurenčnost podjetja. Vpliv integriranja razvojnih kapacitet na ceno teh stroškov je zato potrebno analizirati z vidika večanja rentabilnosti pa tudi vpliva integracije na te stroške.

Če ima neko podjetje v proizvodni A vrednost proizvodnje V_1 ter izdaja za razvoj $x\%$, bo celoten izdatek za razvoj $x \cdot V_1$. Če se več podjetij združi v večjo skupino, ki proizvaja α -krat več tega proizvoda, bo lahko tudi pri istem odstotku za razvoj, tj. $x\%$, izdatek za razvojno delo α -krat večji. V tem primeru bo razvoj z večjo uspešnostjo dosegal boljše rezultate (nove rešitve, patenti in zaščitena proizvodnja) oziroma bo omogočil prihranke, tj. znižanje lastne cene, zaradi česar bo lahko cena manjša, akumulativnost večja, konkurenčnost večja itd. Ker pa povečanje obsega proizvodnje ne zahteva pri istem proizvodu enako povečanje izdatkov za razvoj, tj. α -krat več, temveč samo del povečanja obsega proizvodnje, npr. β , pri čemer je β veliko manjši od α , bodo torej tudi stroški po enoti proizvoda manjši, a učinek bo večji.

To velja v enaki meri tudi za stroške za marketing in propagando. To pomeni, da se celotna režija po enoti proizvoda zmanjša. Celoten proces proizvodnje je sestavljen iz temeljnega čisto proizvodnega dela in iz spremljajočega dela, ki je sestavljen iz vodenja in usmerjanja proizvodnje (terminiranja in lansiranja na delovna mesta) in pomožnih služb (priprava in izdaja orodja, vzdrževanje strojev, izplačilo osebnih dohodkov, spremljava stroškov proizvodnje). Ta spremljajoči del je navadno v naših razmerah predimenzioniran. Brez težav bi bilo moč temeljno proizvodnjo povečati, ne da bi se drugi del moral povečati v enakem sorazmerju. To je v naših okoliščinah velika skrita rezerva pri zmanjševanju dodatnih (režijskih) stroškov, ki povečujejo bolj ali manj upravičeno in matematično določene temeljne stroške proizvodnje.

Tako smo prišli posredno do enega izmed prvih ekonomskih razlogov za integracijo proizvodnih podjetij: povečanje rentabilnosti, hkrati pa tudi povečanje deleža proizvodnih delavcev in zmanjševanja režijskih delavcev, kar je seveda tudi pomemben sociopolitičen dejavnik.

Tiha želja naših raziskovalcev in razvijalcev je, da ne bi ostali pri svojem delu plagiatorji tujih dosežkov ter se ne bi omejevali samo na presajanje tujih idej v naša tla, temveč da bi dosegli kvalitetne rezultate ter da bi jih v svetu opazili. V stanju razcepljenosti sil in otepanja s finančnimi in kadrovskimi zadevami tega ne bomo dosegli. Svetovnemu razvoju bi lahko prispeval pomembne dosežke samo integriran možganski potencial, ki pa bi moral biti smiselno organiziran na podlagi spoznanj, ki veljajo specifično za to intelektualno delovno področje. S skrbnim psihološkim vodenjem za zdrahe

in odklone tako občutljivega kadra, kot so raziskovalci in razvijalci, je treba preprečiti napake, ki se pojavljajo v takšnih velikih organizacijah, ki jih poznamo zlasti iz del vzhodnih raziskovalcev, ko kritizirajo svoje razmere: da se ne pojavi nefunkcionalna hierarhičnost, da se ne ustvarijo mrtvi koti, kjer se v velikih nepreglednih organizacijah skrivajo brezdelneži in bohota nerodovitni plevel, da se ne povečuje rutinsko jalovo delo zaradi golega ustvarjanja administrativne delavnosti in še marsikaj podobnega.

V naših razmerah samostojnega samoupravnega združevanja pri taktnem vodenju teh pojavov ne bi smelo biti, se jih pa moramo stalno zavedati in biti neprestano pozorni.

Edino takšne potencialne razvojne organizacije lahko postanejo dostojen partner pri mednarodnem združevanju inovacijskih projektov. Pri poslovnih dogovorih s tujimi podjetji v okviru razpisanih projektov ali dogovorjenih razvojnih namenov bo lahko takšen biro nastopal kot enakopraven sodelavec. To velja tako za vzhodno kot za zahodno povezovanje. Že zdaj smo želeli v skupnih meddržavnih poslovnih načrtih postaviti zahtevo skupnega projekta, kar pa je bilo mogoče uresničiti samo z velikimi žrtvami in težavami. Zavedati se moramo, da so razvojni biroji, s katerimi se v tujini srečujemo pri tistih podjetjih, ki na podlagi svoje ekspanzije preraščajo svoje lastne meje ter imajo mednarodno aktivnost ter snujejo mednarodne kombinacije, tako obsežni, da v sebi združujejo vse potrebne strokovnjake. Navadna velikost za eno samo vrsto proizvoda je 60 do 100 projektantov-razvijalcev. Komponente, eksperimentalne raziskave na preskuševališču ter pri prototipu in vzporedne temeljne raziskave fizikalnih in teoretičnih vprašanj pri tem niso vštete, so pa prav tako velike. Iz tega izhaja vodilo za nas pri oblikovanju razvojnega biroja: takšna velikost omogoča delo, pri katerem ni treba iskati tuje pomoči, ki omogoča dovolj hitro delo (dolgotrajen razvoj ni smiselno, ker sicer drugi prehitujejo), omogoča skladno rast mladih kadrov, enakomerno porazdelitev obremenitve in kontinuiteto inovacije s prenašanjem skušenj, vnaprejšnjim zastavljanjem idej, njihovim arhiviranjem, postopno obdelavo in glavnim razvojem do subinovacijskega dela in poznejše spremljave izdelka, zbiranjem podatkov iz obratovanja in hkratnim vnašanjem izboljšav. O optimalni organizaciji je treba spregovoriti ob drugi priliki.

Sklep

Na podlagi organizacijske in funkcionalne analize razvojnega procesa v okviru velikih integriranih podjetniških enot je moč dokazati, da so integrirani raziskovalno-razvojni biroji edina možnost, da bi uresničili kompleksne inovacijske procese, ki imajo za rezultat kvalitetne mednarodne pomembne inovacije; s tem dobimo vrsto subinovacij ter mrežo spremljajoče industrije kot podlago gospodarskemu

napredku celotne ekonomije na razširjeni fronti, hkrati pa takšna integracija omogoča ekonomičnejšo in rentabilnejšo proizvodnjo pri hkratnem povečevanju izdatkov za raziskovalno-razvojne kadre in za razvojni proces, kar omogoča kvalitetnejše uveljavljanje celotnega gospodarstva v svetu, kar je eden prvih ciljev takšnih ekonomij, kot je naša.

Kálmán Kulcsár

Sociološke raziskave na Madžarskem*

1. Uvodne opombe

Obdobje pred pravkar končanim obdobjem triletnega načrta je bilo eksperimentalno. V tem času so bili zagotovljeni kadrovske in objektivni nujno potrebni pogoji za prihodnje raziskave. Raziskovalci, ki so se izpopolnili v različnih družbenih vedah, so se morali seznaniti s sociološko teorijo in metodologijo ter si pridobiti določene izkušnje pri organiziranju raziskav, poleg tega pa so morali dozoreti minimalni objektivni pogoji, ki omogočajo sociološke raziskave. Kajti v tem času se še niso uveljavile zahteve znotraj družbe, ki bi bistveno vplivale na usmeritev in organizacijo raziskav.

Začenši z letom 1969 so razmere postopoma postajale bolj naklonjene sodobnim sociološkim raziskavam in so omogočale njihovo strnitev. Tako se je med drugim notranje razrastlo področje raziskav na splošno razčlenjene pa so bile tudi že zahteve, ki so izhajale iz najbolj temeljnih družbenih procesov. To je bil temelj inštitutovega triletnega načrta za obdobje 1969—1971. Ta načrt je moral seveda še vedno upoštevati subjektivne, kadrovske in organizacijske razmere prejšnjega obdobja. Ni mogel mimo dejstva, da so že tekli raziskovalni načrti, ki bi jih bilo nesmiselno ustaviti; te raziskave so povečini opravljali posamezniki. Vrh vseh pa organizirane skupinske raziskave niso imele skoraj nobene tradicije. Tudi finančni in gmotni pogoji v začetku tega obdobja še niso bili zadovoljivi. Tri-

* Gre za poročilo o raziskavah med 1969 in 1971, ki jih je opravil inštitut za sociologijo pri Madžarski akademiji znanosti. V prevodu smo izpustili zadnje poglavje, povzetek celotnega poročila. (Op. ur.)

letni načrt je bil zatorej v mnogih pogledih zgolj prehodni. Vendar pa je dokazal, da je mogoče osredotočiti kadrovske in finančne možnosti v raziskave najbolj bistvenih temeljnih procesov madžarske družbe ter pojavov, ki spremljajo te procese, in sicer s čedalje večjo natančnostjo. To naraščajoče osredotočenje v času uresničevanja načrta je omogočilo, da smo kratko malo izločili mnoga obrobna vprašanja.

Triletni načrt je zarisal tele poglavitne smeri raziskav:

1. strukturni problemi socialistične družbe;
2. družbeni vidiki organizacij;
3. družbeni vidiki sprememb v strukturi naselitve madžarske družbe;
4. raziskave teoretičnih problemov marksistične sociologije.

Pripravljalno gradivo za X. kongres madžarske socialistične delavske partije in resolucije, sprejete na kongresu, so potrdile prepričanje, da je mogoče usmeriti pozornost inštituta k raziskavam temeljnih razvojnih težnj sodobne madžarske družbe in konkretnih zgodovinskih vidikov dogodkov.

Raziskave družbenih procesov in spremljajočih pojavov, kakor jih nakazujejo izbrane poglavitne smeri, omogočajo organsko povezavo z družbenimi cilji, ki jih je treba uresničiti z razreševanjem problemov, ki pomenijo hkrati rast sociologije kot znanosti. Tako je bilo opravljanje dela, ki so ga naložili višji partijski in državni organi, na splošno organsko povezano s teoretičnimi zamislimi, ki naj bi osvetlile notranje probleme in zakonitosti razvoja znanosti. Prav tako se je pokazalo, da je inštitut lahko predlagal višjim oblastem raziskave na tem ali onem področju, o katerih je sodil, da so družbeno pomembne. Ko so postale glavne meje dejavnosti inštituta jasne, je postalo tudi očitno, da je treba izbirati med družbenimi zahtevami, ki jih je treba izpolniti, saj se je pokazalo, da ni mogoče raziskati sleherni problem v okvirih poglavitnih smeri raziskav inštituta.

Za stališče sociološke raziskave, ki povezuje empirični prijem z začetno teoretično hipotezo in ki se na koncu dokoplje do ugotovitev, pomembnih za teorijo, lahko rečemo, da je zasnovano na zdravih načelih. Samo takšna raziskava, ki osvetli družbene pojave v vsej njihovi zgodovinski danosti, lahko pripelje k rešitvi teoretičnih in metodoloških problemov sociologije ter vseh tistih vprašanj, ki zadevajo njen sistem kategorij. Samo takšna raziskava tudi lahko zadovolji zahteve, ki jih poraja družbena stvarnost.

Spremembe v predmetu raziskav in v načinu prijema so nujno povzročile tudi pomembno preobrazbo v organizaciji raziskav. Teamsko delo je postalo veliko bolj pomembno kot dopolnilo individualnih raziskav. Ni pomenilo zgolj usklajenega dela med raziskovalci — sodelavci inštituta, temveč pogosto tudi sodelovanje z drugimi raziskovalnimi organizacijami, pa tudi z raziskovalci, delujočimi na različnih področjih. Tako je bilo mogoče razločiti tri pomembne težnje:

1. odprle so se možnosti za sodelovanje z različnimi raziskovalnimi institucijami na področju družbenih ved;

2. omogočeno je bilo kompleksno interdisciplinarno raziskovalno delo, ki je bilo potrebno za rešitev zamotanih družbenih problemov;

3. ugodne okoliščine, ki spremljajo zavestno organizacijo, je bilo mogoče še bolj razviti, to pa omogoča kar najboljše izkoriščanje gradiva, dela in časa, posvečenega raziskavi, hkrati pa dviga raven pričakovanih rezultatov.

Končno je tudi opravljanje tako imenovanih »pogodbenih« raziskav v obdobju triletnega načrta povzročilo spremembe v organizaciji raziskav. Pogodbene raziskave so bile povezane s temeljnimi raziskovalnimi cilji, posledica tega pa je bila, da so zavestno načrtovani elementi nadomestili spontane tudi v tem pogledu.

Posledica teh pomembnih sprememb v raziskavah so bile kmalu tudi organizacijske prilagoditve. Po eni strani so se iz tega razvili bolj plastični obrisi raziskovalnih ciljev različnih organizacijskih enot, po drugi pa bolj zavestna ureditev sodelovanja in izmenjave informacij, kar je odtehtalo strukturno delitev dela med posameznimi oddelki. Ureditev diferenciacije in integracije — obeh plati procesa organizacije — pa še vedno ni popolna.

2. Triletno raziskovalno delo na inštitutu

2.1. *Strukturni problemi socialistične družbe.* Problemi družbene strukture so v zadnjem času v središču pozornosti marksistične sociologije. Tudi na Madžarskem potekajo teoretične in empirične raziskave. Inštitut se je namenil, da se bo lotil tega problema kompleksno. Kompleksnost pomeni v tem primeru raziskovanje procesov in pojavov, ki določajo strukturo kot sistem konstitutivnih razmerij, s pomočjo katerega je mogoče dojeti ta sistem razmerij z vsemi njegovimi trenutnimi nenavadnostmi, hkrati pa razložiti smeri sprememb in jih v določenih mejah tudi napovedati. Tako je bila pozornost posvečena predvsem vprašanjem povezanim z naravo mehanizmov, ki določajo stabilno ali rigidno naravo strukture, pa tudi to naravo samo; naravo delov, ki sestavljajo strukturo, to je odnose med družbenimi skupinami, se pravi, oddaljenost med njimi; oblikovanje strukturne narave, se pravi, ali je njihova narava bolj ali manj hierarhična itd. Ta kompleksni način prijema seveda ne pomeni, da se mora takšna raziskava v slehernem primeru tako raztegniti, da se nanaša na družbo kot celoto. Pomeni pa, da so omejena temeljna izhodišča veljavna za vse posamezne dele raziskave.

Strukturalna raziskava je zajela tele štiri glavne skupine predmetov:

1. kako se odnosi in prekrivanja med različnimi skupinami in sloji družbe izražajo v načinu življenja;

2. proces in problemi mehanizma, ki določa razmerja med skupinami in sloji družbe, kakor tudi družbenih gibanj, to je družbene gibljivosti;

3. prevladujoča zavestna podoba družbene strukture: odsev objektivnih strukturalnih razmerij v zavesti.

Ad 1. Pravkar končane raziskave planskega obdobja o razmerjih med skupinami in sloji družbe ter načinih življenja so bile zasnovane predvsem na načinih življenja v okrožju Bekes. Zbrane podatke je bilo treba najprej obdelati za operativne potrebe okrožnega sveta Bekesa, toda pozneje je bila opravljena temeljitejša matematična obdelava, prav tako pa so podatke globlje zgodovinsko in teoretično ovrednotili. To delo je bilo opravljeno prav ob koncu planskega obdobja. Pokazalo se je, da je bilo mogoče izluščiti temeljne kategorije in odkriti teoretične povezave, ki bodo ustrezale kot temelj za nadaljnje splošnejše raziskave inštituta o načinih življenja. S tega stališča so posebno pomembni: izoblikovanje kompleksnega pojma o tem, kaj pomeni način življenja, in prvega pristopa k strukturam potreb, odnosi med vzorci načinov življenja in dejanskimi stališči, resnični pomen aspiracij in veliko drugega. Gradivo tega raziskovalnega projekta, ki je dosegel veliko teoretsko globino, bo objavljeno prihodnje leto kot del serije publikacij, ki jih izdaja inštitut za sociološke raziskave Madžarske akademije znanosti. Najbolj temeljna dejstva so že zbrali v posebnem poročilu in ga posredovali centralnemu komiteju Madžarske socialistične delavske partije — v okviru priprav na X. kongres Madžarske socialistične delavske partije (»Odnos med načinom življenja ter ekonomskimi in kulturnimi spremembami«). Velja pristaviti, da so bili referati, zasnovani na tem raziskovalnem projektu, ugodno sprejeti na VII. svetovnem kongresu sociologije ter da so v pripravi nadaljnje objave v tujini. Pri tem projektu so sodelovali: Agnes Losonczi, Judith H. Sas, Judith Konya in Zoltan Karpati.

Rezultati raziskave o načinih življenja so se pokazali za zelo koristne tudi pri delu, povezanem s sedanjim položajem, strukturo in funkcijami družine. Zadnji raziskovalni projekt se pravzaprav ni docela razmahnil v pravkar končanem planskem obdobju. Na posameznih področjih je bilo opravljeno pomembno delo, a v celoti ni šlo za obsežno delo z jasno zastavljenim ciljem. Del teh raziskav je bil objavljen v izdaji »*Družina in zakon v sodobni Madžarski*« (zal. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1971). Ta kompleksna podrobno obravnavana bo služila kot priprava za raziskave na inštitutu v prihodnjem planskem obdobju. Vendar pa so pomembni tudi doslej doseženi rezultati. O tem priča tudi dejstvo, da pripravljajo njihovo objavo že v tujini, pa tudi referati na podlagi tega gradiva so doživeli ugoden sprejem na mednarodnih konferencah. Pri tem raziskovalnem projektu so sodelovali: Judith H. Sas, Erzse-

bet Kosa, Julia Szalai, Kálmán Kulcsár, Pal Lőcsei in Karoly Varga.

Raziskava o prostem času je tudi tesno povezana z raziskavo o načinih življenja. Tudi takšne raziskave so bile pomembno področje inštitutovega dela v preteklosti, pomenijo pa tudi sodelovanje v mednarodnih raziskavah o razporeditvi časa. Zagotovile so pomembne metodološke izkušnje in spoznanja in končno tudi množico podatkov. Pravkar so dokončali obsežen prikaz dobljenih rezultatov. Pripravljen je tudi prikaz razmerij med načinom življenja in prostim časom delavskega razreda v Budimpešti. Poleg tega so predvsem v praktične operativne namene poskusili v obsežni raziskavi ugotoviti razmerja med načini življenja in dolgimi vikendi (brez dela ob sobotah). Rezultati, ki dovoljujejo posplošitev, bodo prišli prav, ko bodo še napredovale raziskave o načinih življenja.

V tem raziskovalnem projektu sta sodelovala Zsuzsa Ferge in Miklos Santo.

Ad 2. V minulem planskem obdobju je inštitut raziskoval vprašanja mehanizma in družbenih gibanj, ki določajo razmerja med skupinami in sloji družbe, predvsem glede na šolo in posamezne dele družbe. To vprašanje vpliva na ekonomsko in socialno politiko, zato je razumljivo, da so višji oblastveni organi pokazali precejšnje zanimanje za te raziskave. Opirajoč se na rezultate raziskav, je inštitut sodeloval pri izdelavi dolgoročnih smernic za izobraževalno politiko, pa tudi pri dolgoročnem načrtovanju izobraževanja pri državnem uradu za načrtovanje.

Dosedanje raziskave so bile usmerjene predvsem v razmerja med nepriviligiranim družbenim položajem in izpitnimi izidi. Ugotoviti smo hoteli, kako se oblikuje zaostajanje na tej podlagi in kakšne so možnosti, da bi ga preprečili. Ni dvoma o tem, da ima šolanje pomemben vpliv na družbeno mobilnost ter na medsebojne odnose med skupinami in sloji družbe. Reprezentančna anketa širom po državi ni le utemeljila razmerja med družbeno zapostavljenostjo, izobrazbo in izpitnimi uspehi, temveč je tudi osvetlila dejstvo, da se to zaostajanje kopiči do določene mere; z drugimi besedami, delovanje šol je glede tega lahko vzrok za nemir. V anketi smo osredotočili pozornost na razmerja med družbeno razslojenostjo in ravniyo artikuliranja pri otrocih, ki začenjajo šolo. Zato smo začeli vrsto drobnih sociolingvističnih raziskav. Le-te so že zbudile mednarodno zanimanje.

Raziskave o razmerjih med šolo in družbo so nujno morale zajeti tudi življenjske in delovne razmere učnega osebja. Pri tem je šlo posebej za tiste učitelje, ki spreminjajo zaposlitve, kajti mogoče je domnevati, da odnos učiteljev vpliva na učinkovitost šol, vse to pa je v zvezi z glavnim predmetom raziskave. Dosežene rezultate uporabljajo pri izdelovanju smernic za izobraževalno politiko. V tujini so pokazali dokajšnje zanimanje za referate, zasnovane na teh raziskavah, to velja predvsem za VII. svetovni kongres sociologije.

Pri tej raziskavi so delali Zsuzsa Ferge, Judith Haber in Julia Szalai kot stalni sodelavci, Maria Pap, Tibor Pap, Ferenc Gazso, Csaba Pleh, Gabor Tanczos in György Varhegyi pa kot zunanji sodelavci.

Na medsebojna razmerja med sloji in sekcijami družbe ter na družbeno mobilnost ne vpliva samo šola, čeprav je v sedanjem stabiliziranem stanju družbe izobrazba vsekakor postala poglavitni vzvod mobilnosti. Že v prejšnjem planskem obdobju smo opravili raziskavo o neposrednih potrebah ekonomske politike in družbenih vidikih mobilnosti. Doslej je to zadevalo mobilnost kvalificiranih, polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcev. Uporabili smo statistične metode, pa tudi zgodovinsko analizo. Začetne rezultate je za zdaj mogoče oblikovati le kot hipoteze. Podrobnejše raziskave in obdelava rezultatov so predvidene v naslednjem planskem obdobju.

Ta del raziskave je opravil Laszlo Bertalan.

Omenili smo, da so opravljene ankete neposredno povezane s teoretičnimi in praktičnimi problemi družbene politike. Pri vsakem primeru so posamezni problem zastavili v sodelovanju s tistimi, ki so odgovorni za usmerjanje družbene politike, prav tako so jim bili na voljo izidi. Začete so bile tudi raziskave o teoretičnih vidikih družbene politike. Te se bodo prav razmahnile šele v naslednjem planskem obdobju, vendar pa je izide že mogoče posplošiti, v glavnem v obliki hipotez. To je pomemben prispevek k pregledu dejavnikov, ki vplivajo na družbeno politiko in možnosti družbene politike, ki jih socialistična družba ponuja. Ta del raziskave sta opravila Zsuzsa Ferge in Julia Szalai.

Ad 3. Manj pozornosti smo posvečali subjektivni podobi družbene strukture v minulem planskem obdobju. Obveljal je sklep, da je v sedanjih razmerah raziskava o preostalih dveh skupinah predmetov bolj povezana z družbenimi zahtevami in da sociologija kot takšna bolj nujno terja raziskave o družbeni razslojenosti. Zato je bila v zvezi s to skupino predmetov opravljena ena sama anketa. Raziskovali so, kakšne poglede imajo ustvarjalni sloji na svoj položaj v družbi. Tudi podatki iz ankete o tem, koliko učitelji vrednotijo sami sebe, so do neke mere pomagali. Zato so opustili raziskave o tej skupini predmetov z eno samo izjemo. Ta se je nanašala na družbeni položaj žensk in so ji še naprej posvečali pozornost glede na nujne družbene zahteve. Poleg tega, da so pripravljali gradivo za neposredne praktične namene, so žensko vprašanje raziskali v njegovem zgodovinskem kontekstu, ovrednotili so možne rešitve, ki so se kazale v okviru gibanja delavskega razreda, položaj določenih specifičnih slojev pa so empirično raziskali.

Za ta raziskovalni projekt je bila odgovorna Maria Markus.

V pravkar končanem planskem obdobju je inštitut opravil vrsto anket, ki so se vklapljale v obravnavano poglavitno smer raziskav, ki pa vendarle niso tesneje povezane z nobeno izmed prej omenjenih

skupin predmetov. Šlo je za naloge, ki so izhajale iz že prej prevzetih mednarodnih obveznosti, kot na primer pri projektu FORM, ki ga je vodil Karoly Varga in pri katerem so proučevali svetovni nazor mladih diplomantov. Ali pa anketa o družabnosti mladih, ki jo je vodil Sandor Heleszta in ki še ni končana. Včasih je šlo tudi za naloge, ki so jih opravili po naročilu višjih oblasti. Med temi je najpomembnejša anketa o razslojenosti in družbeni prilagojenosti Ciganov na Madžarskem. Nalogo je prevzel Istvan Kemeny. Raziskava na terenu in pomemben del obdelave gradiva sta že opravljeni. V skladu z dogovorom bodo gradivo obširneje obdelali šele v naslednjem planskem obdobju.

2. 2. *Družbeni vidiki organizacij.* V sodobni družbi, torej tudi v socialistični družbi, vodijo in upravljajo družbo ter opravljajo proizvodno in znanstveno delo v organizacijskem ali institucionalnem ogrodju. Ta naraščajoča institucionalizacija družbe vpliva na razvoj različnih oblik dejavnosti in na njihovo učinkovitost. Poraja pa tudi vrsto posebnih vidikov. Zato se je pokazalo, da je nujno raziskati vse tiste vidike, ki določajo ali vplivajo na vodenje ali upravljanje družbe ter na učinkovitost proizvodnega ali raziskovalnega dela zaradi narave ali/in delovanja teh organizacij ali institucij. Pri sestavljanju triletnega načrta je bilo treba upoštevati, da ima marksistična sociologija na voljo zelo malo dejstev, ki zadevajo organizacije, z edino izjemo industrijskih obratov. Ankete v zvezi z industrijskimi organizacijami je bilo torej treba razširiti še na državne in politične institucije, ki so zastavljene tako, da bi premostile družbena protislovja in konflikte, pa tudi na raziskovalne institucije. To nam je omogočilo ne le, da smo dognali probleme različnih tipov organizacij, temveč tudi, da smo opravili splošno analizo družbenih vidikov organizacij. Splošna zgodovinska in strukturna analiza je omogočila, da smo opazovali disfunkcionalne pojave, medtem ko smo proučevali njihovo funkcionalno delovanje. Tako so vzroki in posebnosti birokratskih vidikov v slabem smislu besede postali vidni kot del internih razmerij v organizacijah in institucijah ter v njihovih odnosih z družbo.

V triletnem načrtu je bila postavljena na prvo mesto analiza različnih tipov organizacij in institucij.

V skladu s tem so se odločili za tele skupine tem:

1. Proces odločanja v državno-političnih organizacijah,
2. sociološke posebnosti industrijskih organizacij,
3. sociološki problemi v organizaciji znanosti.

Ad 1. Kot temelj za raziskavo procesa odločanja so vzeli anketo o delu laičnih sodnikov in o njihovi vlogi pri sodnih odločitvah. Tega dela so se lotili na inštitutu za pravne in politične znanosti, kjer so opravili tudi fazo ankete z zbiranjem podatkov. Delo so nadaljevali na inštitutu za sociološke raziskave, in sicer z obdelovanjem podatkov. Raziskava je imela tri cilje:

a) ovrednotenje za praktične namene so opravili za potrebe organov pravosodne uprave;

b) prispevek k raziskavam družbenih, organizacijskih in drugih dejavnikov je bil koristen za proces pravosodnega odločanja;

c) šlo je tudi za splošnejši prispevek k procesu organizacijskega odločanja, zlasti za boljšo seznanjenost z vlogo laične participacije.

Pokazalo se je, da je mogoče zbrati podatke, ki so pomagali pri pripravljanju poročila za organe pravosodne uprave; hkrati so opravili zgodovinsko in sociološko analizo v zvezi s problemi pod točkama b) in c). Pomen pravnih norm kot tehničnih elementov ter povezava med informacijo in participacijo pri odločanju sta se izkazala kot izredno pomembno področje za dejavnike v pravosodnem odločanju. Pokazalo se je tudi, da je mogoče prikazati, kateri družbeni, institucionalni in subjektivni dejavniki vplivajo na idealni model delovanja laičnih sodnikov. Hkrati so postali jasnejši odnosi med političnim in specialističnim elementom pri organizacijskih odločitvah na splošno, vidnejše pa so tudi posledice, ki spodbujajo ali zavirajo participacijo laičnega elementa v procesu odločanja glede na to, da je »tuj organizaciji«. Lahko so tudi širše obrazložili pomen laičnega elementa pri organizacijskem odločanju glede na družbeni »feed back«. Dognanja te raziskave so ugodno ocenili na VII. svetovnem kongresu sociologije in na konferenci sociologije prava v Bielefeldu poleti leta 1971. Del teh raziskav bo objavljen tudi v tujini. Ta raziskovalni projekt je vodil Kálmán Kulcsár.

Ad 2. V središču pozornosti sociološkega anketiranja glede industrijskih organizacij je bila raziskava o družbenih dejavnikih pri opravljanju dela v industrijskih obratih. V planskem obdobju so izvedli dve poglobitni anketi, in sicer v tovarni vagonov in strojev v Györu in pa v budimpeštanskem gradbenem konstrukcijskem podjetju (BULAV). Le-ta je rabila večinoma za preverjanje določenih ugotovitev iz Györa. Po analizi doseženih rezultatov in njihovi teoretični posplošitvi sta prišla v ospredje predvsem dva problema: pomen razmerij interesa in moči, ki vplivajo na delovanje sistema materialnih stimulacij, ter pogoji interesa in moči, ki vplivajo na delovanje gospodarske organizacije v splošnem. Prvega izmed obeh problemov so še globlje proučili. Rezultati so zajeti v knjigi, ki sodi v serijo publikacij inštituta. Nadaljnje analize so pokazale, da bi veljalo raziskati dejavnike, ki vplivajo na odnos do delovnega mesta. Interesi, razmerja med skupinami in učinek »transakcij« v gospodarskih organizacijah — vse to je osvetlila celovita analiza, ki je zajela tudi socioekonomsko okolje. Struktura interesa in moči, ki vpliva predvsem na delovanje srednjih in nižjih uslužbencev, se pravi, njihovo mesto v kompleksni strukturi podjetja — to je že raziskano v temeljnih obrisih, vendar so potrebne še nadaljnje raziskave. Rezultati te raziskave so že bili objavljeni v periodičnih publikacijah v tujini in so poželi priznanje, saj so povedali marsikaj novega o tem vpra-

šanju. Scaba Mako in Lajos Hethy sta sodelovala v tem raziskovalnem projektu.

V zadnjem letu planskega obdobja je bila predvidena in delno tudi opravljena anketa v zvezi z odločanjem v gospodarskih organizacijah. Ni dovolj raziskati proces odločanja v državnih upravnih organizacijah, če hočemo spoznati proces organizacijskega odločanja v celoti, treba je proučiti tudi posebne dejavnike, ki imajo vlogo v gospodarskih organizacijah in institucijah, ki delujejo v novem sistemu usmeritve gospodarskega življenja. Prvi poskus v tej smeri je bila študija o vlogi strukture moči in javnega mnenja v podjetju pri procesu odločanja v tovarni FEMMU v Cseplu. Med raziskavo so proučili tudi vlogo drugih institucionaliziranih organizacij v obratu, kot so partijska organizacija in sindikati, ter druge dejavnike v zvezi s tem. Doslej je končana samo faza zbiranja podatkov, izdelovanje novih načrtov pa sodi v prihodnje plansko obdobje. Raziskave sta vodila sodelavec inštituta Tamas Rozgonyi in zunanji sodelavec Robert Angelusz.

Ad 3. Raziskava o organizacijskih problemih znanstvenih raziskav se je začela na širšem temelju, kot je bilo sprva predvideno. Temeljni problem je postalo proučevanje družbenih dejavnikov, ki so navzoči, zato ker industrija izkorišča dosežke industrijskih raziskovalnih inštitutov. S širšega vidika pomeni to, da je treba očrtati dejavnike, ki vplivajo na to, da industrijska proizvodnja sprejme kar koli novega. Problem zajema številne dejavnike, zato so raziskavo organizirali teamsko, tako da se je vsaka skupina lotila enega izmed njih. Tako ena skupina pripravlja študije primerov desetih uspešnih in desetih neuspešnih subjektov raziskav in razvoja ter ugotavlja organizacijske dejavnike v zvezi s tem. Druga skupina proučuje makroekonomske pogoje raziskovalnih rezultatov, tretja in četrta se ukvarjata z družbenimi psihološkimi dejavniki deloma tako, da raziskujeta motivacijo izvršitve dela, deloma pa tako, da poskušata ugotoviti vlogo neformalnih razmerij med ljudmi. To je široko zastavljen raziskovalni projekt in v triletnem planskem obdobju so opravili le fazo zbiranja podatkov. Glede na prvotni dogovor je treba v prihodnjem letu izročiti poročilo za praktično operativno akcijo OMFB, ki financira ta raziskovalni program. Temeljitejše analitično in teoretično delo pri tem projektu je eden izmed ciljev prihodnjega planskega obdobja.

Pri tem projektu so delali sodelavci inštituta Janos Farkas, Antal Gyenes, Robert Menchin, Andras Szesztay in Karoly Varga ter zunanji sodelavci Andras B. Hegedüs, Janos Kutas, Peter Gellert, Tamas Foldvari in Dezco Helmich.

Na temelju resolucije predsedstva Madžarske akademije znanosti so leta 1969 opravili anketo, znano pod imenom anketa o akademskem javnem mnenju. Namen je bil zbrati informacije o pogledih raziskovalnih delavcev na vodstveno in upravno delo, ki ga opravlja

madžarska akademija znanosti. Ob koncu raziskave so izdelali poročilo, ki služi za operativne namene. Opravljeni sta tudi že analiza in ovrednotenje dobljenih podatkov, rezultate pa bo inštitut objavil v prihodnjem letu. Ta raziskovalni projekt sta vodila Janos Farkas in Karoly Varga.

Načrtovali so tudi že raziskavo o procesu odločanja v upravnih organih, to je o razmerjih med voljenimi in upravnimi organi v krajevnih upravnih svetih. Toda glede na to, da je bil v pripravi nov zakon o krajevnih svetih, bi bila ta raziskava preuranjena. Poleg tega so pripravljali tudi dolgoročni raziskovalni program »Znanstveni temelji javne uprave«. To raziskavo bodo opravili v naslednjem planskem obdobju v okviru omenjenega raziskovalnega programa.

2. 3. *Družbeni vidiki sprememb v strukturi naselitve madžarske družbe.* Že prej opravljene raziskave o sociologiji naselij so pokazale, da so nastale daljnosežne spremembe v strukturi mest in naselij ter da sta načrtovanje naselij in urbani razvoj sprožila številne nepredvidene družbene pojave. Cilj raziskav v planskem obdobju je bilo ugotoviti obrise sprememb, osvetliti naravo tistih sprememb, ki niso bile predvidene, in ugotoviti madžarske vzorce urbanizacije. Pri tem so se predvsem lotili mesta. Z manjšo intenzivnostjo pa so raziskovali vas — izhodišče urbanizacijskega procesa vas-mesto, pa tudi ta proces sam, saj so želeli postaviti raziskovalni načrt na resnično znanstveni temelj. Oblikovali sta se naslednji skupini tem:

1. sociološki učinki ekoloških sprememb,
2. vzorci urbanizacije v madžarski naselitveni strukturi.

Ad 1. Raziskava o socioloških učinkih ekoloških sprememb je bila zasnovana predvsem na podatkih, ki so jih dobili z reprezentančno anketo na območju mest Pecs, Szeged in Szolnok. To je dovoljevalo oblikovanje hipotez o spremembah v ekološki strukturi madžarskih mest. Zdi se potrjena domneva, da je ustaljena praksa mestnega načrtovanja, to je zidanje pasov novih stanovanjskih naselij, škodljivo učinkovala na »prehodni pas« med novimi stanovanjskimi naselji in mestnimi središči, ki jih sestavljajo večinoma starejša in pogosto zastarela stanovanja. Nova stanovanjska naselja so vsrkala ljudi z višjimi dohodki iz tega prehodnega pasu. Zaradi tega, pa tudi glede na to, da se je razvoj v minulih 25 letih komajda dotaknil teh prehodnih pasov, so se razmere v njih poslabšale in grozi, da se bodo spremenili v zanemarjene četrti. Na podlagi teh raziskav so se oblikovali predlogi mestnega načrtovanja, ki se zavzemajo za strategijo organske urbane prenovitve v teh propadajočih pasovih. Raziskava, ki naj bi pokazala sociološke dejavnike gradbene politike, dopolnjuje raziskave o ekoloških spremembah. Pokazalo se je, da je prejšnja gradbena politika, zasnovana na načelu popolne enakosti, povečevala socialno neenakost, ne pa je zmanjševala. Na voljo je bilo omejeno število novih stanovanj, neizogibna posledica tega pa je, da so tisti, ki so bili više v »družbeni hierarhiji«, lažje prišli do stano-

vanja. To se je dogajalo tudi, ko so stanovanja v novih naseljih podeljevali. Zaradi tega živijo v prehodnem pasu večini ljudi z nižjimi dohodki, manjšimi možnostmi in skromnejšimi zahtevami. Iz raziskav o sociologiji stanovanjske graditve so se porodili številni predlogi, ki so jih posredovali pristojnim oblastem, te pa so jih delno uporabile pri oblikovanju nove politike stanovanjske graditve in pri izdelovanju novega sistema razdeljevanja stanovanj. Velja poudariti, da so te raziskave zbudile precejšnje zanimanje v tujini. Ta del raziskav sta opravila sodelavec inštituta Ivan Szelenyi in zunanji sodelavec Gyorgy Konrad.

Ad 2. To plansko obdobje je bilo seveda prekratko, da bi lahko do konca opravili raziskavo o urbanizacijskih vzorcih na Madžarskem. Za začetek so si zastavili nalogo, da natančno formulirajo probleme in postavijo nekatere vidike. Tako je že mogoče ugotoviti, da urbanizacija ni šla v korak z industrializacijo, da je urbanizacija vasi razmeroma počasna ter da je mogoče zaslediti določeno psevdourbanizacijo. To je vse povezano s politiko ekstenzivne industrializacije. Ta je pripeljala do neenake porazdelitve bremen — delavci, ki se dnevno ali tedensko vozijo na delo, so npr. tisti, ki so na slabšem — hkrati pa je zavirala proces intenzivnega razvoja. Ugotovili so tudi, da je proces urbanizacije povezan z regionalnim razvojem. Zato ni mogoče ločiti socioloških raziskav procesa urbanizacije in raziskav regionalnega razvoja. V minulem planskem obdobju smo že bili priče temeljitega pripravljalnega dela, ki je omogočilo oblikovati hipoteze tudi v zvezi z zadnjim problemom. Seveda se bodo te raziskave zares razmahnile šele v naslednjem planskem obdobju. Pri tem raziskovalnem projektu sodelujejo: Ivan Szelenyi, Andras Vagvolgyi, Kalman Gabor, Zoltan Taganyi in Gabor Vagi.

Ameriška sociologinja Joan Rajczi se je kot gostja ukvarjala z raziskovanjem ruralne sociologije v okrožju Haves. To je bilo mišljeno kot del poglobitve usmeritve raziskav, vendar ni bilo zajeto v nobeno skupino predmetov. Podatki so bili zbrani in obdelani po njenem odhodu, rezultati pa so očitno nadvse koristni za raziskave o ruralni sociologiji, predvidene v naslednjem planskem obdobju. Analitično delo v zvezi z raziskavo Joan Rajczi je opravil Katalin Hanak.

Končno so v zadnjem letu planskega obdobja začeli opravljati teoretično preliminarno delo v zvezi s sociološkimi vidiki varstva okolja. Za to delo je bil zadolžen Andras Szesztay.

2. 4. *Teoretični problemi marksistične sociologije.* Čeprav velja kot temeljno načelo, da mora biti teoretično delo v marksistični sociologiji povezano z empiričnimi raziskavami, je vendarle res, da je bilo treba spričo določenih vrzeli v teoriji in metodologiji obdelati osrednje kategorije, ker je bilo to koristno ob obravnavanju posameznih pojavov. Treba je bilo zagotoviti teoretično utemeljen sistem konceptov. Očitno je, da je bilo nujno opraviti to delo hkrati

s kritično analizo meščanske sociologije, saj pomeni njena ideološka vsiljivost resnično nevarnost prav zaradi omenjenih konceptualnih in metodoloških vrzeli.

Ta prizadevanja so se pokazala za uspešna v vseh poglavitnih smereh raziskav, ki smo jih omenili: v kritični analizi meščanskih teorij ter v metodološkem, konceptualnem in teoretičnem konstruktivnem delu. Seveda bomo tu omenili le tiste rezultate, ki so plod raziskav o skupinah predmetov, ki smo jih tu nakazali:

1. proučitev določenih kategorij marksistične sociologije,
2. kritična ocena sodobne meščanske sociologije.

Ad 1. Proučitev določenih kategorij marksistične sociologije je bila seveda povezana s problemi, ki so nastajali v skladu z opravljenimi raziskavami. Naj naštejemo najpomembnejše:

a) Začetno delo pri marksistični teoriji osebnosti. Pregledali so poglavitno literaturo o tej temi, predvsem dela Marxa, pa tudi sodobna antropološka, etnološka in psihološka dela. Poskusi, da bi postavili temelje marksistične teorije o človekovih potrebah, so povezani z opravljenim delom pri teoriji osebnosti.

b) Treba je posvetiti pozornost delu na konceptualnem sistemu, ki naj bi zajel družbeno strukturo in mobilnost. Začeli so analizirati Marxove poglede in razslojenost, vendar to delo še ni končano. Lotili so se tudi oblikovanja konceptov, ki jih bodo uporabili pri proučevanju družbene razslojenosti v sodobni Madžarski. S tem se ukvarjata Zsuzsa Ferge in Laszlo Bertalan.

c) Eden izmed zastavljenih ciljev v tem planskem obdobju je bilo tudi začetno delo pri marksistični analizi teorije sistemov. Glede na načrtovane raziskave se je zdelo najbolj primerno lotiti se tega posebej v odnosu na politični sistem, se pravi, dodatno k orisu najbolj splošnih značilnosti koncepta sistemov kot takih. Koncept političnega sistema je bil torej izoblikovan v marksističnem pomenu besede. Tudi ti rezultati so pripravljeni za objavo v tujini. To delo opravlja Kálmán Kulcsár.

Ad 2. Kritično analizo sodobne meščanske sociologije opravljajo v zvezi s posameznimi predmeti. Spodaj naštetih raziskovalnih projekti so še posebej povezani s tem delom:

a) analiza sedanjega položaja britanske sociologije glede na pomembne sodobne procese in pojave v britanski družbi; s tem se ukvarja Tamas Foldvari;

b) meščanska sociologija in družbena funkcija sodobne meščanske sociologije sta bili predmet raziskav v okviru širše zapostavljenih raziskav. Proučili so tudi najnovejše kritične produkte sodobne meščanske sociologije. To delo opravlja Kálmán Kulcsár.

Dveh predmetov, ki so jih imeli v načrtu, v tej skupini, v resnici niso proučili. Opustili so kriticizem Adornove teorije osebnosti, ker se je pokazalo, da nima kaj prispevati k izoblikovanju marksistične teorije osebnosti, projekt kriticizma teorije o mladinski subkulturi pa

so morali opustiti, ker je oseba, ki je dobila to nalogo, zapustila inštitut.

Napredek inštitutovih raziskav in vedno tesnejša povezanost z organi, ki usmerjajo družbeno načrtovanje, sta pokazali, da je potrebno uveljavljati družbeno funkcijo sociologije v socialistični družbi, prav tako pa družbeno načrtovanje in vlogo sociologije pri tem. Že doslej se je pokazalo, da je to delo uspešno, v naslednjem planskem obdobju pa pričakujemo še nadaljnje rezultate, seveda predvsem na področju družbenega načrtovanja in družbene politike. Pri tem delu sodelujeta Kálmán Kulcsár in Ivan Szelenyi.

Sklepne ugotovitve

Če pregledamo uresničevanje triletnega načrta, je mogoče ugotoviti, da se je pokazalo, da so načela, na katerih je bil izvorno zasnovan, zdrava. To velja glede izbire pglavitnih smeri raziskave, glede postavljenih načel sociološke raziskave in integracije zahtev znanosti in zahtev družbe v praktičnem raziskovalnem delu.

Te pglavitne smeri raziskave seveda niso bile pogoj inštitutovega dela le v teh treh letih, temveč za daljši čas. Raziskave v tej smeri se bodo nadaljevale tudi v naslednjem planskem obdobju. Skupine predmetov so bile seveda izoblikovane za krajša obdobja. Zato ni potrebno, da bi nekatere še naprej ohranjali, saj so delo na teh področjih uspešno končali ali pa so že zbrali toliko podatkov, da omogočajo določiti raziskovalne naloge v naslednjem obdobju v skladu z novimi zahtevami. Posamezni predmeti v teh skupinah so se v teku raziskav seveda spreminjali. Ker je bilo treba osredotočiti moči, je to pomenilo, da je treba določene obrobne teme opustiti, pri nekaterih drugih pa se je pokazalo, da bi njihovo nadaljnje proučevanje ne služilo prvotnim ciljem. Plan je bilo treba od časa do časa prilagoditi v skladu z rezultati raziskav. Če pogledamo opravljeno delo v celoti, pa je treba reči, da je inštitut dosegel več in deloval bolj učinkovito, kot je bilo predvideno v planu. Doseženi rezultati na več področjih so zbudili zanimanje sociologov v drugih državah. Sodelovanje na mednarodnih konferencah ter organizacijski in raziskovalni dosežki so močno povečali mednarodni ugled inštituta.

Osnove za politično soočenje v Južnem Vietnamu

Tridesetletna vojna 20. stoletja, v kateri so se zgrnila mnoga njegova politična, idejna in civilizacijska nasprotja in ki je morda najbolj dolgoročno zaznamovala naš čas, se je na vrhu absurdnega uničevalnega procesa končala s sporazumom o prekinitvi sovražnosti. Sporazum, da se v Vietnamu vojna konča in vzpostavi mir, so sklenile vse štiri neposredne prizadete strani, čeprav je besedilo nastalo na temelju dolgotrajnih pogajanj med tistima dejavnikoma, ki sta igrala odločilno vlogo iz zornega kota globalnega mednarodnega političnega spora. Sam nastanek sporazuma in način srečevanja nasprotnih strani na pogajanjih pričata o dveh merilih, ki sta v zadnjem obdobju vojne opredeljevali spopad; končevala se je imperialistična vojna z izrazitim idejnim predznakom, pomenila pa je praktično sintezo vseh nakopičenih vprašanj, ki so še ostala nerešena iz druge svetovne vojne, obdobja dekolonizacije in hladne vojne. Opredeljevala pa so se hkrati merila za razčlenitev državljanskega spopada, v katerem se je skrival neposredni povod za intervencijo. Oba vidika sta se ves čas druge indokinske vojne dopolnjevala, ali bolje, onemogočala sta preproste, dolgoročne in dokončne rešitve z enega prostora. Ključna prvina je ostala vloga velike sile, ki se je vmešala v notranje zadeve Vietnama v času strateške, politične in idejne konfrontacije z vzhodnim blokom, pa je pozneje kljub bistveno spremenjenim razmeram stežka in obotavlja se iskala poti za izhod iz vojne brez prevelikih udarcev za prestiž najmočnejše države zahodne poloble. V tesni povezavi s to prvino pa je ostala celota izjemno pomembnih vprašanj, ki se niso razrešila s samim dejanjem odhoda intervencijskih sil. Tembolj zato, ker je bil tudi odhod pogojen z mnogimi vprašanji, kompromisen in v čistem pomenu besede tudi samo polovičen.¹

Sporazum o prekinitvi sovražnosti v Vietnamu je:

¹ Ameriška intervencija je bila od razglasitve Nixonove vietnamizacije osredotočena na množično letalsko podporo sajgonskim enotam. V tem pogledu »odhoda« ni bil popoln; ostala so oporišča na Tajskem, od koder je vzletela večina bombnikov, na Guamu in drugod.

1. potrdil dolgoročno pomembnost in resnost načrta novih mednarodnih odnosov, kakor sta jih opredelili obe največji sili na moskovskem vrhu (o tem je pisala TiP v štev. 6/7 1972!);

2. vrgel z vietnamskega spopada okvir »zadnje bitke 2. svetovne vojne« in odprl možnosti za pomiritev napetosti v širšem prostoru Azije;

3. Vietnam v širšem pomenu in predvsem južni Vietnam je pustil v položaju, ki je v glavnih črtah veljal pred intervencijo in od koder se je notranjepolitično soočanje spremenilo v najhujši konflikt povojnega obdobja.

V sporazumu je zaslediti podobno logiko, kakršna je obveljala že na ženevski konferenci o Vietnamu 1954, s katero se je končalo obdobje francoske vojne;² opredeljuje samo načelna določila, ki naj zagotovijo trajni mir v Vietnamu oziroma v vsej Indokini, podrobnosti pa prepušča neposredno prizadetima stranema v Južnem Vietnamu.

Ženeva 1954 je začasno ustvarila dva Vietnami, ki naj bi veljala do splošnih volitev pod mednarodnim nadzorstvom, pariški sporazum pa je začasno — tudi do volitev — ustvaril dva Južna Vietnami. Razlika je v tem, da začasne delitve pariški sporazum ni določil na terenu kot leta 1954, ampak samo načelno, o dokončni delitvi pa naj se sporazumeta obe južnovietnamski strani; sajgonski režim in južnovietnamska začasna revolucionarna vlada.³ »Francoska« indokinska vojna se je poleg tega končala z vojaškim porazom Francije, medtem ko je konec »ameriške« indokinske vojne uzakonilo spoznanje, da zmaga na bojišču sploh ni bila mogoča.

Za velike sile, ki so posredno ali neposredno sodelovale pri nastajanju pariškega sporazuma o koncu vojne v Vietnamu, je mir nastopil že z dejanjem podpisa tega sporazuma. Za Južni Vietnam in v širšem pomenu tudi za Severni Vietnam⁴ pa se je s tem dejanjem šele začelo veliko soočanje z miroljubnimi, političnimi načini boja.

Najpomembnejše točke iz sporazuma, ki se navezujejo na to soočanje in ki potrjujejo okvirnost njegovih dolgoročnih političnih rešitev, so naslednje:

² V nasprotju z »ameriško indokinsko vojno« je bila francoska (od obnovitve sovražnosti proti DR Vietnam leta 1947 do poraza pri Dien Bien Fuju 1954) klasična kolonialna vojna s klasičnimi cilji ohraniti kolonialni »grandeur« Francije, zagotoviti surovine in trg za industrijsko blago.

³ V zvezi z določanjem nadzorstva nad posameznimi deli Vietnami se je uveljavil slikovit naziv »leopardova koža«, vendar o dimenzijah »lisa« v Parizu niso razpravljali. Po približnih ocenah nadzoruje Fronta od 1/3 do 1/2 južnovietnamskega ozemlja, toda brez velikih mest.

⁴ ZDA so v sporazumu privolile v opredelitev ženevske konference iz leta 1954 o ozemeljski celovitosti Vietnami. DR Vietnam je hkrati izjavila, da njen dolgoročni cilj ostane združitev obeh delov Vietnami, čeprav sodi, da bo minila še vrsta let do uresničenega cilja. »Združitev ostane cilj, do katerega ima posebno pravico zlasti Hanoi. Trdna enotnost njegovega ljudstva, njegov pogum in enotnost pomenijo danes hrbtnico vietnamske nacionalnosti«, ugotavljajo »Relazioni internazionali« z dne 3. febr. 1973, str. 134.

čl. 9 — *južnovietnamsko ljudstvo* mora samostojno odločiti o politični prihodnosti Južnega Vietnama s pomočjo v resnici svobodnih in demokratičnih splošnih volitev pod mednarodnim nadzorstvom;

č. 10 — neposredno po prekinitvi sovražnosti bosta *obe južnovietnamski strani* uresničili ... narodno spravo in slogo, prenehali z mržnjo in sovraštvom, prepovedali vsa dejanja maščevanja in diskriminacije proti posameznikom in organizacijam, ki so sodelovali z eno ali drugo stranjo ... zagotovili demokratične svoboščine ...;

čl. 12 — takoj po prekinitvi sovražnosti naj *obe južnovietnamski strani* začneta konsultacije v duhu narodne sprave in sloge, vzajemnega spoštovanja in vzajemne strpnosti, da bi oblikovali Narodni svet narodne sprave in sloge ...

Narodni svet ... naj potem pomaga *obema južnovietnamskima stranema* pri izvajanju sporazuma ...

Narodni svet bo prav tako odločil o postopku in načinih za te volitve, o katerih naj dosežeta soglasje *obe južnovietnamski strani*;

čl. 13 — vprašanje vietnamskih oboroženih sil naj rešita *obe južnovietnamski strani* ...

Iz navedenega izhaja, da razen zunanjega okvira spopada, torej zunanjega vmešavanja, ostanejo odprta vsa bistvena vprašanja prihodnosti Južnega Vietnama. To velja za razlago pojma »narodna sprava«, za »svobodno politično soočanje«, za določanje postopka ob volitvah, za odločitve o tem, kaj naj bi sploh volili⁵, in za opredeljevanje tako imenovane tretje sile, ki naj bi pomenila nevtralni tampon med obema različnima političnima tokovoma v Narodnem svetu. Narodni svet je po besedilu sporazuma ključni element v političnem razčiščevanju in v pripravah na volitve. Toda treba ga je še imenovati in o tem naj dosežeta soglasje obe prizadeti strani, od katerih ena (sajgonska) še naprej trdi, da je edina zakonita oblast, hkrati pa je imela v zaporih vrsto morebitnih osebnosti »tretje sile« še v času podpisa pariškega sporazuma.⁶ V takih razmerah naj se torej sporazumeta o tem, kaj je tretja sila, ki bo še potem lahko odigrala svojo vlogo.

Veriga medsebojno odvisnih vprašanj, ki jo sproža besedilo sporazuma, priča o težko doseženem kompromisu in o zunanjih vplivih,

⁵ Sajgonska stran vztraja na stališču, da naj se izvedejo volitve na temelju zdajšnje ustave Republike Vietnam. Fronta zastopa mnenje, da morajo prebivalci Južnega Vietnama svobodno izvoliti najprej ustavodajno skupščino, ki bo deželi dala novo ustavo.

⁶ Trong Dinh Tzu je kot mirovni kandidat na predsedniških volitvah leta 1967 premagal Thieuja, vendar se je takoj po volitvah znašel v ječi, kjer je bil še v času, ko je začel veljati pariški sporazum o prenehanju sovražnosti. Vrsta privržencev generala Duong Van Minha in potencialnih funkcionarjev »tretje sile« je bila tudi zaprta, med drugimi tudi Nguyen Long, predsednik gibanja za samoodločbo in Ngo Ba Thanh, predsednica gibanja za pravice žensk.

ki so pogojevali ravnanje ZDA in tudi DR Vietnam. Nedoločnost je torej v danih razmerah razumljiva in ne bi smela biti vzrok za pesimistične napovedi, če bi bilo mogoče odgovoriti na najbolj bistveno vprašanje: ali je odločitev ZDA »spoštovati neodvisnost, suverenost, enotnost in ozemeljsko celovitost Vietnama« (čl. 1) in »ne nadaljevati vojaško udeležbo in vmešavanje v notranje zadeve Vietnama« (čl. 4) dokončna in nepreklicna ali pa se v zmešnjavi, ki bi lahko nastala v političnem soočanju v Južnem Vietnamu, znova utegnejo pojaviti vzroki, ki bi ZDA pritegnili v neposredno vojaško podpiranje ene izmed strani?

Odgovor je za zdaj mogoče iskati posredno. Prvine, ki govorijo v prid optimističnemu pogledu, so tele: 1. Vietnam je tako otežil izvajanje dolgoročnega načrta mednarodne politike, ki si ga je zastavil Nixon, da je razplet vojne sodil med prve pogoje za ambiciozno mednarodno politiko v celoti; 2. vojna je huje razdejala notranjo trdnost ameriške družbe kot obe svetovni vojni; 3. Vietnam je s spremenjenim načinom soočanja med velikimi silami izgubil ključni strateški pomen; 4. konec vojne je odprl možnosti za ureditev odnosov s Kitajsko⁷; 5. če so bili mednarodni vplivi odločilni za to, da se konča ameriška intervencija, je zanesljivo tudi to, da so mednarodne razmere bistveno drugačne v primerjavi s položajem po ženevski konferenci leta 1954.

Prvine za dvome o taki odločenosti ZDA pa so tele: 1. oporišča na Tajskem ostanejo nedotaknjena; 2. Nixon je na tiskovni konferenci ob sporazumu obljubil sajgonskemu režimu vso pomoč in »častno priložnost« (za politično zmago, op. p.); 4. ameriško stališče do »nevtralistične« skupine v Sajgonu je bilo vedno nezaupljivo in celo sovražno; 4. sajgonski režim prihaja iz vojne kot ena izmed najmočnejših letalskih sil na svetu.

Obe vrsti dejavnikov je vredno upoštevati in analiza prvega obdobja priča, da je ameriška politika do Vietnama določena z dvema najpomembnejšima premisama: z voljo ostati pri ustavitvi vojaškega vmešavanja in z željo, da v političnem boju ne bi prevladala Fronta za narodno osvoboditev. V obeh željah je nasprotje, kajti dosledno spoštovanje sporazuma pomeni pritisk na sajgonsko vlado, naj izpolni svoj del obveznosti, tak pritisk pa hkrati slabi že tako politično dokaj neurejene možnosti dozdejšnjega varovanja. Malo več jasnosti morda daje duh besedila skupnega sporočila ob obisku Nixonovega svetovalca Kissingerja v Hanoju: »iskrena želja« spoštovati sporazum izraža voljo vzpostaviti normalne odnose z največjo indokinsko silo, z DR Vietnamom, to pa je hkrati tudi politična volja umakniti se iz možnosti neposrednega spopada, verjetno s ka-

⁷ Sporazum o prekinitvi sovražnosti so podpisali 27. januarja 1973, že 22. februarja sta ZDA in Kitajska navezali diplomatske odnose v tako ugodnem ozračju, da se je Kitajska zadovoljila celo zgolj s formalnim priznanjem, da je Tajvan »kitajska notranja zadeva«, ne da bi zahtevala takojšnjo konkretizacijo tega pojma.

kimi trdnimi zagotovili, da spopada v njenem imenu tudi sajgonska stran ne bi obnovila.⁸

Vse to je zelo pomembno ozadje, od katerega je odvisno uresničevanje volje o trajnem in trdnem miru, postopek tega uresničevanja pa je treba še opredeliti.

Razmerje moči v južnem Vietnamu

Sporazum je uzakonil stanje, ki je določeno z dvojno državno oblastjo, z dvema vojskama in tremi najpomembnejšimi političnimi tokovi, Fronto za narodno osvoboditev, sajgonskim režimom in s »tretjo silo«, ki je najmanj opredeljena in ki neposredno ne podpira nobenega od prvih dveh. Politične opredelitve pa ne nastajajo zgolj na temelju idejnega prepričanja, ampak v veliki meri odsevajo zapleteno narodnostno in versko raznolikost dežele.

V Južnem Vietnamu živi 17 narodnostnih manjšin, ki sestavljajo skupaj 1/3 prebivalstva, podobno raznoliko pa je tudi versko prepričanje. Večino vernikov sestavljajo budisti, med njimi pa je mnogo skupin, ki so se aktivno vmešavale v politično življenje dežele; kakih 10 % je katolikov, to je elita in zagotovljeni so jim ključni položaji v vojski in upravi; obstaja pa še vrsta sekt, ki v svojem verovanju, večidel združujejo elemente različnih veroizpovedi in so dosegle precejšen vpliv na prebivalstvo. Te skupine je najti na obeh straneh, razvrščene od skrajne leve do skrajne desnice.

Fronta za narodno osvoboditev

Ob svojem nastanku v letu 1960 je združila različne politične in verske skupine s programom domoljubnosti, nasprotovanja povezovanju s tujo vojaško silo in domači skrajni desničarski politiki za neodvisnost, nevtralnost in blaginjo Južnega Vietnama. Ker je bila ustanovljena kot ljudska fronta, ni imela enotnega idejnega predznaka, toda uspelo ji je doseči izjemno notranjo trdnost. Ko se ji je leta 1968 pridružila še Zveza narodnih, demokratičnih in domoljubnih sil Južnega Vietnama, je postala njena struktura še bolj zapletena; njeni privrženci so namreč postali različni sloji družbe, od razumnikov do uradnikov in vojakov v sajgonskem režimu. Množičnost Fronte je omogočila v letu 1969 novo kvaliteto: kongres predstavnikov naroda je dal začasno revolucionarno vlado, ki je za svoj neposredni cilj razglasila boj za »neodvisni, demokratični, nevtralni in napredni Južni Vietnam, ki naj se usmeri k iskanju možnosti za združenje obeh Vietnamov po mirni pot.«

⁸ Morebitna obnova sovražnosti bi ostala omejena z lokalnim okvirom »sanitarnega kordona« velikih sil. »Relazioni internazionali«, 3. februar 1973, str. 135.

Komunistična partija ima v Fronti izjemno pomembno vlogo, toda poleg nje so v Fronti še druge skupine; demokratska stranka, radikalna stranka itd. Predsednik predsedstva centralnega komiteja Fronte, sajgonski odvetnik Ngujen Hu Tho, ni član komunistične partije in predsednik začasne revolucionarne vlade, arhitekt Huin Than Phat, je poprej sodil k demokratski stranki.

Moč Fronte je prav gotovo v razumevanju problemov vietnamske družbe⁹, ki jo je vojna razslojila, ponekod odtrgala od korenin in onemogočila iskanje novih poti. Na osvobojenem ozemlju je Fronta sistematično gradila svoj sistem oblasti z mrežo lokalne uprave¹⁰, imela svoj denar, in že začela izvajati nekatere naloge iz svojega družbenopolitičnega programa.¹¹ To velja predvsem za agrarno reformo (v njenem okviru je leta 1966 kmetom razdelila več kot dva milijona hektarov zemlje), za omrežje šolskih ustanov in sistematično zdravstveno varstvo.

Sajgonski režim

Nastal je z vojaškim udarom proti onemogočenemu diktatorju Diemu in bil prav od začetka odvisen od zunanje pomoči. Za bazo tega režima so veljala mesta, vendar se je tudi ta zoževala v sorazmerju s težo protivietnamskih odločitev posameznih vojaških diktatorjev. Med sloji sodijo v njegovo bazo vojaki, katoliki, ki so se umaknili iz DR Vietnam, konservativni deli nekaterih verskih skupin in vojni dobičkarji ter politična skrajna desnica.

Sajgonski režim je večkrat poskušal razširiti svojo bazo z ukrepi, ki naj bi tekmovali s podobnimi dejanji Fronte, vendar je bila njihova izvedba praviloma kompromitirana zaradi pomanjkanja prave volje, zaradi mlačnosti in korupcije v vrstah uradnikov. Kljub demokratični fasadi, ki so jo diktatorji skušali vzdrževati z volitvami v parlament, so bila nasprotna dejstva preveč očitna, da ne bi postala znana: poslančev glas je bilo mogoče kupiti za nekaj deset dolarjev, imetje

⁹ Človek, ki je intimno povezan z zemljo, ki je ukrotil vodo velikih rek in se je stoletja ukvarjal z velikanskimi urejevalnimi deli. Kmet je branil svojo zemljo pred poplavami, pred tajfuni in pred sušo. In ta stara kmečka značilnost ni prenehala biti bistvo vietnamske zgodovine. »Rinascita«, 26. januarja 1973, str. 26.

¹⁰ »Za lokalno raven — je pisal ameriški strokovnjak — so se ZDA morale zavedati, da je Frontina, uprava v vseh pogledih popolnejša od uprave Republike Vietnam. Strašna bombardiranja od leta 1965 so praktično onemogočila njeno urejeno upravo.« »Relazioni internazionali«, 3. februar 1973, št. 132.

¹¹ Fronta je vedno povezovala oboroženi boj s političnim. Politični boj je postal ob podpisu sporazuma najmočnejše orožje Fronte, in to ne zgolj na ozemljih, ki jih je formalno nadzoroval sajgonski režim. Intimna seznanjenost s problemi ljudstva in programom družbenih reform je skupaj z organizirano skrbjo za ohranitev zemlje pred divljanjem vojaštva sajgonskega režima pomenila ogrožje prestiža in vplivnosti za v prihodnje.

je odtekalo v evropske banke, otroci visokih uradnikov so se s podkupovanjem lahko izognili rekrutiranju v vojsko.¹²

»Tretja sila«

»Tretjo silo« je najtežje dokončno opredeliti, ker se najhitreje spreminja. Znani pa so nekateri njeni najverjetnejši elementi. Najprej gre za tako imenovane bojevite budiste, ki so se dolga leta zavzemali za pogajanja o tem, da bi se končala vojna in o odhodu Američanov. Tako politično opredeljevanje je pogosto posledica analize o škodljivih učinkih vojne na moralno notranjo trdnost vietnamske družbe, katere del so. V svojem političnem boju so uporabljali tudi dramatične oblike protesta, ki so močno vplivale na poglede svetovne politične javnosti na politično resničnost v Južnem Vietnamu; to so bili sežigi, pisanje protestnih pisem z lastno krvjo, gladovne stavke. Prav val njihovega protesta je vrgel diktatorja Diema leta 1963. Nezadovoljni so tudi katoliki, ki so vplivali tudi na stališča papeža Pavla VI., katerega so obveščali o protinarodnem vedenju visoke cerkvene oblasti. Tudi del sekt Kao Dai in Hoa Hao (nekaki socialni demokrati) sodijo med morebitne privrženec nevturalne smeri v vietnamskem političnem življenju.

Odločilne utegnejo biti tudi nekatere domoljubne osebnosti, ki uživajo določen ugled zaradi doslednega zagovarjanja »narodnih« stališč.¹³ Duong Van Minh, ki je bil leta 1963 na čelu udara proti Diemu in ki je poskušal kandidirati na predsedniških volitvah leta 1971, šteje med najverjetnejše »prehodne« osebnosti. Tran Van Dong, nekdanji general, je znan kot kritik uzakonjene korupcije. Sem sodijo tudi predstavniki tako imenovane zakonite opozicije v Sajgonu, ki je prav ob podpisu sporazuma prenehala obstajati zaradi represivnih ukrepov proti njenim predstavnikom.¹⁴

V okviru »tretje sile« so se torej znašli ljudje različnih političnih prepričanj, različnega socialnega porekla, toda trdno prepričani, da je moč preprečiti državljansko vojno s previdnim posredništvom med dvema političnima tokovima in usklajanjem programov, ki bi zadovoljilo največ interesov.

¹² Malo pred prekinitvijo sovražnosti je predsednik sajgonske republike Van Thieu izjavil, da ne bo dovolil vračanja beguncev na domove, čeprav bi bila zadevna področja pod nadzorstvom njegovih sil. Ukrep dovoljuje logični sklep, da je prebivalstvo zanj še vedno največja nevarnost, morda celo, da pretežno podpira osvobodilne sile, in tudi to, da Thieu nima zaupanja v svoje ljudi, če živijo normalno življenje brez vojaške prisile.

¹³ Zadnje obdobje vojne je na oblasti utrdilo policijski sistem, ki je udaril po različnih strankah in organizacijah. Julija 1971 je zato začasna vlada odprla vrata nevturalistom »tretje sile«, ki so poprej pomenili opozicijo v Sajgonu. To je bila velika novost za Fronto, ki je močno razširila svojo bazo.

¹⁴ Thieu je ob razglasitvi obsednega stanja v decembru leta 1972 sistematično uničeval tudi poprej »zakonito« opozicijo. Iz političnega življenja jo je praktično izključil ravno v času, ko ji je pariški sporazum zaupal življenjsko pomembno nalogo.

Elementi vietnamske zgodovine, ki dajejo možnosti za sklepanje o načinih političnega soočanja v Južnem Vietnamu

V obdobju po letu 1900, ko je pojenjal odpor proti francoskemu pritisku,¹⁵ se je v vietnamski družbi pojavila črta, ki je ločevala kolonialiste, povezane z reakcionarnimi krogi domačih fevdalcev, od drugih slojev prebivalstva. Narodni boj je bil odtlej boj za ekonomsko enakopravnost in narodno celovitost. Vietnamska revolucija se je v tem času opredelila kot narodna in demokratična. Utrditev kolonialnega gospodarstva je povzročila tudi nastanek novih razredov, pri čemer je delavstvo nastalo pred meščanstvom, ker se je navezovalo na tuji kapital. V razmerah izjemnega izkoriščanja delavcev na plantažah gumija in v rudnikih se delavstvo kot celota ni moglo iztrgati iz podobnih razmer, ki so veljale tudi za kmečko prebivalstvo. Pogosta nezaposlenost je delavce prignala nazaj na deželo in ta dejavnik je prispeval k temu, da so se ohranile tesne vezi med delavstvom in kmetstvom. Kolonialna in polfevdalna družba je tudi meščanskemu razredu onemogočila osamosvojitev, to pa je bil dodatni razlog, da se poenotijo cilji družbene revolucije.

Spričo prepletenih interesov različnih razredov je leta 1936 lahko nastala Demokratična indokinska fronta za boj proti fašizmu, iz katere so umaknili nekatera gesla družbenih reform zato, da bi se lahko Fronti pridružili tudi bogati meščani in celo veleposestniki. Japonska okupacija je končala obdobje Frontinih prizadevanj, namesto nje pa je leta 1941 nastal Viet Minh, ki je pod vodstvom komunistične partije zbral protifašistične sile.

Zgodovina reakcij osnovnih slojev vietnamske družbe se je v času ameriške intervencije ponovila. Čeprav je težko določiti točni datum nastanka vietnamskega naroda, je eden izmed ključnih elementov zanj prav gotovo odpor proti tujim osvajalcem, ki je ostal nespremenjen kljub različni naravi posameznih vojn (francoske, japonske, ameriške).

Začetek ameriškega vmešavanja v vietnamsko resničnost je bil po definiciji drugačen od francoskega: od začetka stoletja so načela o samoodločbi narodov skupaj z ekonomskimi računi silila ZDA k temu, da so simpatizirale z narodnimi gibanji v Aziji. Med japonsko okupacijo Azije so podpirali osvobodilna gibanja na narodnostnih temeljih. Račun je imel dolgoročne posledice, evropski kolonialni sistem je z drugo svetovno vojno dokončno propadel in ZDA so svojo novo vlogo gradile tudi na tem dejstvu. Pojav radikalizma v narodnih gibanjih in urejenost komunističnih gibanj, ki so presegla razdeljenost meščanskih nacionalistov (na Kitajskem in v Vietnamu)

¹⁵ Odpor proti francoskemu kolonialnemu pritisku je trajal še dobrih 30 let potem (od 1860 do približno 1900), ko je kapitulirala vietnamska država. Domoljubi so zavrli in zmotili nastanek kolonialnega režima, si nabrali dragocene izkušnje v boju in se tako pripravljali na prihodnost. »Rinascita«, 26. januarja 1973, str. 25.

je podrl te načrte. V Vietnamu je v začetku relativno zmerna politična platforma obetala vzpostaviti temelje za sodelovanje. Američani niso imeli posebnega interesa braniti razredno strukturo, ki je stoletja izkoriščala vietnamske kmete in jo je uzakonil francoski kolonialni sistem.

Razvoj hladne vojne je take obete obrnil. Protikomunistična strategija je nastala sicer predvsem za evropske razmere, toda logično se je širila na vsa tista območja, kjer bi bila lahko ogrožena ameriška politika v celoti. S pomirjenjem v Evropi je Azija ostala najpomembnejše prizorišče blokovskega spopada. K temu, da se je soočenje med blokoma preneslo prav v Vietnam, je prispevala tudi zmaga revolucije na Kitajskem, ki je potisnila v kraj nekdanje francoske razloge za to, da bi ostajali v Vietnamu, in dala vmešavanju nove razsežnosti. Francozi so se kljub množični ameriški gmotni pomoči vendarle borili za dokaj ozke »kolonialne« koristi, Američani pa so imeli ves čas v mislih elemente globalnega soočanja. Južni Vietnam je bil določen postati oporišče za boj proti komunizmu in element hladne vojne na azijskem jugovzhodu.

Ta okvir je določil posebno logiko vietnamske vojne, ki je zaradi množičnega kopičenja sredstev začela postajati sama sebi namen in se ni mogla avtomatično ustaviti, ko je logika prenehala veljati.

Spremembe v južnovietnamski družbi zaradi razdiralnih učinkov vojne

Leta 1960 je prebivalstvo v mestih sestavljalo 15 % celotnega prebivalstva, deset let pozneje pa se je povzpelo na 50 %. Ni šlo zgolj za normalne migracijske procese, ampak za namerni izbor v ameriški politiki, ki je iskala odgovor na strategijo Mao Ce Tungove ljudske vojne. Če vojak živi med ljudstvom kot riba v vodi, je bilo pač treba izsušiti vodo. Taktično načelo je pripeljalo do nasilnega rušenja notranje povezanosti v južnovietnamski družbi.

Poznavalci ugotavljajo, da zlasti južnovietnamska mesta dajejo vtis o svetu, ki je postopoma izgubil svojo identiteto in katerega vrednote so zamenjali uničevalni vidiki neke tuje kulture.

Družina in vaška skupnost sta bili pred vojno ogrođje te družbe, v njej sta izgubili povezovalni značaj. Tradicionalne oblike spoštovanja avtoritete so se razgubile, nove vrednote se s svojim nasilnim prodiranjem niso uveljavljale po normalni poti, ampak so povzročale napetost in izbruhe.¹⁶

Napol prisilna preselitev kmetov z zemlje v mesta ni imela nič opraviti z ekonomskim razvojem, ki bi se navezal na industrializacijo.

¹⁶ »Vojni kapitalizem je povzročil razširitev otroškega dela, prostitucije in mladostnega prestopništva . . . Neka ameriška revija je ocenila, da je otrok, ki so imeli za očete ameriške vojake, 200.000. Od 3,5 milijona prebivalcev Sajgona jih po ameriških ocenah 10 % živi v izobilju in udobju, 40 % je na robu obstoja in 50 % živi v nečloveških razmerah.« »Relazioni internazionali«, 3. februarja 1973, str. 132.

Celo vojaška industrija, ki so jo postavili Američani, ni pospešila urbanizacije v pravem pomenu. Vietnamcem so ostajale podrejene dejavnosti in vojna je prinesla še druge posledice. Velikanski slumi so nastali na robovih mest in postali oporišče nezadovoljstva, hkrati pa večnega strahu za »sistem«. Nekatere domoljubne politične skupine so se skušale postaviti po robu razkrajanju družbe in so predlagale ukrepe za utrditev »morale«, vendar jih je režim praviloma obsodil, da pomagajo nasprotni strani.

Koncentriranje kmečkega prebivalstva v taboriščih, strateških vaseh in drugih oblikah prisilnega konfiniranja je trgalo ljudi od zemlje in s tem uničevalo eno izmed najbolj cenjenih značajskih posebnosti vietnamskega človeka. To je pomenilo strašne razdiralne učinke za narodno in državno trdnost in najgloblji vidik narodnega izdajstva sajgonskega režima: dovolj mu je bilo razbiti tradicionalno družbeno zgradbo samo zato, da ne bi bila sposobna živeti, da se ne bi mogla opredeliti.

Vojna je prispevala tudi k nadaljnjemu povezovanju interesov različnih slojev, ki so videli najhujšo nevarnost v razbijanju temeljev družbe in kulture.¹⁷ Prav na tem programu se najlažje srečajo predstavniki Fronte in prizadetih ter razočaranih privrženecv »tretje sile«, ki so mnogo lažje našli stik s francosko kulturo kot z ameriškim načinom življenja.

Relativna razbitost tradicionalnih vietnamskih družbenih struktur, moralni razkroj v družbenih slojih, ki so podpirali vmešavanje tuje sile v vietnamske notranje zadeve, korupcija režima in zelo slaba zagotovila za varovanje demokratičnih svoboščin v življenju prihodnjega Vietnama — to so objektivni razlogi za jezo večine političnih skupin, ki se navezujejo na Fronto ali deloma na »tretjo silo«. Ti objektivni povezovalni dejavniki bodo delovali še nekaj časa, zato morda ni neutemeljeno sklepati, da bi tudi na njih lahko zrasel širok program obnove družbe.

Za obnovo je po sporazumu formalno zadolžen Narodni svet narodne sprave in sloge, ki naj bi poleg pomoči pri pripravljanju volitev pomirjevalno in zbiralno deloval na razkropljene in neurejene narodove potenciale. Na začetku je torej Narodni svet *in abstracto* edino zakonito priznано prizorišče, ki lahko poveže različne koristi različnih skupin v tej vojni v duhu sprave in vnovične sloge. Od moči obeh poglavitnih političnih tokov opredeliti Narodni svet je zato v veliki meri odvisen razplet državljanskega spopada v Južnem Vietnamu.

¹⁷ Objektivni skupni interesi različnih slojev pa so tudi zunaj ekonomskega okvira: razglasitev obsednega stanja je praktično onemogočila delo parlamenta, omejila demokratične svoboščine in dala neomejene možnosti ukrepanja predsedniku. Zvišanje življenjskih stroškov, obvezno vpisovanje v vojsko in neverjetna korupcija so sprožili nadaljnje valove nezadovoljstva.

Religiozna in razredna dialektika v Ulstru

Šest najbolj severovzhodnih irskih grofij je kolonija, ki je šestnajst milj daleč od obal matične dežele. Tretjine prebivalcev te kolonije ne družijo z matično deželo ne zgodovinska ne religiozna ne politična povezanost. Industrija v teh šestih grofijah že več kot desetletje propada. Njihovo politično veselje je zaostalo za dolga stoletja. »Resnica unionistične države je v tem, da temelji na negacijah.«¹

Zadnje splošne volitve so razpisali kot ničev poskus, da bi na voliščih razrešili vrsto vprašanj, ki so v okviru obstoječega ustavnega sistema v resnici nerešljiva. Kot smo lahko pričakovali, na parlamentarni ravni kakšnih posebnih rezultatov volitve niso dale; zunaj parlamenta pa so pokazale, kako na eni strani vse večjo podporo uživa skrajni desničarski protestantizem, na drugi strani pa se krepi radikalno socialistično krilo gibanja za državljanske pravice.

Unionistični blok

V današnjem Ulstru sta unionistična stranka in nacionalistična stranka dva bloka, ki ju drži skupaj religija in ki pod unionistično prevlado drug drugega vzdržujeta in se dopolnjujeta. Enotnost enega bloka je odvisna od obstoja drugega. Če hočemo pravilno razčleniti sedanjo krizo v Ulstru, moramo razumeti notranjo strukturo teh dveh blokov. Zakaj ugotovili bomo lahko, da je tradicionalni strankarski sistem na Severu, ki v korist oranževskega vladajočega razreda² monstruozno pači resnično družbeno strukturo, malone popolnoma izbrisal naravne položaje razrednega boja.

Unionistična stranka, ki že petdeset let vlada Ulstru, je blok, ki spaja skupaj dele vsaj petih različnih družbenih razredov: 1. zem-

¹ Irška v času reforme in revolucije (Ireland in the Age of Reform and Revolution, Nicholas Mansergh, Allen and Unwin, 1940.)

² V originalu: *Orange Order*, združenje oranževcev, *Orangeman*, porogljivo ime za irskega protestanta (17. stoletje), oranževcec je član ilegalnega političnega protestantskega združenja v Irski, 1795 — op. prev.

ljiške lastnike; 2. industrijsko buržoazijo; 3. mestno malo buržoazijo, 4. delavski razred; 5. kmete. Zgodovinsko je ta blok *vodil* razred zemljiških lastnikov. *Združila* ga je protestantska ideologija. *Integrirale* so ga institucije oranževskega reda. Če analiziramo unionizem, moramo posebej proučiti vsako od teh razsežnosti njegove strukture.

Klika zemljiških lastnikov, ki jo simbolizirajo zaporedni predsedniki v Stormontu—Craigavon, Brookeborough, O' Neill — je podružnica tradicionalnega angleškega vladajočega razreda. Iz tega razreda so v britanskem kraljestvu po tradiciji prihajali armadni oficirji in njegovi člani so še dandanašnji vzgojeni vseskozi v sandhurstskem duhu (Sandhurst: vzdevek za Royal Military College ali R. M. Academy). Ločijo se po viru dohodkov, življenjskem slogu, vzgoji, svetovnem nazoru in naglasu: ulstrski vladarji nagovarjajo svoje ljudstvo s popolnim oxbridgeskim (Oxbridge = Oxford, Cambridge) naglasom. Ta skupina ima močne poganjke v industrijskem kapitalu, a ni popolnoma istovetna z njim. Lokalni podjetniki — oranževska buržoazija kot taka — so imeli v zgodovini podrejeno vlogo v unionistični politični eliti — čeprav so seveda, tega ni treba še posebej poudarjati, njihove ekonomske interese navadno dosledno spoštovali.³ Poklicne in srednje plasti te buržoazije so bile v zgodovini za ulstrsko politiko le obrobne pomena, če niso bile iz nje popolnoma izključene. Z oligarhijo nad sabo so imele malo stika, plasti pod sabo, organizirane v lože oranževskega reda, pa so zaničevale kot primitivne in zaostale. Poudariti moramo, da Ulster nikoli ni doživel uspešne buržoazne revolucije. Boj proti neodvisnosti, edini večji politični dogodek med 1789 in 1968, so vodili zemljiški lastniki v zavezništvu z angleško konservativno stranko. Znamenje prisotnosti buržoazne vlade — nacionalno državo — opredeljuje njena odsotnost.

Vključitev protestantskega delavskega razreda v ta ultrareakci-onarni blok je specifični čudež unionizma. To so dosegli s pomočjo ene same vrste institucij — z oranževskimi ložami, katerih vlogo lahko razložimo le, če upoštevamo še drugi dve skupini, združeni v unionističnem bloku: kmete in malo buržoazijo. Pokazali smo že, kako so na podeželju nastajale oranževske lože kot organizacije protestantskih kmetov, naperjene proti katoliškim kmetom in poljedelskim delavcem. Po lakoti je depopulacija podeželja na Jugu dobila

³ Sir Horace Plunkett, vodilni unionistični politik in publicist na začetku stoletja, se leta 1905 na dolgo pritožuje nad tem dejstvom: »Ker ni imel modrega vodstva, ki bi mu ga lahko dali naši vodilni industrijalci, je bil doslej irski unionizem, ker je bil preveč vdan tradicijam svojega zemljiško-kolastniškega dela, bolj prepričanje družbene kaste kot pa politika na Irskem... Najti moramo kombinacijo najboljših zamisli podeželske aristokracije in zamisli voditeljev industrije. Takrat in šele takrat bomo unionisti zdravo in spodbudno vplivali na mišljenje in delovanje ljudstva.« *Ireland in the New Century*, str. 67—68.

obliko izseljevanja v tujino. Vzporedni, a veliko šibkejši beg z zemlje na Severu pa je v veliki meri pritegnil nase razvijajoči se Belfast. V tem mestu je nastal delavski razred, ki so ga odlikovale precej podobne značilnosti kot delavski razred v Clydesideu in Merseysideu — posebnost je bila samo njegova izredna vernost. Zakaj tradicionalne vrednote in identifikacije so v mesta vpeljale šele oranževske lože. Medtem ko so bile lože oranževskega reda dotlej in izvirno geografsko utemeljene kmečke organizacije, pa so zdaj postale kongregacijsko utemeljena mestna središča političnega in kulturnega življenja. V Angliji je ljubezen »delavske aristokracije« in male buržoazije do »delavskih klubov« in »prijateljskih družb« odsevala relativno sekundarno penetracijo religiozne diferenciacije v ljudsko kulturo. V Ulstru so vlogo, ki so jo opravljale te institucije, prevzele lože oranževskega reda, ki so, ravna se po prezbiterijanskih, kalvinističnih ali wesleyanskih predpisih, združevale zabavo s političnim in religioznim delovanjem.

Struktura teh institucij je omogočala, da so z njimi prav grdo manipulirali. Ker so bile deloma framasonske narave (posledica njihovega izvirno obrambnega načina organiziranja) in ideološko spojene s cerkveno strukturo, njihova politika in njihove vrednote nikakor niso mogle postati predmet demokratičnega vpraševanja. V lokalnih ložah je navadno prevzela oblast mala buržoazija (ker so ji priznavali višje družbene attribute in jo imeli za sposobnejšo). V mešanih kongregacijah je to lahko dosegla zaradi statusa in prestiža, v čisto delavskih kongregacijah pa s pomočjo duhovnikov, ki so večinoma izvirali iz tega razreda. To seveda ne pomeni, da je oranževski red imela v oblasti mala buržoazija. Ker je bilo veliko vnetih oranžistov še zmerom med reveži, člani irske cerkve, je uglednim in bogatim članom te razmeroma visoke cerkve uspelo, da so si v mestih pridobili isto hegemonijo, ki so jo že po tradiciji imeli na podeželju. Lože, ki so temeljile na prezbiterijanski cerkvi (cerkev srednjega in zgornjega delavskega razreda), je imela navadno v oblasti mala buržoazija, medtem ko so lože irske cerkve ostale pod neposrednim nadzorom severne oligarhije.

Ko sta dve vodilni oranževski instituciji, »Derryjski vajenci« in »Kraljevi črni preceptorij«, prešli v roke zemljiške in poslovne elite in ko sta postali izredno močni politični orodji, se je ta žalostni razredni blok dokončno uredil in utrdil. Ti dve organizaciji sta imeli v Ulstru zelo podobno vlogo kot Broederbond v Južni Afriki. Prej so namreč lokalne lože za mestne protestantske reveže vzdrževale kulturno kontinuiteto, ne da bi jih izpostavljale neposrednemu političnemu vplivu ali jih kako drugače povezovale z vladajočimi skupinami. S pomočjo vajeniških in preceptorijskih uradnikov so zdaj protestanti lahko dobivali stanovanja, zaposlitev in so družbeno napredovali in na ta način je bila potrjena zgodovinska ločitev, izvira-

joča iz ločene vzgoje in ločenih prebivališč. V zameno pa je bila njihova politična dolžnost, da so storili vse, kar so zahtevali od revežev.

V ta namen so za delavski razred ustanovili še eno institucijo — unionistično delavsko zvezo (Unionist Labour Association). To je pospešil razmah novega sindikalizma. Videti je bilo, da je industrijska kombinacija edina fronta, na kateri bi lahko hegemonijo vlada-jočega razreda resno ogrozili. Dogodki v letih 1907—13 so bistvenega pomena, če hočemo razumeti, kako se izražanje objektivnih interesov protestantskih delavcev nikoli ni dvignilo nad raven ekonomizma in kako je unionistični blok brez škode preživel.

Na začetku stoletja se je delo protestantov že razlikovalo od dela katolikov po kvalifikaciji, dohodkih in varnosti. Protestantski delavci, ki so bili pogosto zaposleni v rokodelskih industrijah (craft industries), so bili večinoma včlanjeni v združenih (amalgamated) angleških sindikatih. Nekvalificirani (unskilled) katoličani so bili ali popolnoma neorganizirani ali pa člani novih množičnih sindikatov, katerih organiziranje, ideologija in praksa so ogrožale častitljiva prizadevanja obrtnikov. Do 1913 so ti sindikati pod vodstvom Larkina in Connollyja postali posebno uspešni in se jim je celo posrečilo, da so začeli pritegovati precejšnje število slabše plačanih protestantskih delavcev. Ena glavnih orožij iz njihove orožarne je bila solidar-nostna stavka (sympathy strike), ki je za svojo uspešno koordinacijo zahtevala močan in neodvisen irski TUC. Takšnemu razvoju so se upirali britanski sindikati, ki so se proti temu poseganju v svoje interese lahko bojevali s tem, da so odpovedali denarno pomoč neodvisni irski akciji. Ta izdajalska politika je popolnoma onemogočila kakršenkoli poskus za združeno delavsko gibanje — nevarnost, ki se je unionističnim gospodarjem (bosses) zazdela zadosti resna, da so ustanovili lokalne podružnice združenja »lojalnih« protestantskih delavcev. To, da je Connolly pozneje spremenil svoje stališče do nacionalnega vprašanja in da se je približal republikanstvu, je pomenilo, da se ni bilo več možno uspešno upirati imperialističnemu razpihovanju religioznih razlik med delavci. Krivdo za to zgodovinsko katastrofo moramo pripisati britanskemu sindikalizmu.

Danes delavsko gibanje v šestih ulstrskih grofijah še nadalje slabi cela vrsta strukturalnih preprek in pravnih ovir. Kakršnakoli je že podjetniška (managerial) politika, katoličani in protestanti so povsod, kjer skupaj delajo, vertikalno in horizontalno razdeljeni. Katoliki so prikrajšani na izobrazbenem področju in jih to hudo ovira, tako da opravljajo malone brez izjeme najslabše plačana dela. V mnogih pokrajinah pa sploh nimajo dela; namesto njih so zaposlene njihove žene kot cenena delovna sila, možje pa ostajajo doma pri otrocih. Čeprav so v Derryju ženske pokazale visoko raven politične bojevitosti, pa pri njihovi ekonomski organizaciji še zmerom

nastajajo velike težave. Tuje družbe, ki z vladno pomočjo ustanovljajo tovarne, podjetja opustijo, ko so dve ali tri leta dosegale največji možni dobiček, ustvarjajo področje stalne napol naključne zaposlitve (semi-casual labour). Hkrati pa je visoka stopnja nezaposlenosti tako na Jugu kakor na Severu olajšala preganjanje sindikalističnih bojnikov, tako da so številni aktivisti morali sploh oditi z Irske.

Ni treba še posebej poudarjati, da unionistična država nikoli ni hotela legalizirati niti minimalnih sindikalnih pravic. Zakaj kakor v večini političnih vprašanj je tudi pri tem politika unionistične stranke še bolj desničarska kot politika britanske konservativne stranke. Sindikate imajo za v bistvu proti-unionistične iz preprostega razloga, ker so v njih včlanjeni tako unionisti kot nacionalisti, republikanci, socialisti in komunisti. To pomeni, da se ne skladajo z vertikalnimi razdelki ulstrskega družbenega življenja, zato so nevarni. Posledica teh raznovrstnih in številnih blokad ekonomske, politične in religiozne narave pa je, da v Ulstru vse doslej še ni moglo nastati močno delavsko gibanje.

Naj povzamemo: protestantizem kot tak je bil od nekdaj artikulacija unionizma, katerega družbena baza so bile oranževske lože, ki sta jih vodili organizaciji Derryjski Vajenci in Kraljevi črni preceptorij, organizaciji, ki združujeta vse vodilne ulstrske politike in večino ulstrskih kapitalistov. Lože so tudi glavne kulturne in politične institucije protestantskega delavskega razreda, ki je po njih neposredno povezan z vladajočimi skupinami. S pomočjo te mreže je unionizem obdržal popolno hegemonijo v družbenem življenju, na kar kaže tudi dejstvo, da pri nobenih povojnih volitvah ni več kot 12 % protestantov glasovalo za laburiste.

Religiozna in razredna dialektika: družbeni temelj sedanjega boja

Tabele ponazarjajo zapleteno medsebojno delovanje religiozne in razredne pripadnosti v politiki šestih ulstrskih grofij.

Tabela1: Religija in volilno ponašanje leta 1965:

Religiozna struktura

KATOLIKI	PROTESTANTI
	prezbiterijanci 45 %
	irska cerkev 37 %
	metodisti 8 %
	drugi 10 %

Politično opredeljevanje

KATOLIKI

nacionalisti	58 %
laburistična stranka Severne Irske in republikanska laburistična stranka	31 %
unionisti	6 %
drugi	5 %

PROTESTANTI

unionisti	86 %
laburistična stranka Severne Irske	12 %
drugi	2 %

Op.: Število tistih, ki ne priznavajo nikakršne religiozne pripadnosti, lahko malone zanemarimo.

Tabela 2: Religija in geografija:

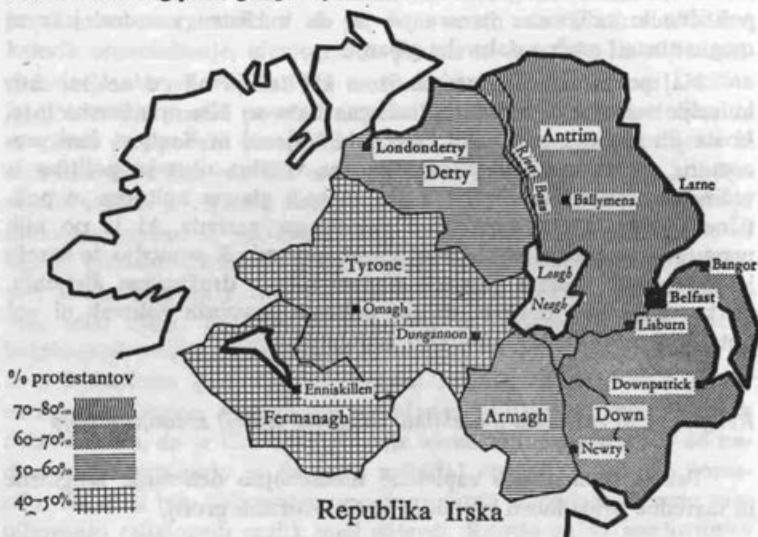
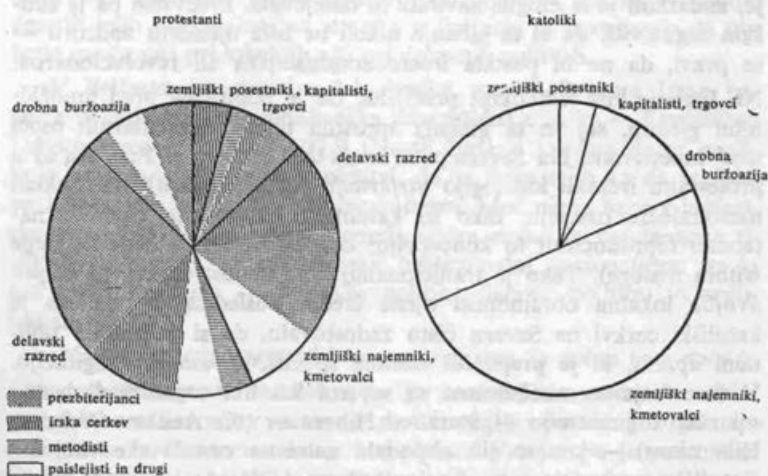

Tabela 3: Geografija, prebivalstvo, industrija, dohodek in zaposlenost:

Grofija	Površina	Prebivalstvo	Število zaposlenih v vodilnih industrijah	Poprečni letni dohodek na prebivalca
Antrim (z Belfastom)	718,881	689,761	ladjedelstvo kmetijstvo	18,580 13,332
Armagh	321,727	117,594	kmetijstvo tkalstvo	8,723 2,491
				£ 632 £ 524

Grofija	Površina	Prebivalstvo	Število zaposlenih v vodilnih industrijah	Poprečni letni dohodek na prebivalca
Down	609,030	266,939	kmetijstvo	14,122
Fermanagh	418,411	51,531	zdravstvo	3,892
Derry	514,713	165,298	kmetijstvo	7,519
Tyrone	779,552	133,919	kmetijstvo	10,007
			kmetijstvo	6,409
			moške obleke	13,075
			tkalstvo	1,576
				£ 557
				£ 512
				£ 539
				£ 525

Tabela 4: Religija in razredi

Nacionalistični blok in katoliška opozicija

Bedno katoliško nasprotje unionistične stranke — njena miniatūra in ogledalo — je bila vse doslej nacionalistična stranka, ki se zavzema za v bistvu isto politiko neodvisnosti, za katero so se bojevali njeni predniki pred osemdesetimi leti. Njena politika je klerikalni konservativizem, njen družbeni temelj so katoliški zemljiški lastniki, najemni kmetje in deli kmečkega proletariata.

Medtem ko se je unionističnemu bloku posrečilo, da je ohranil trdnost oranževskega bloka od časov bojov za neodvisnost pa vse do zadnjih nekaj mesecev, pa nacionalistična stranka ni imela podobnega uspeha, ko je skušala vzpostaviti trajnejše zeleni blok (a durable Green bloc). Še preden se je sploh začel boj za neodvisnost

v letih 1916—1921, je morala vodstvo boja za nacionalno osvoboditev prepustiti buržoaznemu republikanstvu. Na Jugu je po ustanovitvi neodvisne države sploh zginila. Vendar pa je na Severu kljub prodiranju Sinn Feina in delavskega gibanja ta anahronizem obdržal svojo vodilno vlogo. Ta paradoks je seveda neposreden odsev ideološkega zaostajanja njegovih severnih privrženecv. Pravzaprav lahko doumemo, kako je tak arhaičen prežitek, kakršen je irski nacionalizem, sploh lahko preživel, samo če razumemo položaj katolikov na Severu. Kot zatirana skupina so se ulstrski katoliški kmetje morali ves čas zatekati k cerkvi, da je izražala njihove zahteve, saj je v Ulstru cerkev opravljala zanje vlogo neobstoječega srednjega razreda. Ravno narobe, kot nas prepričuje popularni protestantski nazor, je igrala katoliška cerkev na Irskem od nekdanj zelo obrambno in reakcionarno vlogo v svojem odnosu do množičnih gibanj, saj jih je, kadarkoli je le mogla, zavirala in omejevala. Predvsem pa je skušala zagotoviti, da bi ta gibanja nikoli ne ušla njenemu nadzoru — se pravi, da ne bi postala interdenominacijska ali revolucionarna. Na Jugu je bila velikokrat prisiljena, da je popuščala pred množičnimi gibanji, saj so ta gibanja sprostila toliko elementarnih moči med kmetstvom. Na Severu pa ni imela tega problema. Prav kot so si protestanti izdelali ideologijo *utrjevanja* (embattlement) na irskem nacionalnem ozemlju, tako so katoliki na ulstrskem ozemlju natančno reproducirali to koncepcijo: obseda znotraj obsede (a siege within a siege). Tako je tradicionalno obrambnost cerkve tu še *podvojila* lokalna obrambnost njene črede. Posledica je bila, da je katoliški cerkvi na Severu čisto zadostovalo, da si je gradila politični aparat, ki je prepuščal edinole specifično *katoliško* agitacijo. V času boja za neodvisnost so severni katoliki organizirali lastno sektaško organizacijo — Stari red Hiberncev (the Ancient Order or Hibernians) — ker so jih napadale ustrezne oranževske skupine. Katoliška cerkev je zato manipulirala z AOH, da bi trdno držala v svoji oblasti manj zmerne in obrambne elemente v nacionalistični stranki. Zaton nacionalistične stranke v Irski kot celoti je dejansko deloma povzročil tudi konservativni vpliv, ki so ga v njej imele severne sekcije. Tako torej ni presenetljivo, da se je ta stranka ohranila samo v Ulstru, kjer so njeni tradicionalni kmečki volivci kakor njihovi protestantski nasprotniki temeljito interiorizirali svoje »utrjevanje« (embattlement). Ravno v tem kontekstu lahko razumemo recipročnost unionizma in nacionalizma v Ulstru, ki sta *oba* produkta manjšinskih skupin, in prek te recipročnosti lahko doumemo njuno končno identičnost. Če upoštevamo brezupni in nerešljivi voz, v katerega se spleteata unionizem in nacionalizem, potem se ne moremo čuditi dejstvu, da v zadnjih petdesetih letih v šestih ulstrskih grofijah sploh ni bilo nikakršne politične razprave. Dlje ko je nacionalizem izvajal monopol katoliškega političnega izražanja, tesneje se je zadrgoval voz, ki je zapiral ulstrsko politično veselje.

Po drugi svetovni vojni pa je začel nacionalistični blok počasi razpadati. Prva razpoka se je prikazala v industrijskem področju okoli Belfasta, kjer se je uveljavila laburistična stranka Severne Irske. Ta dogodek je bil posledica neuspeha nacionalistične stranke, da bi uspešno posnemala urbane integrativne mehanizme unionistične stranke. AOH je postajal vse manj institucija severnega delavskega razreda in vse bolj institucija južnega srednjega razreda; navsezadnje je pravzaprav postal samo še navadna institucionalna baza katoliške cerkve v Fianna Fail, vladajoči konservativni stranki na Jugu («Vojaki usode»). Ko tako belfastski katoliški delavci v cerkvi niso več videli svojega glavnega kulturnega žarišča v urbanem okolju, so se izmuznili tudi političnemu vodenju nacionalistične stranke — vodenju, ki je bilo tako in tako veliko manj dinamično in veliko bolj letargično kakor nasprotna unionistična politika. Razsežnosti tega neuspeha lahko izmerimo z dejstvom, da se v zadnjih desetih letih nacionalistična stranka v Belfastu ni potegovala za nobeno mesto niti pri lokalnih niti pri državnih volitvah.

V Belfastu je iniciativo laburistični stranki Severne Irske pozneje iztrgala iz rok republikanska laburistična stranka — Republican Labour Party), ki se od NILP (North Ireland Labour Party) razlikuje po tem, da je proti razdelitvi, da je bojeviteljska in da se kdaj pa kdaj zavzema za katoliški separatizem. Moč njene baze v belfastskem katoliškem delavskem razredu izvira ravno iz kombinacije tistih dveh razpok, ki sta raznesli tradicionalni nacionalizem in ki nas tukaj zanimata — delavske politike (labour politics) in republikanstva.

Na večini irskih področij je nacionalizem že dolgo tega spodrinilo republikanstvo. V Ulstru pa je nacionalizem vseeno zadržal podeželsko veljavo, ker so se tu katoliki znašli v bistveno drugačnem političnem in institucionalnem kompleksu. Vendar pa je precejšnje število majhnih kmetov in revežev v majhnih mestih republikanstvo pritegovalo ravno tako močno kakor njihove južne rojake. Republikanstvu se je tako posrečilo, da je zajelo bojevito ogorčenje teh obubožanih skupin, in s prodirno preproščino je kot vzrok njihove bede pokazalo na imperializem. Toda abstraktnost njegove ideologije in odsotnost kakršnekoli *analize* imperialističnega sovražnika sta povzročila, da so lahko v okvirih republikanstva koeksistirale protislovne politične težnje in protislovni ekonomski interesi. Tako kakor delavsko gibanje je bilo tudi republikanstvo poskus, da bi ušli dialektiki manjšin in vzpostavili sfero sekularne politike, vendar pa se mu je, ravno narobe kot delavskemu gibanju, posrečilo samo to, da je na tradicionalno dialektiko *od zunaj nadel* formalen sekularizem. Na drugi strani pa je delavsko gibanje, kot so ga predstavljali sindikati in NILP, imelo *naravno* sekularno družbeno bazo, a ni bilo nikoli zmožno, da bi učinkovito poseglo v politično veselje, in so ga iz tega veselja celo sistematično izrinjali, kadarkoli je prišlo

do zaostritev. Medtem ko je bilo delavsko gibanje navadno zmožno, da je celo v časih spopadov med sektami v sindikalnem boju ohranilo ekonomistični temelj, pa se je nasprotno republikanskemu gibanju posrečilo, da je obdržalo svojo organizacijsko bazo na podeželskih področjih celo takrat, ko je postalo čisto jasno, da je njegova uporniška taktika (insurrectionary tactics) propadla, zakaj kljub porazu IRA kampanj ta organizacija na podeželju še zmerom obstaja in z njo prikrita bojevitost, ki je njeno bistvo.

Tako sta do srede šestdesetih let politiki delavskega in republikanskega gibanja v mestu in na vasi iztrgali iz nacionalističnega bloka nekatere njegove dele, nič več pa nista aktivno ogrožali njegove pretežne oblasti nad večino katoliškega prebivalstva. Pravzaprav sta koeksistirali na bokih tega bloka, namesto da bi se frontalno spopadli z njim za podporo njegovih privrženecv. Oranžna in zelena reakcija je še naprej držala Ulster v ječi preteklosti.

Kriza izbruhne

Na začetku leta 1968 je bil Ulster varljivo miren. Videti je bilo, kot da okameneli unionistični politični sistem ni bil še nikoli trdnjši. V resnici pa so se pod površino nabirali pogoji za hudo krizo in vse je pripravljalo eksplozijo.

Povojni »boom« je bil za Severno Irsko še posebej pomemben. Ko so strojna industrija, tekstilna industrija in ladjedelništvo prišli do vrha svojega zagona, se je stalna desetodstotna stopnja nezaposlenosti zmanjšala za več kakor polovico. To je več kot odtehtalo rahlo upadanje v letalskih tovarnah. Ko je sredi petdesetih let ta »boom« začel popuščati, so ustanovili Chandosov svet za razvoj (Chandos Development Council), katerega glavni namen je bil, da spodbuja nove industrijske gradnje, modernizacijo in investicije. Ko je svet začel delati, je Chandos zatrdil: »Nezaposlenosti bomo v devetih mesecih zlomili hrbtenico.« Težko bi se bil huje zmotil. Vse večje zastarelosti ulstrske industrije niso ozdravili, ampak se je kmalu še povečala. Zakaj to leto so prvič po vojni začeli močnejše zadrževati kreditiranje (credit — squeeze) in to je zadušilo velike izdatke družbenega denarja v Ulstru, saj je zaustavilo dotok dodatnega britanskega in tujega kapitala, ki bi ga nujno potrebovali. Tako je »razvoj« postal navadno subvencioniranje, ki je razkrilo protislovja imperialne vlade. Zadnjih nekaj let se je kreditiranje še bolj drastično skrčilo in nemoderniziranih industrij zdaj v veliki meri sploh ni več mogoče modernizirati.

Nekatera področja ulstrske industrije pogosto omejujejo, da bi zaščitili britansko industrijo, toda v zameno jih nikoli ne podprejo zadosti, da bi lahko nadomestila svoj zaostanek. Kapital, kar ga akumulirajo, le redkokdaj znova investirajo v Ulstru: leta 1962 so za £ 420.000.000 kapitala vložili onstran ulstrskih meja, hkrati pa

je Ulster dobival letno subvencijo £ 100.000.000. Kjer je prišlo do »racionalizacije«, je povzročila centralizacijo (»belfastizacijo«) industrije, ki je tako bolj nameščena za trgovanje z Britanijo. To je pripeljalo do obubožanja pokrajin zahodno od reke Bann, v katerih je katoliško prebivalstvo najpogostejše. Plačilno bilanco so od časa do časa uravnovesili z zmanjševanjem nakupne moči. Posledica pa je kronična nezaposlenost in nastanek visoke emigracijske stopnje, ki sta še posebno hudi v obubožanih zahodnih katoliških pokrajinah. V grofiji Derry se odstotek nezaposlenosti včasih dvigne nad 25 odstotkov. Tudi protestantski delavski razred je, kakor bomo videli, prizadel neuspeh oranževskega kapitalizma; toda posledice so bile za katoliški proletariat veliko hujše. Tako so zadnja leta katoliški delavci in kmetje v Ulstru v propadajočem severnoirskem gospodarstvu trpeli bridko relativno deprivacijo.

Hkrati so se politična in ekonomska pričakovanja katoliškega srednjega razreda na vsej črti izjalovila. Nobene možnosti za politično izražanje nimajo in socialna mobilnost navzgor zanje ni odprta. V lokalni upravi je tako na primer zaposlenih 12 odstotkov katoličanov, v centralni upravi pa 6 odstotkov. Samo 4 odstotki tistih, ki na leto zaslužijo £ 2.000, so katoliki. Katoliška poklicna skupina malone izključno služi svoji lastni segregirani skupnosti in ima zelo malo stikov s svojimi protestantskimi kolegi. Pokazalo se je, da je nacionalizem pri uveljavljanju njihovih interesov popolnoma neučinkovit. Ta skupina je postajala vse bolj nezadovoljna in v njej je rasla odločnost, da začne delovati na lastno pest.

Hkrati se je politično prebudila še ena družbena skupina — tokrat novinci v ulstrski politiki — študenti. Če hočemo razumeti vlogo študentov na Severnem Irskem, moramo poudariti, da je Queen's University v Belfastu ena zelo redkih nesegregiranih institucij sploh v Ulstru. To pomeni, da je ta univerza naravni temelj, s katerega je mogoče začeti napad na sektaštvo. Povrh pa Queen's University nikakor ni regulativna ustanova, ki bi odpirala vstop v ulstrski vladajoči razred. Otroke iz te skupine pošiljajo v angleške šole in iz njih v Sandhurst (vojaške akademije), Oxbridge ali Trinity College v Dublinu. Študenti na Queen's University pa so v veliki večini srednje- in malo-meščani in njihove vezi z vladajočim razredom zato niso organske. Prihod na univerzo jih je potencialno ločil od njihovega religioznega in kulturnega izvirnega okolja, osvobodil jih je od doma in s tem zelo pogosto tudi od podedovane pobožnosti in pobožnjaštva. Prvi pogoji za politični radikalizem so tako dani. Viharni mednarodni dogodki leta 1968 so bili tako navdih kakor zgled, ko so se študenti najprej mobilizirali proti precejšnji politični represiji znotraj Queen's University. Svetovni val študentskega upora je lahko samo silno vplival na edino študentsko skupino na britanskih otokih, ki vsak dan doživlja represivnost policijske države.

Tako se je rodilo gibanje za državljanske pravice iz zbližanih pozicij radikaliziranih študentov, nezadovoljnega srednjega razreda in trpečih revežev mesta in vasi. Elementarna zahteva »en človek — en glas« ogroža unionizem v vseh pokrajinah, kjer so katoliki v večini; pošast plačilnega dne hodi po vseh krajih zahodno od Banna. Prvemu pohodu za državljanske pravice na Dungannon avgusta 1968 so takoj zaprli pot v mestno središče z izgovorom, da je »lojalistična« trdnjava. Oktobra so se po demonstracijah v Derryju začele policijske represalije: oddelki Royal Ulster Constabulary so besneli po katoliškem ghetu in sproščali svoje sovraštvo na delavcih in njihovih domovih. Januarja se je dvainsedemdeset milj dolg študentski pohod iz Belfasta podobno končal: tokrat so ljudje iz ghetu odgovorili R. U. C. z barikadami in bencinskimi bombami. Za nekaj dni je bil Bogside v Derryju osvobojeno ozemlje zunaj meja unionistične države: delavci so postavili barikade, ustanovili svojo milico, generalno skupščino, svojo radijsko postajo in se razglasili za svobodno mesto. Bojevite demonstracije in zasedbe so izbruhnile v Newryju, kjer so lokalni bojovníki zajeli in uničili oklopni policijski transport. V treh ali štirih mesecih je gibanje za državljanske pravice pretreslo celotno ravnotežje ulstrske družbe in sprostilo njena številna protislovja. Odtlej je v deželi zavladala permanentna politična kriza.

Vpliv na unionizem

Takojšnja posledica gibanja za državljanske pravice je bila, da se je razletel trdni unionistični blok, ki je devetdeset let vladal Ulstru. Končno so se sprostila njegova notranja protislovja. To se je pokazalo že prve dni krize, ko je nastala napetost med premierom O'Neillom in ministrom za notranje zadeve Craigm. Hkrati je silna agitacija Paisleya, duhovnika nizke protestantske cerkve, ki si je že pred gibanjem za državljanske pravice pridobil nekaj ugleda, postala ena glavnih sil v ulstrski politiki. Buržoazni tisk v Britaniji je ta protislovja v unionističnem bloku na običajni maloumni način predstavljal kot spopad med »zmernostjo« (O'Neill) in »ekstremizmom« (zdaj Paisley zdaj Craig). Ti moralistični pojmi buržoazno-demokratske politike v Ulstru nimajo pomena. So prazne kategorije, ki jih moramo nadomestiti s konkretno analizo različnih delujočih družbenih sil.

Unionistično stranko je po tradiciji vodil zemljiški kapital. Terence O'Neill, potomec najstarejše družine, o kateri poročajo na britanskih otokih, simbolizira to izročilo. Ko se je znašel pred nevarnostjo gibanja za državljanske pravice, je O'Neill, da bi zmedel opozicijo, začel obljubljati postopno reformo; opozoril je tudi na nevarnost, ki bi jo vsakršen UDI imel za ulstrsko industrijo (da bi oživil strah pred bojem za neodvisnost). Ta gentlemanski načrt, kako bi stabilizirali status quo s tem, da bi ga z nekaj formalnimi

koncesijami »modernizirali«, je brez dvoma odseval mnenje razreda zemljiških lastnikov, kakšna naj bi bila pravilna kompromisna pozicija v unionistični stranki. Vendar pa je doživel oster odpor. Pod vtisom nevarnosti gibanja za državljanske pravice se je unionistični blok petih razredov razkrajal. V njem sta nastala dva ločena, a povezana upora — ki ju najbolje ponazarjata figuri Paisleya in Faulknerja. Ker je bil Paisleyev uspeh prvi pogoj za separatno odpadništvo Faulknerja in njegovih, moramo najprej spregovoriti o paislejizmu.

Paislejizem: podivjano malomeščanstvo

Z eno besedo je paislejizem upor oranževskega malomeščanstva proti unionistični oligarhiji. To je upor, ki se mu je posrečilo mobilizirati veliko protestantskih delavcev, kmetov in nezaposlenih. Po svoji razredni naravi je tako precej podoben fašizmu. Primerjava s fašizmom nam lahko zares pomaga, da ga opišemo kot fenomen.

Fašizem navadno nastane v času ekonomskih pretresov in politične krize. Za to kombinacijo je značilna nevarnost z leve (obstoj množične revolucionarne partije) in slabljenje buržoazne demokratične države. Pogosto ga spremlja napad vladajočega razreda. Fašizem tedaj združi veliki kapital in razbesnjeno malomeščanstvo, ki mu preskrbi udarne oddelke in za njimi mobilizira deklasirane (lumpen) elemente.

Ulster zdaj res ne doživlja temeljne ekonomske krize (ki malomeščanstvu grozi, da ga bo uničila z inflacijo, velikemu kapitalu pa z internacionalno likvidacijo). Vseeno pa Ulster že nekaj let preživlja stanje, ki bi ga drugod imenovali depresija, čeprav se je zaradi njegovega posebnega položaja depresija stabilizirala v nekakšno normalno stanje. Drugič pa je nastanek gibanja za državljanske pravice v Ulstru nekaj takega, kar bi bila drugo grožnja revolucionarnega delavskega gibanja, in je povzročil politično krizo v unionistični državi (ki seveda tako in tako nikoli ni bila buržoazno demokratična država). Tretjič je očitno, da si paislejizem nabira privrženca v tistih družbenih skupinah, ki so dale bojevnike za množična fašistična gibanja na Celini: med malomeščanstvom in deklasiranci. V Ulstru so deklasirani elementi v običajnem pomenu besede zelo opazni. Vsako leto jih 2000 odide z dežele v mesta in verjetno je, da precejšen del protestantov med njimi prestopi k paislejizmu. Končno pa moramo vendarle poudariti — in to je odločilno —, da se ne da trditi, da bi se za to v bistvu malomeščansko gibanje zavzel ulstrski veliki kapital — čeprav je imelo, kakor bomo videli, velikanski učinek na politiko oranževskih poslovnih krogov.

Paisleyevi bojevniki v glavnem prihajajo iz mestne mladine. Ta skupina je trpela kulturno izolacijo in obubožanje, pa tudi segregacijo. Stalna depresija in nezaposlenost sta povzročili, da se mladina

ni tako kot v večini dežel Zahodne Evrope in Severni Ameriki — uveljavila kot posebna potrošniška skupina. Revščina in moč sektaštva pa sta povzročili, da se v njej »mladinska kultura« ni razvila. Sicer pa se ta kultura prav tako ni razvila v množičnih občilih. Organizacija vzgoje in zabave temelji na religiozni podlagi. Skupinska identifikacija se utemeljuje na lokalni sektaški privrženosti: »Zvedeli smo, da rani mladostniški gangi, kakršni so npr. 'Loney's' iz Pound Loneya, 'Marketers' in 'Ivy Boys' s področja Lower Ravenhill, uporabljajo vprašanje religiozne privrženosti kot nekakšno geslo.«⁴ Hkrati pa uživa Paisley močno podporo med nezaposlenimi protestanti, pri katerih odpor zoper gibanje za državljanske pravice temelji na jasnem ekonomskem računu, saj bi jih že navadna religiozna enakost v sedanjem ekonomskem položaju lahko za stalno izključila iz produkcije. V zahodnih pokrajinah protestanti velikokrat opravljajo uslužnostne dejavnosti (provide services) v katoliških okoliših in se bojijo za svojo lastnino, če »popery« (zaničljivo, sovražno za rimske katolike; pride od pope, papež; prim. papist, papizem) kakorkoli posega na njihovo delovno področje. Na deželi imajo protestanti tradicionalno prednost pri nakupovanju in najemanju zemlje in na trgu poljedelske delovne sile. Ti tradicionalistični skupini sta ljubosumno občutljivi za vsako »grožnjo« protestantski religiozni »svobodi«: naj gibanje za državljanske pravice politično zahteva karkoli, ti skupini bosta njegove zahteve zelo radi interpretirali kot republikanstvo ali še verjetneje kot fenianstvo. Tako je Paisleyeva oblika spajanja vseh teh prvin že po naravi privlačna.

Paisleyeve organizacijske metode so z nekaterimi razlikami zelo blizu fašizmu. Kontrarevolucionarno nasilje in paramilitarizem sta enaka. Simbolizem pa je pri paislejizmu bolj tradicionalen. Tako italijanski kakor nemški fašizem sta ustvarila strahovito nov simbolizem, ki je sicer izviral iz arhaičnega, se je pa od njega radikalno razlikoval po funkcionalni usmerjenosti v prihodnost. Paisleyevi simboli so vseskoz retrospektivni: Union Jack (britanska zastava), oranžna prepasica (Orange Sash) in lambeški boben (Lambeg drum). Ideologija, ki spremlja te attribute, je prav tako arhaična. V glavnem temelji na stereotipih, ki jih je podedovala po davni gonji proti neodvisnosti. Katoličan je črn, majhen, len in umazan, živi v subvencionirani hiši in poganja po grlu svojo denarno podporo. V vsakem pogledu je negacija oranževskih vrednot in nazorov o sposobnosti (ustrezno katerim gospodinja reče, ko konča svoje delo: »Zdaj je videti malo bolj protestantsko.«).

V tem kontekstu Paisley deluje izredno privlačno kot angel maščevanja. Ne predstavlja samo idealov preteklosti, ampak tudi upanja za prihodnost — ne samo, da poganja sovražnika s cest in

⁴ The Northern Ireland Problem, D. Barrett in C. Carter, C. U. P. 1962, str. 76.

razgalja »izdajstvo« oblasti, ampak obljublja tudi boljši svet za protestantske reveže. Zemeljske akorde tega hiliastičnega psalma lahko slišimo v zahtevah po »državljskih pravicah za protestante« v njegovih programih in manifestih. Zunaj Ulstra je Paisley videti kot neandertalec v času pragmatizma. Toda njegovi ljudje v Belfastu ali Ballymeni ga gledajo kakor velikana zraven poprečnega O'Neilla. V Bannsideu se je prikazal kot ljudski tribun med volivci, ki jim že dvajset let nihče ni nič hotel — ki so jih torej že dvajset let zane-marjali.

Zakaj to je poslednja razsežnost paislejizma: izkoristil je pristno mržnjo malomeščanstva in revežev do tujega razreda zemljiških lastnikov, ki je tako dolgo obvladoval unionizem. Njegovo radikalno desničarstvo, ki je bilo sprva naperjeno edinole proti katoliški manjšini, je zdaj zadobilo demagoško obliko upora malega človeka proti oligarhiji. Potem ko je malomeščanstvo in nekatere dele protestantskega delavstva ločil od spodnjih plasti, je paislejizem oznanil drugo ločitev v unionističnem bloku, tokrat ločitev od zgornjih plasti.

Od Craiga do Faulknerja: poslovni krogi

Polarizacija na cestah med gibanjem za državljanske pravice in paislejizmom je kmalu povzročila razkol v vladi na Stormontu. Minister za notranje zadeve Craig je takoj uvidel, da bi lahko, če bi pravilno popačili njegove zahteve, organizirali oster protiudarec zoper gibanje za državljanske pravice. To bi lahko uporabil kot vzvod proti O'Neillu, ne da bi se na videz niti za ped odmaknil od tradicionalnega unionizma. Razglasiti bi moral samo, da gibanje za državljanske pravice ogroža oranževsko državo kot tako — kar je tradicionalna taktika, ki jo uporabljajo za to, da zadržujejo delavsko gibanje. V hudi politični krizi na koncu leta 1968 pa bi takšen manever po objektivni logiki spremenil razmerje med obema vodilnima skupinama v unionističnem bloku: potisnil bi zemljiški kapital navzdol v imenu tistega protestantizma, ki so ga ustvarili njegovi predniki. Buržoazija, ki — kakor smo videli — v unionistični stranki nikoli ni prevzela politične oblasti, bi zdaj končno lahko zahtevala vodstvo samo zase.

Craig sam pravzaprav v morebitnem spopadu z zemljiškimi lastniki za poslovni razred ni bil sprejemljiv kot voditelj. V nekaterih pogledih njegova preteklost ni bila zadosti daleč od zemljiških lastnikov, po drugi strani pa se mu marsikdaj ni posrečilo, da bi dosledno zastopal poslovne kroge. Vse preveč enostavno si ga je bilo predstavljati kot navadnega suroveža in primitivca. Retrospektivno pa je njegovo upiranje O'Neillu s Faulknerjevim (minister za trgovino) odstopom dobilo nov pomen. Faulkner, vseskozi zastopnik lokalnega srednjega kapitala, je bil idealen prvak poslovnega razreda. Ta skupina se je že močno pritoževala nad O'Neillovimi ne-

primernimi ekonomskimi ukrepi. Predvsem so drage stormontske subvencije, ki naj bi v Ulster pritegnile investicije tujega kapitala, britanske firme redno porabljal za kritje temeljnih stroškov za leto ali dve, potem pa so se hitro umaknile in pobrale nakopičeni kapital kot čisti dobiček. Povrh pa so zdaj seveda še vsi časopiši na svetu pisali o O'Neillovi »nesposobnosti«, da uredi politično krizo, zato je nastala nevarnost, da se dotok tujih investicij čisto izsuši. O'Neill je bil premalo energičen in premalo sposoben; vse bolj je postajal osamljen in negotov. To je bil primeren trenutek, da mu odvzamejo vodstvo.

Oblika Faulknerjevega odstopa — eksplicitno je v besedah popuščal levici (en človek — en glas), implicitno pa se je opiral na desnico (odstraniti O'Neilla) je zelo dobro razkrila taktični oportunitizem njegovega razreda, njegovo odločenost, da ob pravem trenutku udari *znotraj* oranževskega sistema. Poslej so se Faulkner in njegovi vse bolj zanašali na tiho zavezništvo s paislejizmom v boju proti skupnemu sovražniku. Volitve so dramatično razodele notranji družbeni razcep v unionističnem bloku, ki je bil še pred nekaj meseci tako dobro prikrit. O'Neill je do konca mobiliziral vse vire vpliva v razredu zemljiških lastnikov vključno z odličniki, ki živijo v Angliji, med njimi predvsem Westminsterskega vojvodo: »Vojvodova kampanija je samo del množične pro-o'niellske dejavnosti, ki se zdaj hitro razmahuje v Ulstru. Denar očitno ni vprašanje. Unionisti na vse strani stresajo iz rokava aristokratska imena, med njimi omenjajo Abercornskega vojvodo, Ernskega grofa, če se omejimo samo na najuglednejše.«⁵ O'Neill se je posrečilo, da je v poslovni skupnosti ohranil precejšnjo podporo, saj ti krogi niso vsi prebegnili v Faulknerjev tabor. Na drugi strani pa sta Faulkner in Craig lahko uporabljala nezadovoljno kliko v razredu zemljiških lastnikov (Brookeboroughov klan) proti O'Neillu. Bitka je postajala vse bolj ostra in kmalu je postalo jasno, da se je O'Neillu posrečilo, da je velike dele poslovnega razreda zastrašil s prerokovanjem družbene dezintegracije, do katere bi lahko prišlo po njegovem odhodu. Faulkner je odgovoril s tem, da je udaril na strune psevdoradikalnih čustev, in je začel socialno napadati oligarhijo na način, ki je bil blizu paislejističnemu slogu: »Velika strankina moč je v tem, da v njeni lokalni podružnici sindikalni delavec šteje ravno toliko kolikor gospodar. Zdaj pa zemljiško plemstvo in denarni kapital samovoljno vsilujeta svoje kandidate. To je popolnoma nedemokratično.« Volilni rezultati so pokazali, da je O'Neill v boju za oblast *znotraj* unionizma zgubil neverjetno veliko moči, toda nobeden od njegovih nasprotnikov je ni pridobil zadosti, da bi ga lahko takoj pregnal.

⁵ Sunday Telegraph, 9. februarja.

Zdaj se moramo vprašati: kakšna je pravzaprav narava gibanja za državljanske pravice, ki tako uničujoče deluje na unionistično stranko? V gibanju lahko razločimo dve množični težnji: prva je katoliška buržoazija, druga pa amorfna skupina republikancev, kmečkih delavcev, mestnega proletariata in študentov. Doslej sta se ti skupini razločevali samo po bojevitosti, s katero sta se zavzemali za državljanske pravice, in postopni vzdržnosti, kadar sta ju izzivala državni aparat in paislejizem. »Državljsanske pravice« so na prvi pogled buržoazno geslo, zahteva višjih plasti segregirane manjšinske skupnosti, da se vključi v vladajoči red. Vendar je bilo največ, kar je lahko O'Neill ponudil katoliškim voditeljem srednjega razreda, ko si je pred volitvami prizadeval, da si pridobi njihovo podporo, to, da bodo lahko odslej postali člani unionistične stranke, in nič več. V teh okoliščinah se malomeščanski voditelji gibanja za državljanske pravice še niso ločili od ljudskih množic kljub temu, da so njihovi razredni interesi temeljno različni. Za ljudske množice ima zahteva »en človek — en glas« sama po sebi zelo omejen pomen; njeno pomembnost vidijo v njeni zvezi z zahtevami »en človek — ena služba« in »ena družina — ena hiša«. Kajti zahteva, »en človek — en glas« načenja vprašanje gospodinjestev, saj je zahteva, ki se naša na občinsko volilno pravico. Dejstvo, da nekaterim gospodinjestvom lahko ne dodelijo volilne pravice, pomeni, da volilna pravica temelji na očitni razredni diferenciaciji, in to na ravni, na kateri je v neposredni zvezi z vprašanjem diskriminacije pri zaposlovanju in dodeljevanju stanovanj. Pomembno je, da ima gibanje za državljanske pravice svoj duhovni dom v Derryju, saj Derry ni samo mesto, v katerem je oranževska tiranija najbolj hrupna, ampak tudi mesto, v katerem ni bilo nikakršnega izrazitega delavskega gibanja. Ravno zato se je vprašanje državljsanskih pravic lahko uveljavilo kot *državljsansko (civic)* vprašanje, ki hkrati vsebuje jasne zahteve delavskega razreda. Od tod tudi izvira razmeroma neantagonistična sestava gibanja na tem področju. Brez množičnega temelja na tem področju bi bili srednje razredni (malomeščanski) elementi v gibanju za državljanske pravice objektivno nemočni.

Jasno je, da ta položaj ustvarja velike možnosti za marksistične elemente v gibanju za državljanske pravice, ki so za zdaj v glavnem študenti. Gibanje za državljanske pravice je študentom omogočilo potencialno revolucionarno vlogo, *saj jim je omogočilo integracijo s proletariatom, ki je ni uresničilo nobeno drugo študentsko gibanje v Britaniji*. Ko so se kar naenkrat znašli v spopadu z državo, potem ko so leta 1967 prepovedali republikanski klub in pozno leta 1968 njihov pohod na mesto hišo po prvih demonstracijah v Derryu, so jim veliko pomagali njihovi očitni izkazi, da so neselektaška *bona fide* skupina. Seveda je njihov položaj, ko so pravzaprav potujoča

revolucionarna delegacija na majhnem ozemlju šestih grofij, tudi nevaren. Vendar pa je to nevarnost v neki meri odvrnila lokalna organizacijska mašinerija, ki so jim jo dali na voljo republikanci. Tako jim je bila prihranjena večina dolgotrajnega in napornega pripravljalnega dela, ki ga morajo navadno opraviti študenti, če se hočejo povezati z delovnim ljudstvom.

Politična prihodnost Ulstra

Prihodnost je predvsem odvisna od tega, ali se bo poslovni razred, ki je zdaj v unionistični politični konstelaciji skupina odločilnega pomena, odločil, da s pomočjo malomeščanskega paislejističnega gibanja uvede režim nasilne represije: če bi se to zgodilo, bi prišlo do klasične kombinacije, ki je v Evropi povzročila fašizem. Na vsak način se je paislejizem, čigar ugled je bil doslej odvisen od tega, da ga je vlada dopuščala, zdaj avtonomno že toliko razvil, da njegova moč zahteva, da ga prizna unionizem. Zavezništvo s paislejizmom bi nemara omogočilo oranževskim poslovnim krogom, da bi popolnoma obšli O'Neill in zemljiški kapital. Tako kot je uporabil krizo, ki je nastala zaradi gibanja za državljanske pravice, proti oligarhiji, bi poslovni razred lahko tedaj zadržal to gibanje ali pa ga zatrl po starih sektaških nacionalističnih metodah. Najvarneje bi bilo, če bi to storili tako, da bi katoliški srednji razred in druge reformistične elemente v gibanju za državljanske pravice izločili z delnimi koncesijami, potem pa poskušali osamiti radikalne tokove v gibanju. Pri takšni operaciji bi se seveda morali odpovedati paislejizmu. Toda to ceno bi bilo bržčas vredno plačati, saj bi tako »normalizirali« položaj.

Namen marksistične leve v gibanju za državljanske pravice je brez dvoma ta, da pridobi protestantski delavski razred zase in ga loči od unionističnega bloka in pritegne katoliški delavski razred v Belfastu ter ga odtegne od neučinkovitega reformizma tamkajšnjega delavskega gibanja. Šele ko se bo to zgodilo, bo v Ulstru lahko nastala združena socialistična opozicija, katere enotnost bo temeljila na *protikapitalističnih* zahtevah »en človek — ena služba« in »ena družina — ena hiša. To je jedro programa, ki je nujno, da se gibanje za državljanske pravice prebije do svoje revolucionarne logike, in ki naj prepreči, da bi ga buržoazno kolebanje in odpadništvo zaustavilo na pol poti. V mračnem kontekstu oranževskega kapitalizma imajo te zahteve eksploziven socialističen pomen.

Ni težko opaziti, da ta program ne zajema nacionalnega vprašanja. Za to je zelo konkreten razlog. Čeprav nacionalnega vprašanja ne moremo zanemariti, pa bi bil vsakršen poskus, da bi ga uvedli v *stari obliki* »za ali proti razdelitvi« katastrofalen za ustvarjenje enotnega gibanja delavskega razreda. Če bi v Ulstru vprašanje razdelitve spet pripeljali v ospredje politike, bi nastala nevarnost, da se

katoliški privrženci spet začnejo religiozno identificirati, in tako katoliški in protestantski delavci bi se spet znašli v slepi ulici preteklosti. Gibanje za državljanske pravice temelji zdaj v zahodnih grofijah na podeželski podlagi, v Derryju pa na mestni; zelo malo ali pa še nič pa si ni utrlo poti v Belfast, ki je industrijsko središče ulstrske države in ključ za dogajanje v prihodnosti. Zdaj je glavna naloga gibanja, da se vkorenini tam, kjer je osrediščena velika večina severnega proletariata.

Nacionalno vprašanje, ki ga bo neizbežno in nujno spet postaviti, bi bilo najlažje znova aktivirati, če bi na Jugu nastalo kvalitativno drugačno republikanstvo. Nekatera znamenja kažejo, da to republikanstvo že nastaja, ko se Sinn Fein pomika v levo: stališče Sinn Feina zdaj je, da resnična irska meja loči nerazviti zahod od industrializiranega vzhoda, ne pa zelenega kapitalizma od oranževskega. Če bi na Jugu uspešno začeli z ofenzivo delavskega razreda in malih kmetov, potem bi se zelo povečala verjetnost, da se bo boj na Severu izognil starim opredelitvam in identifikacijam. Medtem pa bi se prizadevanja za nacionalno samoopredelitev morala začeti v obliki *konkretne organizacije* bojevitih antikapitalističnih gibanj na Severu in na Jugu, ne pa v obliki izdelovanja abstraktnih programov severnega gibanja. Na Irskem je religija nacionalno vprašanje tako popolnoma mistificirala in zmedla, da ga zdaj ni mogoče rešiti kot »posebno« vprašanje, ampak samo v doslednem razrednem boju na Severu in Jugu. V nobenem delu Irske danes ni »nacionalne buržoazije«, ki bi se hotela resno spoprijeti z angleškim imperializmom in njegovo ekonomsko oblastjo nad celim otokom. Neodvzemljivo pravico Irske do samoodločbe lahko uresniči in bo uresničil samo delavski in kmečki razred. Proletarska oblast je prvi pogoj za nacionalno neodvisnost.

7. aprila 1969

P. S. Ko je bil ta članek že napisan, je O'Neilla zamenjal Chichester Clark. To samo potrjuje glavne postopke naše analize. Izredno majhna večina, s katero je Clark premagal Faulknerja v boju za nasledstvo v unionistični stranki, kaže, da moč poslovnega interesa, ki ga predstavlja Faulkner, narašča, da pa ni prišlo do spremembe v hegemoniji tradicionalne zemljiške elite, ki še kar naprej traja.

Še o devalvaciji dinarja

Zvezni izvršni svet je 14. februarja letos sprejel sklep o devalvaciji dinarja za 10 % v razmerju do zlata in ameriškega dolarja, vrednost naše valute v razmerju do zahodnoevropskih valut pa se je zmanjšala za nekaj odstotkov manj. Povod za tretjo devalvacijo v zadnjih dveh letih je bilo dogajanje na svetovnem denarnem trgu. Zaostritev krize svetovnega denarnega sistema se je začasno otopila z devalvacijo ameriškega dolarja in s tem, da so se tečaji drugih valut prilagodili zmanjšani vrednosti dolarja.

Jugoslovanska vlada je ukrepala hitro, brez obotavljanja. Bančni strokovnjaki, gospodarstveniki in politiki so spremljali položaj na svetovnem denarnem trgu, pravočasno izdelali možne različice našega reagiranja in devalvirali dinar takoj drugi dan po devalvaciji dolarja. Mislim, da je popolnoma razumljivo, da je zaradi narave stvari, o kateri govorimo, in potrebne naglice, o devalvaciji odločala majhna skupina strokovnjakov. Cisto nespametne bi bile široke razprave, na primer v zborih zvezne ali celo republiških skupščin, o tem ali bomo devalvirali dinar oziroma za koliko odstotkov ga bomo devalvirali in v razmerju do katerih valut. Ljudje, člani ozke skupine, ki je odločila o zadevi, so bili demokratično izvoljeni, imeli so mandat volivcev in tisto, kar so napravili, je bilo v njihovi pristojnosti. Vsako sklicevanje na javnost dela, demokratičnost, odprtost razprave ipd. v tem primeru ni primerno. So stvari, o katerih ne moremo odločati vsi, demokratičnost pa vidim v tem, da izberemo tiste, ki bodo odločili v našem imenu, glede na naše skupne koristi, seveda pa mora biti hkrati točno določeno, kdaj in o čem smejo oziroma morajo odločati.

Za primer naj navedem, da je o zmanjšanju vrednosti franka leta 1969 odločil najožji vrh Francije — osem ljudi. Samo ta osmerica je pripravila devalvacijo v največji tajnosti, pa vendar bi težko rekli, da Francija ni demokratična država. In francoska devalvacija je učinkovala kot šok, tako za Francoze, kot za ves svet, še posebej za francoske zunanjetrgovinske partnerje. Prinesla je tudi sijajne rezultate, saj z njo resnično ni mogel nihče računati in se nanjo špekulativno pripraviti. Cisto drugačna je bila devalvacija dinarja v začetku leta 1972. Napovedovali so jo že od jeseni leta 1971. Pokojni Nikola Miljanič, ki se je zavzemal za to, da bi z njo pohiteli, je odstopil, in deževale so izjave, da ne bomo

devalvirali, potem pa je do devalvacije vendarle prišlo. Razumljivo je, da je bil učinek te devalvacije zato neprimerno manjši, kot bi lahko bil.

S tem ko zagovarjam način, kako smo tokrat zmanjšali vrednost naše valute, seveda še ne trdim, da devalvacija je ali ni smotrna, da bo ali ne bo koristila našemu gospodarstvu. Presojati o tem, niti ni moj namen, želim pa opozoriti na nekatera dejstva v zvezi z uradno razlago sklepa ZIS o devalvaciji dinarja. Guverner narodne banke Jugoslavije Branko Čolanović je na tiskovni konferenci povedal v zvezi z devalvacijo nekaj mnenj, ki so lahko sporna — vsaj po pisanju Ekonomske politike z dne 19. februarja (str. 13) sodeč.

1. Devalvacijo prikazuje kot izredno spodbuden ukrep za naš izvoz in jo utemeljuje s strateškim ciljem »obdržati relativno konkurenčnost jugoslovanskega izvoza na svetovnem trgu, kjer so številni konkurenti devalvirali ali jim je relativna revalvacija vsilila najostrejši boj za tretja tržišča.« To je seveda res. Če hočemo obdržati sedanjo raven izvoza v ZDA, ki so zmanjšale vrednost dolarja za 10 % in za toliko podražile naše blago na svojem trgu, potem moramo tudi mi devalvirati dinar in poceniti naše blago za tuje kupce. Toda izvoz je le ena stran zunanje trgovine, druga je uvoz, o katerem v obrazložitvi devalvacije ni bilo niti besede. Z devalvacijo dinarja je postalo tuje blago za nas dražje. Lahko bi sklepali, da ga bomo zato manj kupovali in s tem prispevali k izboljšanju trgovinske bilance. Toda velik del našega uvoza sestavlja reprodukcijski material, ki je našim podjetjem nujno potreben za proizvodnjo. To pomeni, da je velik del našega uvoza izrazito neelastičen, se pravi, da se zaradi spremembe cene ne bo bistveno znižal ali zvišal. Tovarna, ki je pred mnogimi leti uvozila zahodnonemško opremo, bo morala kupovati rezervne dele v Zvezni republiki Nemčiji, pa če se cena tudi podvoji. Devalvacija dinarja bo torej za 10 % podražila naš uvoz, ki pa je večidel nujen, to pa pomeni, da bo izredno močno vplivala na domače cene, najbrž ne le za 10 %. To je tudi del resnice.

2. »Devalvacija posebno spodbuja nakazane prihranke naših delavcev v tujini.« Pravilno. Našim zdomcem se bo nekaj časa, dokler cene ne bodo požrle učinka devalvacije, splačalo vlagati devize na račune pri naših bankah, oziroma jih porabiti za nakupe pri nas. Realni zaslužek zdomcev se z devalvacijo dinarja povečuje, to pa pomeni, da bo delo v tujini vnovič postalo bolj vabljivo za naše ljudi, ne le za tiste brez dela, nepismene in nekvalificirane, ampak tudi za strokovnjake, ki nam jih primanjkuje na vseh področjih in bi jih radi privabili nazaj. Kako ob zamrznjenih osebnih dohodkih materialno spodbujati vrnitev zdomcev v domovino, ko njihovi zaslužki v tujini naraščajo? Devalvacija dinarja je udarec za prizadevanja, da bi zavrli odhajanje ljudi na delo v tujino in pospešili proces vračanja. Hkrati je nova, dodatna spodbuda za še intenzivnejši proces ekonomske emigracije. Ob tem sploh ne načenjam zelo zanemarljivega in neobdelanega vprašanja: koliko koristi ali škode nam prinašajo devize zdomcev v primerjavi z delom, ki bi ga ti ljudje lahko opravili doma, glede na stroške za njihovo izobraževanje in usposabljanje, na človeške, družbene, politične in vojaške vidike izseljevanja?

3. Čolanović se je pohvalil z modrostjo Narodne banke, ki ima le manjši del deviznih rezerv v dolarjih, večino pa v valutah zahodnoevropskih dežel. Zaradi tega z devalvacijo dolarja niso veliko zgubili, vsekakor ne toliko, kot bi lahko. Po njegovih besedah sodeč, nam je devalvacija dolarja celo koristila, saj imamo za 3,2 milijardi dolarjev dolgov, od ka-

terih moramo letos odplačati kar 900 milijonov. Najbrž ti dolgovi niso samo v dolarjih, saj se je v zadnjih letih zelo povečala naša zadolžitev pri zahodnoevropskih državah. Dolgovi do njih se nikakor niso zmanjšali, kvečjemu narobe. Še resnejša pripomba pa se nanaša na možnosti za odplačevanje dolgov. Naše izvozne možnosti so se z devalvacijo dinarja nekoliko povečale ali se vsaj ohranile, toda zaradi podražitve uvoza ne moremo pričakovati bistvenih presežkov v trgovinski bilanci. Zavedati se je treba tudi ostrejšega konkurenčnega boja na svetovnem trgu. Statistično gledanje na dolgove v trenutku devalvacije dolarja prav gotovo ne daje popolne slike položaja.

4. Zvezni sekretar za trg in cene na tiskovni konferenci, po pisanju Ekonomske politike ni imel obširnejšega odgovora na vprašanje, kako bo devalvacija vplivala na domači trg, na posamezne gospodarske veje in regije. Zato je izzvenelo, kot da devalvacija dinarja zadeva samo naša gospodarska razmerja do drugih držav, kar pa razumljivo ni res in ne more biti res. Devalvacija pomeni velik pritisk na cene na jugoslovanskem trgu. Te so trenutno sicer zamrznjene, toda kaj bo prinesla »otoplitev«? Stabilizacijska prizadevanja so tako, kot smo si jih zamislili, postavljena pod vprašaj.

Ne vem komu in zakaj so potrebne ali namenjene poenostavljene razlage. Zakaj prikazovati te ukrepe, kot nekaj izključno dobrega. To je bežanje od resničnih problemov in dilem.

V vseh resolucijah, programih in samoupravnih aktih, dogovorih je zapisano, da morajo ljudje vse bolj neposredno odločati o vseh stvareh, ki vplivajo na njihov družbenoekonomski položaj, na drugi strani pa nam že sprejete sklepe ponujajo kot izključno pozitivne in edino pravilne. Že v začetku sem zapisal, da o vseh stvareh ne moremo vsi odločati, imamo pa pravico — in na doseženi stopnji razvoja samoupravne družbe bi morali imeti tudi možnost — da smo seznanjeni z vsemi resničnimi motivi in posledicami vsake odločitve naših predstavnikov na katerikoli ravni.

Ljubljana, konec februarja 1973

L. VEZOČNIK

Novosti

Nove prvine, ki jih je prineslo politično soočanje ob francoskih parlamentarnih volitvah, na prvi pogled niso dramatične. Videti so celo kot nekako politično manevriranje posameznih odločilnih dejavnikov izključno zaradi volitev. Vzajemno popuščanje v programih strank, ki so sestavile združeno levico in so kot celota nastopile nasproti golistični (ali bolje, pompidoulistični) večini, bi bilo tudi zlahka razumeti kot prilagajanje, ki je samo sebi namen in kateremu, kot že tolikokrat doslej, ne bo sledila velika in iskrena volja dati francoskim volivcem resnične leve alternative.

Iz raznih znamenj je moč ugotoviti, da je šlo to pot za globljo spremembo, ki je imela prav zaradi svoje resnosti tudi posredne med-

narodne politične posledice. Za dve ravni je šlo: 1. za novost v vzajemnih odnosih med levimi strankami; 2. za spremembo v političnem prepričanju poprečnega francoskega volivca, zlasti mlajšega.

Obe ravni sta bili med seboj v logični zvezi, tako da je bilo težko reči, ali je prva pogojila drugo ali je bila druga vzrok, da se je pojavila prva. Bolje je zato opredeliti to vzajemno povezanost z razmerami, v katerih dozdašnji večinski stranki ni uspelo odgovoriti na nekatera družbeno pomembna vprašanja, pa je s tem dobila priložnost levica, ki jo je poskušala resno in odgovorno izkoristiti.

Elementi skupne politične platforme so bili skrbno prirejeni konkretnim in realno ocenjenim potrebam francoske družbe. Dialog med komunisti in drugimi levimi strankami še nikoli ni bil tako ploden. »Enotnost za vsako ceno« je postalo geslo, ki je opredelilo nastope komunistov, socialistov in levih radikalov, idejne razprtije so zavestno odložili, da bi se posvetili bolj pomembnemu. V tem pogledu je bil zelo značilen francoski partijski kongres, kjer so tudi z zunanjimi znamenji pokazali, da gre za komunistično partijo Francozov, ki domoljubnost in narodne koristi predstavlja nečemu drugemu.

Levica je prav od začetka stopila v ofenzivo, ki je bila usmerjena proti golistični večini in dozdašnji vladni politiki. Večinska stranka je bila presenečena in je v začetku porabila največ moči za to, da je opozarjala volivce na absurdnost zmage levice, na nesprejemljivost programa, ki naj bi uničil Francijo, na nevarnost pred komunizmom (pri čemer so se zlasti v začetku pojavljale tudi preživele besede iz besednjaka pred dvajsetimi leti). Posledica takega političnega soočanja je bila tudi v tem, da se je morala KP Francije še enkrat opredeliti glede tistih negativnosti v mednarodnem delavskem in socialističnem svetu, ki so možnosti zahodnih evropskih partij najbolj prizadele: Glasilo KP Francije »Humanité« je opozorilo, da je partija jasno in javno objavila svoje nesoglasje z vojaško invazijo 1968 na Češkoslovaško in z nedavnimi procesi. »Stališče naše partije se ni spremenilo in se ne bo,« je zapisala Humanité.

Za celoto političnega boja pa je le obveljalo, da je bil sorazmerno strpen in da so se nasprotniki borili z dokazi ter prepričevanjem. Socialisti so prepričani, da se je javno mnenje v bistvenem razvijalo v napredni smeri, da pa za uvažanje socializma niso dovolj ene same volitve. Odgovornost vsakega posameznika do družbe kot celote naj bo vodilno načelo evolucije francoske družbe v prihodnje. Kolektivizem, ki naj kot francoskemu narodnemu značaju neprimerna beseda vendarle dobi pravo mesto v obliki glasovanja za program levice, je postal tema za razmišljanje o merilih za razvoj v neki državi: ali torej gospodarska rast sama na sebi, ne glede na to, kdo v francoski družbi ima od take rasti koristi, ali rast s pravičnejšo razdelitvijo narodnega dohodka. Golistična večina je ob tem temeljnem vprašanju zatrdila, da drugo, namreč rast in sorazmerno zadovoljena družba, ni mogoče in da je zato levi program utopija.

Leve stranke so se povezale na ravni domoljubnosti, iskanja najboljših rešitev za vse Francoze, odpravljanja družbenih neenakosti, ki izvirajo iz preveč enostransko zastavljenega načrta gospodarske rasti, razbijanja totalitarnosti, ki jo je po njihovem vnašala v francosko politično življenje Republikanska napredna unija v tesni povezanosti s predsedstvom republike.

Analize volilnega razpoloženja so pokazale v začetku presenetljivo spremembo v volilnem telesu. Portret poprečnega volivca, kakor ga je prikazala anketa revije »Le Nouvel Observateur«, je dala človeka, ki ni levičar po prepričanju, pa je bil pripravljen voliti levi program, ki je moškega spola, mlad, z različnimi poklici (1/3 delavstva, drugi zvečine strokovni kadri), ki nima enotnega mnenja o maju 1968 in ki bi želel za premiera voditelja socialistične stranke Mitteranda.

Da je šlo za priložnost, ki jo je levica morala izkoristiti, priča tudi anketa, v kateri so vprašali Francoze, ali sami sebe štejejo za levičarje ali za desničarje. 39 % se jih je odločilo postaviti na desno in 43 % na levo. Toda 47 % je bilo pri tem odločeno glasovati za program levece.

Volilna sociologija bo lahko še dolgo po volitvah raziskovala elemente za odločanje o politični privrženosti. Na vprašanje, kako človek postane levičar, je na primer 70 % levih odgovorilo, da gre za formalne pobude: živeli so pač v okolju, ki jih stimulira v levo. »Družinska« pripadnost neki politični usmeritvi je občutnejša in tradicionalna na desnici, toda tudi čvrsta pripadnost leviici pomeni razvoj fistega, čemur pravijo tradicionalni francoski politični značaj.

Družbenoekonomska opredelitev leve pripadnosti je prav tako zanimiva: 37 % ljudi sodi, da so levi zato, ker delajo v izkoriščevalskih razmerah, več pa jih trdi, da so postali levičarji zato, »ker verujejo v neke ideje in neke vrednote«. Moralna opredelitev je tista, s katero levica opredeljuje samo sebe, toda ravno narobe jo vidi desnica, ki družbenoekonomske pobude postavlja pred ideologijo.

Levica sploh ni enotna v pogledih na revolucionarno leto 1968. Polovica »levih« Francozov sicer gleda na leto 1968 s simpatijami, toda samo 22 % bi jih bilo pripravljeno sodelovati v podobnem gibanju. Maj 1968 v tej anketi ni model za družbene spremembe.

Med bolj zanimivimi značilnostmi je morda še ta, da se levičarji, med katerimi večina ni komunistov, ne bojijo kakih dramatičnih sprememb, ki bi jih uvedla francoska komunistična partija, če bi prišla na oblast. Od petih so štirje verjeli, da ne bi bile odpravljene osebne svoboščine in da se ne bi »dotaknila denarja majhnih varčevalcev«.

Zanimive spremembe, ki so jih sociologi našli v obdobju pred parlamentarnimi volitvami, so globalne, take, ki so posledica nekega daljšega procesa prilagajanja profilov dveh najpomembnejših levih strank, KP Francije in Socialistične stranke, s tem da se razlike med njima ne jemljejo kot odločilni dejavnik v presoji. To je še posebej veljalo za načelo samoupravljanja, za katero se je izjasnila Socialistična stranka (ki jo tradicionalno podpira 20 % volivcev, prav toliko kot KP Francije), vendar pa so ga izpustili iz skupnega programa zato, ker se niso mogli sporazumeti s komunisti. Dogovor o tem, da je najbolj pomembno delati za enotnost levece, je torej izbrusil posebnosti in vzajemno vplival. Tudi »levi« del levece, ki mu skupni program ni bil všeč zaradi prevelike kompromisne zglajenosti in neosebnosti, ni razbijal skupnih levih prizadevanj. Ves čas pa je opozarjal, da je vprašanje samoupravljanja ključno vprašanje sprememb v francoski družbi, da ostane bistveno vprašanje prehoda v socializem in da bo brez njega, torej brez aktivnega sodelovanja vsakega Francoza, ter zgolj z drugačno investicijsko politiko in bolj izenačenimi plačami težko pokazati na bistveno razliko med »starim« in »novim«, levim pristopom.

M. D. MURKO

Strah z zamudo

Za »revolverske« liste in tudi vse druge, ki so pripravljeni, da podredijo interesom prodaje tudi vsebino, je značilno, da naslovi vznemirljivih članov zavzamejo na papirju več prostora kot njihov stržen. V primerih, ko je šlo za razprave o grozečih nevarnostih v zvezi z gradnjo naše prve jedrske centrale v Krškem, pa je bila snov očitno dovolj privlačna — in je še — da je smela biti vsebina precej daljša — vsekakor dovolj dolga, da je omogočila »strokovno osvetlitev problema« številnim naprošenim in večkrat tudi izigranim avtoritetam. Tako se je marsikateri nič hudega sluteči bralec, ki v svoji preprostosti simpatizira z vpeljevanjem naj sodobnejše tehnologije v našo energetiko, znašel v položaju, ko se je nanj vsula ploha zastrašujočih podatkov, črnih napovedi in izjav, ki bi zmedle tudi strokovno bolj podkovanega človeka, če ne bi imele slabo prikrita izvirne napake, namreč — nekajletne zamude.

S prefinjenim občutkom, da poprečen državljani tako rekoč podzavestno verjame v ljudski rek »ni dima brez ognja«, so se zadnjih nekaj mesecev nekateri avtorji lotili vprašanja radioaktivnega in toplotnega onesnaževanja okolja, ki naj bi menda bilo pri jedrski centrali tako občutno, da njene negativne posledice na bližnjo in daljnjo okolico presegajo pomen tega objekta v energetskem sistemu. Polemika z navedbami in trditvami o pokolih v savskih vodah, mlačni vodi v zagrebškem vodovodu, megli na letališču, o prenasičenju jedrske opreme in neznanskih stroških demontaže (še preden smo uspeli zasaditi prvo lopato, nas že skrbi demontaža, ki bi do nje, ali pa tudi ne, prišlo nekje okoli leta 2000, ali pa še pozneje!), skratka polemika z izmišljenimi, ponarejenimi in prirejenimi podatki bi v normalnih okoliščinah sploh ne smela zaživeti, vendar prav zaradi izredne privlačnosti objekta in usodnega simbola »atomske smrti«, ki jo je prinesla na svet jedrska tehnologija ob svojem rojstvu nad Hirošimo in Nagasakijem, ni bilo mogoče mirno iti mimo.

Komisija za razvoj jedrskih elektrarn pri skupnosti jugoslovanskega elektrogospodarstva se je očitno zavedala nemoči v sedanjem položaju, ko je seme nezaupanja začelo kaliti in je v svojem uradnem sporočilu na tiskovni konferenci 6. III. 1973 v Zagrebu poudarila, da je zapletenost tehnoloških, tehničnih in ekonomskih vprašanj pri izkoriščanju jedrske elektrarne tolikšna, da onemogoča pripravo preprostega odgovora, ki bi bil širši javnosti popolnoma razumljiv, in bi jo s tem tudi zadovoljil. Zato se je odločila za bolj didaktično metodo in je s prikazom analognih energetskih situacij v industrijsko razvitejših državah, ki so se že pred desetletjem in več zatele k jedrski energiji, skušala ponazoriti pomen, vlogo, predvsem pa upravičenost postavitve jedrskega agregata v Krškem.

Komur je do ugovora, ga bo pri takšni obliki zlahka opravičil, saj smo pri dosedanjem dohitevanju razvitejših že ugotovili, da ni nujno ponoviti vseh napak v razvoju, ki so nujne pri pionirskih prediranjih v znanosti in tehnologiji. Seveda pa je vprašanje, če lahko uporabo jedrske energije v energetiki označimo kot napako, oziroma stranpot, kot so gotovo hoteli reči, ko so trdili, da tako v ZDA, kot v Sovjetski zvezi opazajo, da je po osmih do desetih letih obratovanja problem »radioaktivne

nasičenosti» prerasel možnosti varnega nadzora. Če bi to bilo vsaj približno res, potem gotovo ne bi mogli ugotoviti, da se bo današnjim 112 jedrskim reaktorjem s skupno instalirano močjo, ki trikrat presega zmogljivosti vseh elektrarn v Jugoslaviji, do leta 1978 pridružil še sedemkrat toliko proizvodnih zmogljivosti. Med njimi bo s svojimi 600 do 800 MW bolj majhna kot velika tudi JE Krško. Za čas po letu 1980, pa tja do leta 2000, se nikjer v svetu ne nameravajo usmeriti na primarne energetske vire, kot so premog, nafta, voda ali plin. Povsod, celo v ZR Nemčiji, kjer imajo skoraj neizčrpne zaloge premoga, nezadržno raste odstotek električne energije, pridobljene v jedrskih centralah. V tej državi domnevajo, da bodo do leta 2000 tri četrtine takratnih električnih potreb krili z jedrsko energijo.

In pri nas? Ni še dolgo tega, morda kakšno desetletje, ko so celo vodilni energetski strokovnjaki zaneseno sanjarili o Jugoslaviji, drugi najbogatejši evropski deželi z vodnim potencialom, ocenjenim na 66 taravatnih ur letno. Spomnimo se slovesnih otvoritev hidrocentral Rama, Bajina Bašta, Trebišnjica, Split, Kokin Brod in tako naprej. Tem velikanom ob bok so zrastle na bogatih dnevnih kopih premoga v Srbiji in Bosni termocentrale Kakanj, Tuzla, Kolubara, Kosovo, Obrenovac, skupaj z Romuni smo uresničili tisočletni sen o zaježitvi Donave v Železnih vratih, v Šoštanju smo postavili tretji agregat, ki je z 275 megavati najmočnejši na Balkanu ..., po vsem tem in še marsičem pa je za marsikoga nepričakovano prišla odločitev — potrebujemo jedrsko elektrarno! Kako to? Zakaj vendar? Ali nismo govorili, da imamo vode na pretek? Ali naenkrat naš premog ni dober za pod kotle? Ali ni Đerdap peta največja hidrocentrala na svetu?!

Odgovor je bil preprost: vse je res, kar smo govorili, le s to razliko, da smo se razvijali hitreje, kot smo pričakovali in da je zlasti poraba električne energije naraščala s hitrostjo, ki ji v svetu skoraj ni primere. V zadnjih desetih letih se je skoraj potrojila, in ker razvoj tudi v prihodnje ne bo dosti počasnejši, računamo, da se bo današnja poraba že kmalu po letu 1980 podvojila. Takoj po osvoboditvi, ko je vsa Jugoslavija porabila v enem letu milijardo kilovatnih ur, res ni bilo težko pokriti porabe, če se je podvojila, danes, ko se je ta količina povzpela na 33, leta 1975 pa na 40 milijard kilovatnih ur, pa je problem seveda čisto druge narave, tako finančne, kot tehnične. Rešitev je le v zidavi agregatov in elektrarn s 500 in več megavati, tolikšno in večjo moč pa imajo le elektrarne na jedrski pogon.

V elektrogospodarstvu so se prve resnejše razprave o potrebi po zidavi prve jedrske elektrarne začele pravzaprav kmalu po začetku na velikanskem gradbišču v Đerdapu, ko je bilo treba poiskati ustrezno nasprotno utež, nosilca kvalitetne električne energije v zahodnem delu države. Enakomerno razporeditev močnih virov, kakršen je Đerdap, zahteva namreč tudi tehnologija visokonapetostnih prenosov in transformacije, ta in pa potreba, da bi zagotovili možnosti za paralelno povezavo Jugoslavije z evropskim elektroenergetskim omrežjem, je narekovala širšo lokacijo novega agregata na območju med Ljubljano, Zagrebom in Mariborom.

Po skrbno opravljenih optimizacijah izbire objektov in lokacije v Sloveniji in Hrvatski ter številnih sestankih na strokovnih in političnih ravneh, je prišlo — da ne ponavljamo zgodovine — pred tremi leti do

podpisa medrepubliškega dogovora o skupnem vlaganju v jedrsko elektrarno Krško z močjo 600 MW, od česar pripada vsaki republiki polovica instalirane moči. Investitorja — zagrebška Elektroprivreda in Savske elektrarne iz Ljubljane — sta ob začetku postopka za pridobitev lokacijskega dovoljenja dobila od republiškega sekretariata za urbanizem zelo natančne lokacijske smernice, po katerih je bilo treba pripraviti vrsto znanstvenih raziskav in analiz, priskrbeti številne tehnične podatke in zagotovila, predvsem pa nedvomno dokazati, da postavitve jedrske elektrarne v Krškem ne bo ogrožala okolice, niti povzročala sprememb, ki bi lahko imele resne posledice v savskem koritu. Ta ukrep sekretariata je bil razumljiv, saj gre pri JE Krško za objekt, ki zanj pri nas še nimamo tako rekoč nobenihkušenj. Zanimivo je, da je bila »nezaupljivost po službeni dolžnosti«, ki je vela iz lokacijskih smernic, v tistem času največji »odpor«, in da so se številni pomisleki, zlasti v »prizadetih« občinah Krško, Brežice in Sevnica porodili šele sredi raziskav, ki naj bi zadovoljile zahteve sekretariata za urbanizem. Ti pomisleki, pa čeprav so prihajali celo kot dokumenti občinskih skupščin, so bili, nekateri pa so še, bolj posledica neobveščenosti in že omenjenega »atomskega strahu«, kot česa drugega. Značilen primer je vodenje občinske skupščine Krško, ki je bila najprej počaščena, da bo na njenem območju zrasel tako pomemben objekt — v znak naklonjenosti je bila pripravljena prispevati zemljišče (6 ha sadovnjaka) z znatnimi olajšavami — pozneje pa se je pridružila sevniški in brežiški občini skupščini in zahtevala, da sprejmejo poseben zakon, s katerim naj bi republika zagotovila izvrševanje vseh zavarovalnih del pri zidavi jedrske elektrarne v skladu — z zakoni! Diagram nezaupanja okoličanov se je večkrat dvigal in spuščal, najugodnejši za investitorje pa je bil vsekakor sredi lanskega leta, ko so se župani in še nekateri vodilni funkcionarji omenjenih treh občin vrnili s strokovne ekskurzije v ZR Nemčijo, kjer so si ogledali več velikih jedrskih central. Nekatere med njimi so zgrajene v neposredni okolici mest, ki so po prebivalstvu nekajkrat večja od Posavja, pa se zaradi »nevarnega« sosedstva nihče ne razburja.

Na tiskovni konferenci, ki so jo investitorji pripravili lansko jesen, pa se je na spisku »zaskrbljenih« prvič pojavila tudi občina s hrvaške strani. Predstavniki občine Zaprešič je izrazil strah, da se bo onesnažila podtalnica na levem bregu Save, kjer vrtajo močna črpališča novega zaprešiškega vodovoda. Iz teh vodnjakov naj bi se napajal tudi zahodni del Zagreba. Odgovor strokovnjakov, da s pojmom onesnaženja lahko razumemo le neznatno otoplitev savske vode v rečnem koritu, nikakor pa ne podtalnice, zlasti še v nekaj kilometrov oddaljenih črpališčih, ga je sicer uradno zadovoljil, videti pa je bilo, da ne verjame čisto. Veliko neprikritega nezaupanja je bilo čutiti tudi iz vprašanj novinarja zagrebškega Vjesnika. Zanimivo je, da na vrsto svojih vprašanj ni mogel dobiti določnejšega odgovora, to pa zato, ker večina doslej ugotovljenih posledic obratovanja jedrskih elektrarn, s katerimi se lahko primerja JE Krško, ne sega v tolikšno oddaljenost, v kakršni je na primer Zagreb. Tako je na vprašanje o »atomski« megli nad letališčem Pleso zelo težko odgovoriti, če računi pravijo, da bo na tem mestu temperatura Save ista kot doslej... Prav tako je vprašljivo jemati podatek o minimalnem pretoku Save v 40 letnem obdobju, ki resda komaj pokriva potrebno količino hladilne vode, če vemo, da lahko jedrska elektrarna v takšnem primeru

zmanjša svojo zmogljivost za več kot polovico, da o regulacijskih možnostih tako sedanjih, kot prihodnjih zajezev na Savi in njenih pritokih ne govorimo.

Zaskrbljujoče pri napadanju jedrske elektrarne in potenciranju njenih slabosti (tega, da jih nima, ne trdi nihče) je taktika pavšaliziranja, ki nepoučenemu daje vtis, da imamo res še velikansko neizkoriščene vodne energije in da je odločitev za JE Krško predvsem stvar prestiža, ne glede na ceno in odrekovanja, ki jih bo ta cena zahtevala v slovenskem in hrvatskem gospodarstvu. To smo lahko prebrali tudi ob nedavnem obisku podpredsednika ZIS dr. Sirotkovića v ZDA, skupaj s Tanjugovo dezinformacijo, češ da General Motors kandidira za dobavo jedrske opreme, kar je seveda čisti nesmisel. Pravi namen vseh podtikanj in namigovanj je v tem trenutku pravzaprav nerodno razčlenjevati, ker se v zadnji fazi razgovori s potencialnimi dobavitelji jedrske opreme — ti razgovori pa bodo bržkone končani do srede aprila, ko naj bi bil podpisan »letter of intent«, z njim pa bo znan tudi končni zmagovalec licitacijskega postopka. S podpisom »letter of intent« pa bo najbrž tudi konec negotovosti, saj s tem datumom začno teči vsi roki na 60 mesecev dolgi poti do začetka obratovanja. Bo »atomski strah« takrat prenehal, ali pa se bo šele razbohotil? Glede na našo dosedanjo prakso, ko ne upoštevamo tujihkušenj, ki se, če le kje, prav gotovo dragocene na področju energetike, je nekaj skeptičnosti glede mirne razrešitve problema kar razumljive.

T. VAHEN

France Bučar

Podjetje in družba

1. Prav v času, ko intenzivno razmišljamo, razpravljamo, pišemo in sprejemamo sklepe o uresničevanju ustavnih amandmajev — zlasti tako imenovanih delavskih amandmajev — je izšla knjiga Franceta Bučarja z naslovom *Podjetje in družba*. Izdala jo je Moderna organizacija v Kranju (1972). Knjiga obsega dobrih 210 strani teksta, razdeljenega na dvajset poglavij. Urejena in opremljena je dokaj moderno in privlačno. Zlasti kaže pohvaliti pregledno stvarno in imensko kazalo — zelo koristen dodatek knjigi, ki pri naši družboslovni literaturi nekako še ni postal tako obvezen kot drugod po svetu. Tudi povzetki na koncu vsakega poglavja so takšni, da bralcu že vnaprej omogočijo dokaj natančen pogled v vsebino poglavja, če iz kakršnega koli razloga nima namena, da bi si poglavje ogledal v celoti.

2. Prav zaradi aktualnosti problematike, ki je razvidna že iz naslova, ne bo odveč, če nekoliko podrobneje prikažemo vsebino knjige.

V prvem poglavju avtor predvsem pojasnjuje temeljne pojme teorije sistemov, ki jo jemlje za izhodišče razpravljanja o odnosu med družbo in podjetjem. Sistem opredeljuje za sestav medsebojno odvisnih in povezanih delov, od katerih vsak celoti nekaj daje in od nje nekaj prejema. Nadalje obravnava

dinamično razmerje med delom in celoto, podrobneje na primeru človek — družba.

Drugo poglavje obravnava človeka in podjetje kot del širših sistemov. Ugotavlja, da človekovo mesto v družbi postavlja vprašanje centralizacije ali decentralizacije družbe. Torej je človeško mesto nekje na kontinuumu, ki ga opredeljujeta na enem koncu popolnoma svobodna družba, na drugem pa totalna družba. Za podjetje pa ta kontinuum opredeljujeta na enem koncu tržna organizacija, na drugem pa upravna organizacija. Za današnje stanje je značilno, da se družba in podjetje vedno bolj razčlenjujeta in da v stvarnosti ne vidimo več nekdanje dihotomije: tržna organizacija — upravna organizacija. V organizacijah različnih vrst (tržna podjetja, podjetja posebnega družbenega pomena, javne službe, upravne organizacije itd.) se obe načeli prepletata v različnem sorazmerju.

V naslednjih treh poglavjih pisec govori o treh modelih gospodarstva.

Tretje poglavje obravnava upravni model gospodarstva. Po definiciji je ta »način organizacije proizvodnega podsistema družbe, kjer tudi gospodarske organizacije dobivajo premise za svoje odločitve neposredno od družbenih oziroma državnih organov. Med podjetjem

prikazi, recenzije

p

in organizacijo javne službe bistveno ni razlik.« (str. 30.) Ta model je racionalni, umetno ustvarjeni zaprti model sistema. Njegove pomanjkljivosti so predvsem: odtujenost delavca in podjetja od države, protislovnost interesov med sistemom in deli sistema ter med družbenimi podsistemi, negativen vpliv svetovnega trga, odpor proti inovacijam in neustrezna stimulacija. Nadalje je negativna stran tega sistema, da potrebuje za svoj obstoj birokratsko državo. Kljub vsem tem pomanjkljivostim pa avtor ugotavlja, »da bo v daljni prihodnosti upravni vzorec zajel tudi sedaj še tržno gospodarstvo« (str. 31).

Četrto poglavje opisuje oligopolni model. Oligopolni model gospodarstva je oblika sodobnega kapitalizma, v katerem ima nekaj (majhno število) podjetij monopol v posamezni dejavnosti. Takšne monopole je zahtevala in omogočila uvedba avtomatskih ali polavtomatskih strojev, torej velikoserijska proizvodnja in uvedba novih informacijskih postopkov. Takšna proizvodnja zahteva stabilnost tržišča, zato ga je treba obvladati. Korporacija zato sama uravnava svojo akumulacijo, sama organizira trgovsko mrežo ali si jo podredi, postaja tudi politična sila. Družba se organizira na podlagi novega ravnotežja: korporacija skrbi za reprodukcijo, delavci, organizirani v sindikate, si skušajo zagotoviti boljši življenjski standard, vlada pa naj bi skrbela za druge podsisteme (vendar prihaja vse bolj pod oblast oligopolov). Ta model je potemtakem podoben administrativnemu, le da odtujenost v tem sistemu ni tako popolna kot v administrativnem sistemu.

Samoupravnega modela gospodarstva (peto poglavje) ne definira, ker ugotavlja, da model še v marsičem ni opredeljen. Izhajajoč iz opredelitve, da samoupravljanje ni

neka absolutna svoboda (ker ta negira sistem nasploh), sklepa, da naša zamisel samoupravljanja poskuša med člani sistema ustvariti take odnose, da bo vsakdo enako svoboden in enako omejen s svobodo drugih. Ta model torej izključuje, da bi katerakoli skupina imela posebne pravice. Vendar pa ta model še ni izdelan, zlasti ni izdelana njegova integrativna funkcija v gospodarstvu. Te funkcije ne more uresničiti sam trg, čeprav se samoupravni model kot gospodarski sistem nanj naslanja (ker odločno zavrača administrativni model).

V šestem poglavju obravnava družbeno lastnino. Z vidika sistemske teorije opredeljuje lastnino kot poseben odnos med ljudmi do stvari. Najprej govori o dveh glavnih funkcijah kapitalistične lastnine, ki ju vidi v tem, da zagotavlja sredstva za razširjeno reprodukcijo in optimalno izkoriščanje sredstev. Nato razglablja o tem, kako bi te iste funkcije omogočala tudi družbena lastnina, in navaja nekatere težave.

Naslednje (sedmo) poglavje obravnava vlogo in položaj privatnega podjetja v naši družbi. Ugotavlja, da bodo ta podjetja najbrž še vedno imela pomemben delež v narodnem gospodarstvu, čeprav so v njem v bistvu tujek. Njihov protislovni položaj bo mogoče razrešiti šele tako, da tudi v privatni sektor vpeljemo družbeno lastnino (kar pa ne pomeni nacionalizacije).

Osmo poglavje je namenjeno prikazu organizacije kot koalicije različnih udeležencev. Cilj organizacije — koalicije ni enovit, enoten, en sam, ampak je sestavljen iz različnih ciljev različnih udeležencev. »Srž koalicije oziroma njene sposobnosti za življenje pa je v njeni sposobnosti za kampanje« (str. 85). Kot nosilce različnih interesov navaja fizične delavce, profesionalne delavce in strokovno upravne de-

lavce. Ti kar naprej dinamično usklajajo svoje interese. Pri tem ima pomemben vpliv moč posamezne skupine, s katero lahko skupini uspe, da organizaciji vsili svoje skupinske cilje za cilje cele organizacije.

Začetek devetega poglavja je namenjen opisu tradicionalne piramidalne hierarhične zgradbe z vrhom, ki odloča, vmesnimi stopnjami, ki prenašajo odločitve navzdol, in podlago, ki odločitve izvršuje. Da bi spremenila položaj, v katerem baza nima nikakršnega vpliva na odločitve vrha, predlaga model, ki vrh zdrži z bazo. Ta model pa prinaša niz težav, ki jih organizacijska teorija še ni rešila in o kateri pisec govori v nadaljevanju poglavja.

Deseto poglavje govori o tem, kako se stvarni odnosi moči v podjetjih razlikujejo od formalne strukture. Avtor razlaga, da družbenovrednostne sisteme vnaša v podjetje predvsem zveza komunistov, in sicer po dveh neformalnih poteh — skozi organe upravljanja in skozi izvršilne organe. Posebej obravnava še položaj in vlogo tehnične strukture ter zlasti direktorja. Moč tehnične strukture — moč, ki jo tej skupini daje njen poseben položaj pri vodenju podjetja — je pri nas prevelika in je zato že nefunkcionalna.

Čeprav enajsto poglavje napoveduje razpravo o neposrednem samoupravljanju, se ukvarja predvsem z vzroki razlik v osebnih dohodkih in z nekaterimi negativnimi odnosi v skupini.

Naslednje (dvanajsto) poglavje obravnava možnosti upravljanja širših sistemov. Pisec meni, da je v širših sistemih oblast treba nujno razpršiti, saj jih nihče ni sposoben upravljati sam (zakaj njegova sposobnost, da dobiva informacije, jih predeluje in daje naprej, je le omejena). Ker pa o končnih ciljih lahko

odloča in mora odločati član organizacije neposredno, predlaga, da oblast razpršimo na takšne temeljne enote, kjer je možno neposredno upravljanje. V gospodarstvu so to temeljne organizacije združenega dela, v javnih zadevah pa občina.

V dvanajstem poglavju prikazuje tipologijo organizacij glede na nekaj kriterijev (glede na tehnologijo, socialno-tehnološke sestavine, glede na porabnike in glede na vrsto uporabljene moči).

Naslednjih pet poglavij govori o železnicah, elektroenergetskem sistemu, cestnem gospodarstvu, poslovnih bankah in organizacijah javne službe. Vse to so organizacije, ki niso čisto podjetniške narave, nimajo pa tudi statusa upravne službe. Za njihovo dejavnost je družba posebej zainteresirana, to pa vnaša tudi posebnosti v njihovo organizacijo (družba mora zaščititi svoje interese).

Predzadnje (devetnajsto) poglavje se ukvarja z upravno organizacijo kot organizacijo, ki usmerja dejavnost drugih. Sama ne more biti temeljna organizacija združenega dela, ker lahko dobiva dohodek le iz dejavnosti drugih. Upravna organizacija je slojevita. Vsebuje tudi informacijski podsistem in znanstveno raziskovalni podsistem.

Zadnje poglavje obravnava nekatere probleme funkcioniranja poslovnih združb kot širših gospodarskih sistemov. Avtor se ukvarja predvsem z vprašanjem uravnoteženosti in soodvisnosti delov ter z odnosi moči v takih sistemih.

3. Knjiga je napisana pravzaprav kot učbenik. Tema zlasti v nekaterih poglavjih, ki so prav zavidljivo jasna, tudi ustreza. To velja predvsem za poglavja, ki opisujejo dognanja (organizacijske) teorije drugod po svetu. Tako nam npr. opis oligopolnega modela gospodarstva na zelo majhnem prostoru predstavi praktično vse temeljne spre-

menljivke sodobnih ameriških in drugih korporacij.

Žal pa ne moremo reči, da pisec prav tako jasno in natančno opisuje naše razmere. Ko prikazuje razmere v Jugoslaviji, se mora avtor zadovoljiti ali z opisovanjem ciljev (kaj hočemo) ali s kritiko stanja in odklonov v praksi. To ni njegova posebnost ali krivda. Jugoslovanska teorija organizacije še ni izoblikovala operacionalno uporabne teorije samoupravne organizacije podjetja. Tako se naša podjetja mučijo z organizacijskimi problemi, ki izhajajo iz tradicionalistične, hierarhične dediščine, in z novimi zahtevami, ki jih tudi organizaciji podjetij postavljajo samoupravni odnosi. Vendar, pa še ne vemo, kakšna bi morala biti organizacija podjetij, da bi upoštevala in tudi reproducirala samoupravne odnose. Sporen je že sam pojem podjetja, ki je primeren za privatne lastniške odnose, za družbeno lastnino sredstev za proizvodnjo pa ne več. Avtor tega pojma ne kritizira in njegove vsebine ne pojasnjuje, uporablja pa ga vzporedno z novim pojmom, tj. s pojmom organizacije združenega dela. Kot nam kaže vrsta podatkov, pa ta drugi pojem še ni postal splošna ljudska last.

S tem smo pravzaprav že začeli polemiko z avtorjem, ki jo bomo nadaljevali še v nekaj točkah. Eno spornih vprašanj je, recimo, vprašanje interesa podjetij. Avtor se sicer ograjuje proti stališču, da naj bi bil to poseben interes, različen in neodvisen od interesov zaposlenih. Vendar pa kasneje pogosto govori o interesu podjetja »kot nasprotju interesom zaposlenih«. Mislim, da je mogoče sprejeti edinole stališče, da je interes podjetja enak skupnemu dolgoročnemu interesu zaposlenih, in je seveda odvisen od možnosti uresničevanja (interesi družbe, porabnikov...). Vendar se splošni interes nikdar ne kaže v

svoji splošni obliki. Kaže se kot neposredni interes konkretnih posameznikov. In ni naključje, da »interes podjetja« navadno predstavljajo vodilni delavci. Njihovi neposredni kratkoročni (materialni) interesi se bistveno bolj ujemajo z dolgoročnimi in so od njih (tudi moralno) bolj neposredno odvisni, zato ta skupina (vsaj verbalno) bolj poudarja dolgoročne interese. Zato je treba ustvarjati razmere, da bodo tudi pri drugih njihovi neposredni interesi v večji meri vsebovali tudi dolgoročne skupne interese.

Prav tako se ni mogoče strinjati z avtorjevo tezo, da »objektivne resnice za človeka ni« (str. 123). Takšnega ekstremnega filozofskega skepticizma niso priznavali niti neopozitivisti, ki so se sicer v načelu odrekli vrednostnim sodbam. Sodeč po opombi (št. 12, str. 123), ki pojasnjuje to trditev (»Kazen za tiste, ki priznavajo metafizični izvor večne, objektivne, od človeka neodvisne resnice«) gre za zamenjavo pojmov »absolutna« in »objektivna« resnica.

Sporna je tudi trditev, da gospodarska uspešnost nujno povečuje neenakost (str. 116). To ni *nujno* niti za podjetje niti za družbo v celoti.

Z vsebinskega vidika najbolj sporno pa je nedvomno deseto poglavje »Kdo v podjetju dejansko odloča?« Ena temeljnih ugotovitev tega poglavja je, da naj bi bila v podjetju ZK tista sila, ki naj bi vedno uveljavila svoja vrednostna stališča. Tako naj bi zveza komunistov v podjetju »odločilno vplivala na izbiro članov predstavniških organov«, odločilno vplivala »tudi na izbiro najpomembnejših izvršilnih organov v podjetju« (str. 110), naročala direktorju in drugim, naj izvršujejo njene odločitve (str. 111), bila sposobna, da vsak čas zamenja kogarkoli v podjetju (str. 111) itd. Ne rečem, da se v posameznem

podjetju in v posebnih okoliščinah kaj takega ne zgodi (npr. večje stavke), vendar v celoti to prepogosto ni res. Empirične raziskave o porazdelitvi vpliva, ki smo jih na reprezentativnih vzorcih opravljali v Sloveniji od leta 1967 dalje, vse kažejo, da je vpliv političnih organizacij v podjetjih sorazmerno manjši od vpliva vrha vodilne (tehnobirokratske) linije in samoupravnih organov. Politične organizacije pomembneje posegajo v dogajanja v podjetjih le v primeru hujših kriz, ko sicer podjetju grozi razpad. Člani ZK niso v večini med člani samoupravnih organov, in komaj polovica direktorjev je članov ZK. Kandidatnih list ne sestavlja in nanje ne vpliva odločilno zveza komunistov itn. itn. Skratka, v oceni

operativne moči avtor izrazito pretirava, celotno poglavje pa zaradi tega vodi do napačnih sklepov. Seveda je razmišljanje, od kod avtorju tak nazor o vlogi ZK v naših podjetjih, lahko le bolj ali manj hipotetična špekulacija. Res pa je, da dokazov za svojo trditev ne navaja, hkrati pa lahko ugotovimo, da obstoji vrsta nasprotnih empiričnih dokazov.

Presenetljiv je npr. tudi vtis, da se avtor pri obravnavanju samoupravljanja bolj sklicuje na tuje kot na jugoslovanske vire. Itn.

Še bi lahko navajali nekatera stališča, ki v Bučarjevi knjigi zbuja dvome ali polemiko. Kljub temu pa je knjiga primerno berilo, zlasti za bolj kritičnega bralca.

B. KAVČIČ

Miloš Prelević

Družbena bit vojaške sile¹

Knjiga je prvi poskus, da bi javnosti predstavili relativno obsežno delo iz področja sociologije vojske, ki se počasi oblikuje v posebno vejo sociologije. S sistematizacijo ustvarjalnosti klasikov marksizma, ki zadevajo vojaška vprašanja, nam je avtor razgrnil zaokroženo podobo, prežeto z argumentiranimi razlagami posebnosti vojaške orga-

nizacije. Delo je plod potrpežljivega zbiranja gradiva, ki ga je avtor opravil kot predavatelj sociologije vojske na visoki vojnopolitični šoli JLA ter ga konec lanskega leta uspešno zagovarjal kot magistrsko delo na pravni fakulteti v Beogradu.

Knjiga je razdeljena na pet poglavij. V prvem poglavju »Pojem vojaške sile in vojaške organizacije« predstavi avtor misli klasikov marksizma o vojaški sili in njeni organizaciji. Avtor pojasnjuje Engelsovo definicijo vojaške organizacije, temeljne tipe vojaške organizacije ter zlasti naglašja, da moramo razločevati med vojaško silo, ki je klasiki marksizma niso opredelili kot širši in celostnejši družbeni pojav, ter med vojaško organizacijo.

V drugem poglavju razpravlja avtor o socialni odvisnosti med vojaško silo in družbo. Izhaja iz Engelsovega stališča, »da je treba v materialni proizvodnji in na njej zgrajenih družbenih odnosih iskati

¹ Mr. Miloš Prelević: Društvena suština vojne sile, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1972.

določujočo in odločujočo podlago za nastanek in naravo bistvenih lastnosti vojaške sile»; zato pojasnjuje avtor delovanje družbenih dejavnikov (materialna proizvodnja, razredi, državna organizacija, zunanji dejavniki) kot tudi povojni vpliv vojaške sile na družbo še posebej glede na relativno osamosvojenost vojaške sile oziroma militarizacije družbe.

V tretjem poglavju »O buržoazni vojaški organizaciji« strnjeno in argumentirano razlaga stališča Marxa, Engelsa, Lenina in voditeljev druge internacionale o buržoazni vojaški organizaciji. Avtor v svojem delu opisuje prvotno progresivno vlogo buržoazne vojaške organizacije (obdobje buržoazno-demokratskih revolucij), dokler se ta ni sprevrgla v svoje nasprotje. Buržoazna vojaška organizacija postaja kot stalna vojska vse važnejši nasprotnik delavskega gibanja; zato Marx odločno vztraja, da sprejme delavsko gibanje v svoj program boja tudi uničenje »birokratsko-vojaškega državnega stroja« in zamenjavo stalne vojske z oboroženim ljudstvom. Pisec popolnoma upravičeno opozarja, da so antidogmatsko metodo opredeljevanja družbene vloge buržoazne vojaške organizacije v državah varšavskega sporazuma nekateri vojaški teoretiki zlorabili in so nekateri stališča, ki so se izoblikovala v popolnoma konkretnih zgodovinskih razmerah, razglasili za splošno marksistično načelo vojaške organiziranosti.

V četrtem poglavju »Družbeni vidiki organiziranosti socialistične družbe za oborožen odpor« avtor kritično pretresa nekatere poenostavitve ali celo odsotnost Marxovega koncepta oboroženega ljudstva. Ponekod sicer priznavajo ideje klasikov o oboroženem ljudstvu kot bistveno lastnost socialistične

družbe, vendar trdijo, da je praksa socialističnih držav zanikala pravilnost teh idej; zato kot edino možno alternativo ponujajo le vojaško etatistično organizacijo stalnega sestava. Sicer se je oprl na izvirne razloge klasikov marksizma ter prepričljivo dokazal, kako trhli so vsi poskusi, ki bi radi diskvalificirali idejo o oboroženem ljudstvu kot kvalitetno novi obliki oborožene organizacije — ki pomeni podružbljenje obrambnih funkcij socialistične družbe. Z analizo pojavnih oblik konkretnega uresničevanja oboroženega ljudstva in na koncu poglavja tudi s povzetkom glavnih teoretičnih tez klasikov o družbeni biti in oblikah organiziranosti socialistične družbe za odpor — je avtor prepričljivo dokazal pomembnost te oblike za razvoj socialistične družbene skupnosti.

Peto poglavje »Družbeno bistvo narodne obrambe SFRJ« je logično nadaljevanje prejšnjega poglavja. Začenja z analizo vojaške sile NOB in s posebnostmi organizacije obrambe po končanem oboroženem delu revolucije (vpliv sovjetskega vojaškega sistema vse do leta 1948.); že leta 1949. pa se začenja zaradi neposredne nevarnosti agresije tak proces organizacije obrambnega sistema, v katerem stalna vojska ni več edini dejavnik. Ko pisec še naprej pretresa proces kvalitetenega spreminjanja sistema obrambe, posebej opozarja na ustvarjalno uporabo stališč klasikov in objektivno opredeljenost takega procesa podružbljanja obrambne sfere, kakršnega vsebuje koncept splošni ljudski odpor.

Če upoštevamo dokumentirano lotevanje problematike vojaške sile, samostojno sklepanje in razlago bistva oboroženega ljudstva, brez vsakršne vulgarizacije, je vrednost knjige tudi v tem, da je pionirsko delo v sklopu širokega teoretičnega

proučevanja izredno pomembnega družbenega pojava; je pa hkrati tudi spodbuda za pritegovanje novih raziskovalcev, ki naj bi vsestransko razčlenili to področje v

razmerah socialistične družbe. To pa ni le povod za radovednost, marveč tudi priporočilo za širok krog bralcev.

MILADIN ILIĆ

Človekovo okolje

(Nekaj vtisov z 10. postdiplomskega programa na sedežu OZN v Ženevi)

Zaradi pozornosti, ki jo v zadnjem času posvečamo človekovemu okolju, je bilo to, tako kot leta 1971, tudi letos téma ženevskega postdiplomskega programa pri OZN. Letošnji program je bil v toliko zanimivejši od lanskega, ker je sledil stokholmski konferenci OZN o človekovem okolju.

Program organizira že deset let zapored vsako poletje sekretariat za informacije pri uradu za ZN v Ženevi. Téme programa se po navadi iz leta v leto menjavajo. Program je namenjen mladim strokovnjakom iz različnih držav in ima značaj študijskega seminarja, zato udeleženci ne predstavljajo svojih držav in njihovih stališč, temveč sodelujejo na njem kot posamezniki. Na letošnjem seminarju, ki je trajal od 19. julija do 5. avgusta, je sodelovalo 70 udeležencev iz 33 držav. Med udeleženci so bili kemiki, biologi, pravniki, ekonomisti, arhitekti, sociologi, psihologi in drugi. Večina udeležencev se je že

pred seminarjem ukvarjala s problematiko okolja.

V dvorani izvršnega odbora svetovne zdravstvene organizacije so bila vsako dopoldne plenarna zasedanja, na katerih so sodelovali vsi udeleženci. Popoldne so zasedale v prostorih svetovne zdravstvene organizacije in v palači narodov delovne skupine, ki so štele od 13 do 18 članov. Delovnih skupin je bilo pet. Prva skupina, v kateri sem sodelovala kot njena predsednica, je obravnavala onesnaženje morja in sladkih voda. Področje druge skupine je bilo ekonomika okolja. V tretji skupini je bil govor o upravljanju okolja, v četrti o družbeno-kulturnih pogledih na okolje, v peti o fizičnem načrtovanju okolja.

Na plenarnih zasedanjih so o različnih problemih okolja predavali priznani strokovnjaki, tako iz OZN in njenih specializiranih agencij kot tudi od drugod. Popoldne pa so posamezni predavatelji s plenarnih zasedanj, pa tudi drugi, razpravljali v posameznih delovnih skupinah. Naloga vsake delovne skupine je bila, da na zadnjem plenarnem zasedanju predloži poročilo o svojem delu.

Med programom so vsi udeleženci obiskali tudi mesto Annecy v Franciji, kjer se je mestni upravi v nekaj letih posrečilo očistiti tamkajšnje jezero. Goste iz Ženeve je sprejel namestnik župana tega mesta ter jim razložil, kako je potekalo čiščenje jezera ter s kakšnimi napravami vzdržujejo vodo v jezenu, da se ne bi ponovno onesnažila.

Pohvaliti velja organizatorje seminarja, ker so na plenarnih zasedanjih poskrbeli za simultana prevajanja v angleščino oziroma v francoščino. Vsak od udeležencev je govoril vsaj en jezik od obeh, tako je bilo s pomočjo prevajanj vsakomur omogočeno slediti predavanjem in sodelovati v razpravah.

Na prvem plenarnem zasedanju, ki je bilo po oceni udeležencev tudi eno najbolj zanimivih in kvalitetnih, je direktor programa odbora konference ZN o človekovem okolju Dina Lobe na kratko opisal priprave OZN na stokholmsko konferenco ter potek same konference. Uspehi stokholmske konference so bili po njegovem naslednji: sprejetje deklaracije o človekovem okolju, sprejetje akcijskega načrta OZN in ustanovitev medvladnega odbora o okolju, ki ga sestavlja 54 držav članic in katerega naloga bo usklajevati probleme v zvezi z okoljem, o katerih razpravljajo posamezna telesa in specializirane agencije OZN. Poudaril je tudi, da deklaracija o človekovem okolju prinaša celo vrsto novih načel mednarodnega prava. Potrebna pa bo precejšnja mera solidarnosti in medsebojnega popuščanja med državami, da bo prišlo do uresničitve teh načel. Pri načelih je govornik verjetno imel v mislih predvsem prvo načelo deklaracije, ki med drugim določa, da ima človek temeljno pravico do primernega okolja, zaradi česar se obsodijo in morajo prenehati politika apartheida, rasne segregacije, diskriminacije ter kolonialna in druge oblike tuje nadvlade. Ob tem, ne smemo prezreti enaindvajsetega načela te deklaracije, ki določa, da ima vsaka država v skladu z ustavno listino OZN ter po načelih mednarodnega prava sicer suvereno pravico izkoriščati svoja naravna

bogastva, da pa država pri izkoriščanju teh bogastev nosi odgovornost, da to izkoriščanje ne povzroča škode drugim državam ali območjem izven meja njene suverenosti.

Sledilo je predavanje dr. Batissa iz UNESCO o problemih pri upravljanju naravnih bogastev. Tu je šlo predvsem za vprašanje, kako izkoriščati naravna bogastva, torej okolje, ne da bi pri tem okolje tudi zlorabljali. Dr. Batisse je menil, da dandanes izkoriščamo naravna bogastva vse preveč potratno, več kot jih v resnici potrebujemo. Posledica takšnega izkoriščanja je nepotrebno onesnaževanje okolja, poleg tega pa se zaloge tistih naravnih bogastev, ki se ne obnavljajo, vse prehitro zmanjšujejo. Neogibno bi bilo povečati tudi ponovno uporabo tistih proizvodov, ki se z uporabo ne uničijo. Po njegovih sklepnih besedah bi morali ljudje izkoriščati naravna bogastva tako, kot vesoljska posadka ravna z razpoložljivimi sredstvi, predvsem s hrano — po načelih pravičnosti, enakosti in solidarnosti.

Razpravljali so tudi o tem, koliko finančnih sredstev porabijo posamezne države za boj proti onesnaženju. Po podatkih, ki jih je navedel Finec U. Luukko, ki dela v odboru za okolje OECD, porabijo največ za preprečevanje onesnaženja okolja Japonska, ZDA in Zahodna Nemčija. V pogovoru o tem je nekaj udeležencev pripomnilo, da v veliki večini držav tovarne in podjetja prištejejo izdatke za omejitve onesnaženja med proizvodne stroške, kar, po njihovem, lahko prizadene gospodarstva drugih, manj razvitih držav, ki so od industrijsko razvitih držav prisiljene kupovati določene izdelke. Svoje stališče so ti udeleženci utemeljili s tem, da so namreč v kupni ceni teh izdelkov vsebovani stroški, ki jih je proizvajalec plačal za varstvo okolja svoje države.

Govorili so tudi o uporabi insekticidov, predvsem o DDT-ju, in o škodljivih posledicah njihove uporabe. Sledile so razprave o onesnaženju morja in morskih bogastev, o onesnaženju zraka in o posegih človeka v naravo, ki lahko vplivajo na klimatske pogoje določenih območij.

Ben Amor iz oddelka za družbene vede pri UNESCO je predaval o osnovnih pogojih življenja in o okolju. Izboljšanje življenjskih pogojev je eden od osnovnih problemov držav v razvoju. Po besedah B. Amora pa obstaja nevarnost, da bodo razvite države, ki so sicer v manjšini, prenesle svoj model družbenega razvoja na manj razvite države. Zato bi države v razvoju neogibno morale razviti svojo tehnologijo in svoj način upravljanja, pri tem pa naj bi upoštevale svoje posebne življenjske, družbene in druge potrebe.

O odgovornosti zaradi onesnaženja okolja je govoril W. Burhenne iz Zahodne Nemčije. V Zahodni Nemčiji so leta 1968 z zakonom o odstranjevanju odpadkov že uvedli pravno načelo: »Kdor onesnažuje, naj plačuje« (Pollutor Pays Principle). Tu ne gre le za civilno-pravno določilo, na podlagi katerega naj onesnaževalec plača odškodnino za storjeno škodo, temveč gre za javnopravni predpis posebne vrste, na podlagi katerega onesnaževalec pavšalno plačuje za onesnaženje okolja. Tako je v Zahodni Nemčiji prispevek za onesnaženje z nafto vračunan že v uvozno carino za nafto. Po besedah tega predavatelja bi bilo v prihodnje potrebno sprejeti tudi načelo osebne odgovornosti lastnikov tovarn in podjetij ter vodilnih uslužbencev za onesnaženje. Ko je bil govor o odgovornosti za onesnaženje na mednarodni ravni, je predavatelj menil, naj ne bi bile države tiste, ki bi navzven odgovarjale za one-

snaženje zaradi dejavnosti, ki spadajo pod njihovo pristojnost. Osnajevalci bi morali biti tujcem, tujim podjetjem in drugim državam neposredno odgovorni za povzročeno škodo.

»Dokler ne govorimo o etiki do okolja, sploh ne moremo reči, da govorimo o okolju,« je uvodoma poudaril glavni sekretar kanadskega sveta za naravna bogastva in okolje Ch. De Leaf. Po njegovem mnenju okolja sploh še nismo začeli urejevati, saj ljudje za boljše okolje še niso pripravljeni žrtvovati niti denarja niti svojih ustaljenih življenjskih navad. Človek je doslej naravno okolje le izkoriščal in ga onesnaževal, ne da bi karkoli storil za njegovo izboljšanje. Vse dokler ljudje dosedanjih pogledov na okolje ne bodo spremenili, bo po mnenju kanadskega politika brezuspešna vsaka akcija za varstvo okolja.

Nadalje je bil govor o načrtovanju stanovanjskih objektov kot o sredstvu za izboljšanje človekovega okolja. Tudi tu so omenili države v razvoju, kajti predvsem v teh živi večina prebivalstva v slabih življenjskih pogojih. Tu je Dalia Lichfieldova, ekonomistka pri evropski ekonomski komisiji OZN, poudarila, da se v državah v razvoju z gradnjo stanovanjskih in drugih objektov družbenega standarda življenjski pogoji prebivalstva sicer izboljšujejo, da pa zaradi naseljevanja v novih pogojih razpada njihov tradicionalni način življenja in njihove značilne družbene skupnosti.

V pogovoru, kako vpliva porast prebivalstva na okolje, je profesor Ackerman z inštituta Carnegie v Washingtonu poudaril, da se število prebivalstva povečuje v območjih, ki so že itak prenaseljena. Po drugi strani pa na nekaterih slabo naseljenih področjih, predvsem v državah v razvoju, število prebivalstva

celo pada. Ljudje se vse preveč naseljujejo v mestih. Veliki populacijski centri se še nadalje povečujejo, s čimer se povečujejo tudi težave pri njihovem urejanju. V metropolah povzroča največje preglavice promet, odvažanje smeti in vsakodnevna preskrba z vodo in hrano. Po besedah prof. Ackermana vendarle lahko upamo, da tudi novoustanovljene afriške države ne bodo razvile velikih mest, kot jih poznamo drugod po svetu, predvsem pa na zahodu in na daljnem vzhodu.

III

Prvi pogovor o onesnaženju morja je v delovni skupini, ki je razpravljala o onesnaženju morja in sladkih voda, vodil dr. Capurro z UNESCO. Le-ta je razočaral večino udeležencev te skupine, kajti navedel je le nekaj že znanih podatkov o tem, katere snovi škodujejo morju in morskim organizmom, izogibal pa se je vsaki polemiki o tem, kaj bi bilo potrebno storiti, tako na regionalni kot na mednarodni ravni, da bi se nadaljnje onesnaženje morja omejilo.

Toliko bolj zanimiv je bil pogovor z vodjo pravnega odseka pri IMCO (Mednarodni pomorski posvetovalni organizaciji), A. Mensahom. Z njim smo se pogovarjali o onesnaženju morja z ladij. Že v začetku je poudaril, da onesnaženje morja z ladij, v mislih je imel predvsem nafto, za sedaj ne pomeni posebne nevarnosti za morsko okolje. Za morje, posebno za »zaprta« morja kot sta Baltik in Sredozemsko morje, so dosti bolj nevarne kemične snovi, ki prihajajo v morje s kopnega in iz zraka. Slednjih lahko sploh ne opazimo, razen z analizo in z merjenjem, medtem ko so madeži nafte vsakomur dobro znani. To pa seveda ne pomeni, da onesnaženje morja z nafto ni pereč

problem. Ladjedelnice grade vedno večje tankerje; v primeru pomorskih nesreč so zato razlite po morju vedno večje količine nafte naenkrat. Poleg tega iz leta v leto črpajo več nafte iz dna obalnih morij. A. Mensah je naštel tudi nekaj mednarodnih konvencij o onesnaženju morja z nafto. Po konvenciji o civilni odgovornosti za škodo, povzročeno z onesnaženjem z nafto, odgovarja za škodo lastnik ladje, ne pa uporabnik ali prevoznik. Po besedah te konvencije je obvezno, da lastnik ladjo zavaruje. Ta določba sili lastnika, da ladjo redno popravlja ter da izboljšuje ladijske naprave, kajti čim slabše je stanje ladje, tem višja je zavarovalna premija. Dejstvo, da so ladje oziroma tankerji v primernem plovnem stanju, pa zmanjšuje možnost pomorskih nesreč in katastrofalnih posledic, ki spremljajo te nesreče. A. Mensah je tudi omenil, da IMCO za leto 1973 pripravlja konferenco, na kateri naj bi sestavil osnutek mednarodnega sporazuma o omejitvah kontaminiranju morja, kopnega in zraka z ladij, plovnih in drugih objektov, ki se gibljejo v morju.

Velike težave povzroča dandanes tudi onesnaževanje sladkih voda. Predvsem v razvitih državah je večina rek ali jezer onesnažena zaradi industrijskih odpadkov, pa tudi zaradi izkoriščanja vode v namene splošne porabe. »Potrošnik porabi veliko več vode, kot jo potrebuje za svoje potrebe,« je v pogovoru poudaril profesor Maystre z zvezne politehnične šole v Lausanni. Kar zadeva uporabo vode v industriji, pa bi morali po njegovem mnenju poleg očiščevanja vode po primerno določenih standardih neogibno povečati tudi ponovno uporabo industrijske vode (recikliranje).

Ljudje se zgrozijo ob podatkih o tem, koliko škodljivih kemičnih snovi se nahaja v vodi zaradi indu-

strije. Večkrat tudi beremo o zastrupitvah z vodo, osnesnaženo z industrijskimi odpadki. Od dr. Vouka in D. Subrahmanyama iz svetovne zdravstvene organizacije pa smo zvedeli, da organske odplake v vodi še vedno povzročajo neprimerno večje število žrtev. V prenekaterih državah v razvoju tisoče ljudi letno umre za tifusom, kolero in raznimi virusnimi obolenji zaradi neprimerne preskrbe s pitno vodo. Po navedbah dr. Vouka in njegovega sogovornika ima v državah v razvoju samo 50 % mestnega prebivalstva vodovodno napeljavo v stanovanjih. 20 % mestnega prebivalstva teh držav ima možnost preskrbe z vodo iz vodovodnih cevi, to je skupnih vodovodov v stavbah ali na dvoriščih. Preostalih 30 % mestnega prebivalstva nima možnosti, da bi uporabljali vodo iz vodovoda. Še večjo skrb pa vzbuja podatek, da je le 12 % kmečkega prebivalstva iz držav v razvoju preskrbljenega s primerno čisto vodo. Po besedah obeh predavateljev skuša svetovna zdravstvena organizacija pomagati pri odpravljanju problema neprimerne preskrbe ljudi z vodo, in sicer s finančnimi sredstvi ter s pošiljanjem svojih uslužbencev na prizadeta področja. V državah v razvoju pa je tudi kvaliteta kemično očiščene vode slabša od kvalitete očiščene vode v razvitejših državah. Zato bi po mnenju udeležencev te delovne skupine morale države sprejeti mednarodna merila o kvaliteti pitne vode. Razvitejše države bi morale preko svetovne zdravstvene organizacije, ali pa neposredno, nuditi državam v razvoju ustrezno sodelovanje in pomoč, da bi se v slednjih kvaliteta pitne vode izboljšala na nivo sprejetih mednarodnih meril.

Skupina je pred zaključkom programa izdelala poročilo, ki vsebuje predvsem načelo in priporočila, na podlagi katerih bi se morali, tako

na nacionalni kot na mednarodni ravni, razreševati problemi onesnaženja morja in drugih voda. Udeleženci skupine so v poročilu izrazili upanje, da bodo države v boju proti onesnaženju vseh vodnih bogastev sledile načelom deklaracije o človekovem okolju. Ob sklepu pa poročilo predlaga, naj se ustanovi mednarodnega sodišča o okolju. Sodišče naj bi odločalo o odškodninah za povračilo škod, ki so nastale zaradi onesnaženja.

IV

Povsem razumljivo je, da v dobrih štirinajstih dneh, kolikor je pač trajal program, ni bilo mogoče podrobno obravnavati vseh vprašanj, ki zadevajo človekovo okolje. Vendarle pa je bilo to dovolj za spoznanje, da gre, ko je govor o človekovem okolju, za globalen problem, ki zadeva ob vprašanja znanstvenega, ekonomskega, pravnega in celo političnega pomena. Politična vprašanja v zvezi z okoljem seveda še zdaleč niso prišla toliko do izraza kot na stockholmski konferenci, vendar so se pojavljala ves čas seminarja.

V pogovorih med samimi udeleženci, pa tudi med zasedanji je bilo čutiti zaskrbljenost, kdaj se bo začelo, tako znotraj držav kot na mednarodnem nivoju, načrtno izboljševanje človekovega okolja. Večkrat smo tudi slišali mnenje, da se o okolju vse preveč razpravlja in piše, medtem ko se za njegovo ureditev stori še vse premalo. Kar zadeva mednarodno sodelovanje pri izboljševanju okolja, je večina udeležencev menila, da bi države pri urejanju okolja morale slediti navodilom in načelom junijske konference OZN v Stockholmu.

Pokazalo se je tudi, da je treba vprašanje nerazvitosti in okolja skupaj razreševati. Pomagati državam v razvoju pomeni izboljšati njihove

življenjske, družbene in gospodarske pogoje, torej pomagati jim pri ureditvi primerne okolja. Udeleženci so soglašali, da je državam v razvoju potrebno zagotoviti takšno pomoč in sodelovanje, da z razvojem industrije pri njih ne bo prišlo do enake stopnje onesnaženja, kakršno jo poznamo v razvitejših državah. Moderne naprave za čiščenje in za preprečevanje onesnaženja — kot jih zahtevajo predpisi razvitih držav — je treba prekrbeti državam v razvoju, sicer jim bo, po mnenju nekaterih udeležen-

cev seminarja, razvoj bolj škodil kot koristil.

Ves čas programa je bilo prisotno tudi vietnamsko vprašanje. Večina razpravljavcev je sodila, da so dejanja ZDA, kot so množično bombardiranje Severnega Vietnama, uničevanje polj in gozdov s kemičnimi sredstvi in druge vojaške akcije, primer načrtnega uničevanja naravnega okolja dežele. Zanimivo je, da so bili prav udeleženci iz ZDA tisti, ki so prvi začeli obsojati dejavnost ZDA v Vietnamu.

MIRJAM ŽUMER

Iz domačih revij

SOCIALIZAM, Beograd, št. 1/1973

Študije in članki: STOJAN ANDOV: Protislovna družbena bit samoupravljalcev in proizvodnja vrednosti v socializmu; MIĆO ĆUSIĆ: Mednarodni vidiki splošne ljudske obrambe; *Prispevki:* PREDRAG RADENOVIC: Družbeni vidiki samoupravljanja in vodenja v organizaciji združenega dela; MILAN RANKOVIC: Komponente družbenega položaja televizije; BLAGOJE MUJOVIC: Napake in perspektive sistema izobraževanja; *Prikazi:* SRETEN PETROVIC: Negativna estetika (Ratko Nešković); BRANA MARKOVIC: Politika dohodkov in sindikati — skustvo Velike Britanije 1964—1970: (D. Ljubomirović); S. MALLET: Moč delavstva (Nijaz Mehovič); *Domače revije.*

GLEDIŠTA, Beograd, št. 1/1973

Diskusija: Marksizem in univerza; *Dogajanje:* SILVANO BOLČIĆ: Samoupravljanje — atraktivno področje znanstvenih prizadevanj; *Raziskovanja:* RATKO NEŠKOVIĆ: Totaliteta kot metodološko načelo marksizma; NADEZDA PREDOJEVIĆ: Camusova filo-

zofija absurda; DRAGOSLAV GRUJIĆIĆ: Projekcija in kreacija; *Prevod:* M. J. HERSKOVITS: Odkritja in iznajdbe kot mehanizmi sprememb v kulturi; *Recenzije, prikazi:* JASNA JANICIJEVIĆ: Zakaj nova kritika? LJUBINKA PJANIĆ: Prostorska ekonomija (Radmila Stojanović); ŽIKA MINOVIĆ: Politično podeželje (Djura Knežević).

PREGLED, Sarajevo, št. 1/1973

Članki: HASAN HADZIOMEROVIĆ: Samoupravno načrtovanje; ILIJAS BOŠNJOVIĆ: Tri temeljne komponente dolgoročnega razvoja BiH; RADE ALEKSIC: Socialistično samoupravljanje in družbena nasprotja; FIRDUS DŽINIĆ: Vrednostne orientacije v naši družbi; MILORAD MURATOVIĆ: Sodobnost in družbena organiziranost mladine; DAVOR RODIN: Tehnična revolucija kapitala; SEFKIJA ŽULJEVIĆ: Začetek in razvoj filozofije pri Srbih; *Mednarodni pregled:* BOGDAN ILIĆ: Integracijski procesi v sodobni svetovni ekonomiji; *Pogledi:* PETAR MIŠKOVIĆ: Odporniško gibanje v Bosanski krajini od kapitulacije do vstaje 1941. leta; BRANKO PERIĆ: Sociološki vidiki gledališča v koncepciji Jeana Duvignauda; *Prikazi:* ABDULAH SARČEVIĆ: Sfinga Zahoda (Vladimir Premec); JENA-MICHEL PALMIER: Wilhelm Reich — esej o rojstvu frejdomarksizma (Dušan Kevmanović); VASILIJ NIKOLAJEVIĆ TARNOVSKI: Ibn Sina (Hasan Sušić); *Bibliografija.*

b

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

KRANJC Stane: Marksistična idejnost vzgoje in izobraževanja. Prosvetni delavec, Lj., 15. dec. 1972, št. 20.

—: MARKSIZEM naj ne bo odmaknjen od življenja. Marksistični center. Komunist, Lj., 15. dec. 1972, št. 50.

MIŠČEVIĆ Nenad: Marksistički strukturalizam L. Altheise. (Althusser). Gledišta Beograd, 1972, št. 10, str. 1329-.

—: NAŠ leksikon znanja o marksizmu in njegova vloga v šoli in družbi. Otrok in družina, Lj., 1972, št. 10, str. 341—344.

SEFEROVIĆ Nusret: Refleksije Veselina Masleše na studiju Slobodana Jovanovića o marksizmu. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 11—12, str. 1519—1538.

STANISAVAC Milutin: Marksističko obrazovanje i univerzitet. Ideje, Beograd, 1972, št. 3, str. (1—12).

VIDAKOVIĆ Zoran: Aktualnost Marksovog metoda. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 311—353.

ZIHERL Boris: Marksizma ne moremo dojemati, če ga ne soočamo z življenjem. Komunist, Lj., 29. dec. 1972, št. 52.

II. FILOZOFIJA

ADORNO Theodor W.: Žargon pravšnjosti. (Jargon der Eigentlichkeit. Prev. in napisal spremno besedo: Božidar Debenjak.) V Ljubljani, CZ 1972. 173 + (II) str. (Misel in čas, 18) — sign. I/2484—18.

ARANĐELOVIĆ Jovan: Epohalna misao i filozofija. Filozofija, Beograd, 1972, št. 4, str. 7—32.

BODROGVARI Ferenc: Herbert Marcuse i opozivanje »veličastvenog obećanja« filozofije rada. Filozofija, Beograd, 1972, št. 4, str. 137—140.

BRUJIĆ Branko: Izvori kritičke teorije Herberta Marcuseja o »Konkretnoj filozofiji«. Ideje, Beograd, 1972, št. 1—2, str. 5—21.

CAVOŠKI Kosta: Istorijska ograničenost liberalne ideje slobode. Filozofija, Beograd, 1972, št. 3, str. 29—47.

DAMODARAN K.: Čovjek i društvo u indijskoj misli. (Man and Society in Indian Thought. Prev. G. Flego.) Zagreb, Praxis 1972. 159 str. (Praxis. Džepno izdanje, 12.) — sign. I/2542—12.

KERMAUNER Taras: Esej o ličnim susretima sa autoritetom, nasiljem i slobodom. Filozofija, Beograd, 1972, št. 3, str. 81—96.

KOLAKOWSKI Leszek: Filozofija pozitivizma. (Filozofia pozytywistyczna. Prev. R. Tubić.) Beograd, Prosveta (1972). 277 + (I) str. (Biblioteka Današnji svet, 11) — sign. 11.947—11.

MARKOVIĆ Mihailo: Nasilje i samostvarenje čoveka. Filozofija, Beograd, 1972, št. 3, str. 7—12.

MIŠČEVIĆ Nenad: F. W. J. Schelling: Od dijalektike do hermeneutike. Ideje, Beograd, 1972, št. 4, str. 75—101.

PAJIN Dušan: Korčulanska letnja škola. Gledišta, Beograd, 1972, št. 10, str. 1279-.

PUHOVSKI Žarko: Autoritet ili sloboda nasilja. Filozofija, Beograd, 1972, št. 3, str. 23—28.

RUSSELL Bernard: Modrost Zahoda. Zgodovinski pregled zahodne filozofije v njenem družbenem in političnem okviru. (Wisdom of the West.) Prev. Boris Verbič. (Ljubljana, itd., Mladinska knjiga itr.) 1972. 319 + I str. s sl. — sign. IV/2351.

III. SOCIOLOGIJA

- ADIZES** Ichak: Samoupravljanje kao društveni cilj i organizacijski proces. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 11/12, str. 1324—1332.
- BRISKI** Sonja: Leventalov pristup sociologiji književnosti. Kultura, Beograd, 1972, št. 18, str. 186—199.
- DORĐEVIĆ** Živorad: Odnos generacija prema društvenim promenama na selu. Gledišta, 1972, št. 11, str. 1412—1422.
- DORFLES** Gillo: Sociološki aspekti industrijske estetike. Kultura, Beograd, 1972, št. 18, str. 98—108.
- DOWNES** David — Paul Rock: Društvena reakcija na devijantnost in njen vpliv na kriminal in delinkventovo prihodnost. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Lj., 1972, št. 4, str. 278—284.
- : **DROGE** med nami. D. Ladewig idr. (Drogen unter uns. Prev. in napisala spremno besedo: Marinka Jakopič-Gerbajs.) (Ljubljana), CZ 1973. 111 + (IV) str. — sign. I/2743.
- DURKHEIM** Emile: O podeli društvenog rada. Napisao: Emil Dirkem. (De la division du travail social). Predgovor napisao: M. Ranković. Sa franc. prev.: B. Marković. (Beograd, Prosveta 1972.) 395 + (I) str. + sl. (clr.) (Karijatide. Filozofska biblioteka, N. S., 4) — sign. II/5019—N. S./4.
- DŽINIĆ** Firdus: Vrednostne orijentacije u našem društvu. Pregled, Sarajevo, 1972, 1973, št. 1, str. 39—46.
- FIRST** Ruža: Transformacija seoske porodice. Gledišta, Beograd, 1972, št. 12, str. 1603—1616.
- FRIEDMANN** Georges — Pierre Naville: Sociologija rada. (Traité de sociologie du travail. Prev. S. Zahirović in N. Smilagić.) Sarajevo, Veselin Masleša 1972. 729 + (VI) str. — sign. III/2872.
- GOLOB** Matija: Zadrugništvo v svetu. Naši razgledi, Lj., 22. dec. 1972, št. 24.
- GORIČAR** Jože: Marksizam-socijalna filozofija-sociologija. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 509—525.
- JOVIČIĆ** Ljiljana: O strukturalizmu u Francuskoj. Ideje, Beograd, 1972, št. 1—2, str. 53—73.
- KAMUŠIĆ** Mitja: Naloge vodilnih delavcev pri opravljanju kadrovske funkcije. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 8, str. 605—616.
- KAMUŠIĆ** Mitja: Vloga in odgovornost direktorja podjetja. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 9/10, str. 687—701.
- KAVČIČ** Bogdan: O uspešnosti samoupravljanja. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 477—486.
- KAVČIČ** Bogdan: Samoupravljanje po dubrovniško. Naši razgledi, Lj., 12. jan. 1973.
- KECMANOVIĆ** Nenad I.: Nova tehnologija i izgledi autentične egzistencije. (Neka sociološko-politikološka razmatranja.) Ideje, Beograd, 1972, št. 4, str. 45—73.
- LEŠNIK** Rudi: Naše društvo u očima studenata. V: Nauka i naučna publicistika o omladini, 1972, 2, str. 281—284.
- LUKACS** Georg: Uz organizacijsko pitanje intelektualaca. Ideje, Beograd, 1972, št. 1—2, str. 113—116.
- MANCE** Gordana: Prilog izučavanju društvene slojevitosti u Jugoslaviji. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 10, str. 1562—1589.
- MARKOVIĆ** Petar: Migracije poljoprivrednog stanovništva. Gledišta, Beograd, 1972, št. 11, str. 1388—1398.
- MESEC** Blaž: Problem specifičnosti slobodnog vremena. V: Nauka i naučna publicistika o omladini, 1972, zv. 6, str. 10—13.
- MICKI** Saša: Socijalna diferencijacija — diferencijacija stavova. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 499—508.
- MILČINSKI** Lev: Pogovor z doktorjem Levom Milčinskim. Tribuna, Lj., 22. jan. 1973.
- MILIĆ** Anđelka: Kulturni sistem u Parsonsovoj teoriji. Kultura, Beograd, 1972, št. 18, str. 66—85.
- MILINKOVIĆ** Bosiljka: Bibliografija radova o problemima starih ljudi i staračkih domaćinstva u selu. (Članci in knjige, domaće in tuje). Sociologija sela, Zagreb, 1972, št. 37—38, str. 178—180.
- MILOSAVLJEVIĆ** Milosav: Sociološki pristup agresijama kao obliku razrešavanja sukoba u društvu. Ideje, Beograd, 1972, št. 3, str. 29—46.

- MITSCHERLICH Alexander:** Agresija i prilagodba. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 10, str. 1668—1687.
- MLINAR Zdravko:** Protest protiv nepoverenja u čoveka. V: Nauka i naučna publicistika o omladini, zv. 2, str. 284—287.
- MOZINA Stane:** Delovni cilji in uspešnost poslovanja. Organizacija in kadri Kranj, 1972, št. 8, 591—604.
- NOVAK Helena:** Kvantitet i sadržaj slobodnog vremena učenika viših razreda osnovnih škola. V: Nauka i naučna publicistika o omladini, zv. 6, 1972, str. 91—95.
- OCEPEK Katja:** Studenti i savremeno društvo; oblik sistematskog konflikta. V: Nauka i naučna publicistika o omladini, zv. 2, 1972, str. 242—255.
- PAPIĆ Zoran:** Klasna teorija i pokušaj konstituisanja nove teorije sukoba. Ideje, Beograd, 1972, št. 1—2, str. 21—53.
- PASIĆ Najdan:** Samoupravna revolucija v oblikovanju družbenih interesov. Naši razgledi, Lj., 26. jan. 1973, št. 2.
- PERIĆ Branko:** Sociološki aspekti pozorišta u koncepciji Žan Divinjoja (Duvignaud). Pregled, Sarajevo, 1973, št. 1, str. 117—126.
- POGAČNIK Bogdan:** Sociološke variante na dubrovačko sone. 1. mednarodna konferenca sociologov o participaciji in samoupravljanju. Delo, Lj., 23. dec. 1972.
- PULISELIĆ Stjepan:** Savremeno društvo, 3. izd. Zagreb, Narodne novine 1973. (XI) + 342 str. (Biblioteka Udžbenici, 54.) — sign. II/9109—54.
- RADOVANOVIĆ Miroslav:** Savremena jugoslovenska sociologija. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 527—563.
- RALIĆ Prvoslav:** Inteligencija između »kritičke utopije« i etablirane partije. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 11/12, str. 1295—1308.
- RUS Veljko:** Vrednosti slovenčkih studenata i slovenačke javnosti. V: Nauka i načina publicistika o omladini, zv. 2, str. 264—273, 1972.
- : STARI ljudi u selu. (cela št. 37—38). Sociologija sela, Zagreb, 1972, št. 37—38, str. 5—180.
- SUVAR Stipe:** Odgovornost intelektualca v današnji družbi. Delo, Lj., 11. nov. 1972.
- TOURAINÉ Alain:** Programirano društvo i njegova sociologija. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 10, str. 1381—1393.
- : VLOGA sociologije in politologije v sodobni jugoslovenski družbi. Intervju: Veljko Rus, Božo Truden, Rudi Rizman. Tribuna, Lj., 19. febr. 1973, št. 12, str. 10.
- VUJEVIĆ Miroslav:** Utjecaj tradicionalnih društvenih odnosa na neka obilježja radničke klase. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 419—425.
- ŽELEZNIKAR Iva:** Regionalno prostorsko in urbanistično planiranje 1969—1971. Ljubljana, Urbanistični inštitut SRS 1972. (III) + V + 120 str. (Pregled raziskovalne dejavnosti v SR Sloveniji, 1). — sign. IV/2352-1.
- ZUN Anton:** Marksizam i sociologija prava. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 565—572.
- ZUN Anton:** Srečanje slovenskih sociologov. Naši razgledi, Lj., 22. dec. 1972.
- ZUPANOV Josip:** Radničko učesništvo i društvena moć u industriji. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 427—439.

IV. PSIHOLOGIJA

- : PSIHOLOŠKE razprave. (Ur. Kongresni odbor 4. kongresa psihologov SFRJ.) Ljubljana, Društvo psihologov Slovenije in Filozofska fakulteta 1972. 510 str. — sign. II/12.940.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- ALWATER Elmar:** Znanost — produkcijska sila. Tribuna, Lj. 19. febr. 1973, št. 12, str. 14.
- BAKOVIĆ Ivan:** Organizacija združenega dela in financiranje izobraževanja. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 7, str. 543—549.
- BERBEROVIĆ Ljubomir:** Pagvaški pokret 1957—1972. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 10, str. 1395—1405.
- BRATKO Ivan:** Čas knjige. (Ljubljana), DZS 1972. 142 + (IV) str. p.f. ilustr. — sign. II/12.909.

- BROCHER** Tobias: Skupinska dinamika in izobraževanje odraslih. (Gruppensdynamik und Erwachsenenbildung. Prev.: Danica Marion.) Ljubljana, DZS 1972. 117 + (I) str. — sign. 13.090.
- COSIĆ** Bogdan: Naučno-tehnološki progres, mednarodna zajednica i odnos kapitalizam-socijalizam. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 10, str. 1590—1620.
- ILESIĆ** Svetozar: Široko in aktivno »varstvo« življenjskega okolja. Naši razgledi, Lj., 12. jan. 1973, št. 1.
- IVIĆ** Milka: Strukturalizam i lingvistika. Filozofija, Beograd, 1972, št. 4. str. 33—40.
- JAMBREK** Peter: Struktura ljubljanske univerze. Naši razgledi, Lj., 1972, št. 24, 22. dec.
- JUHAS** Mihajlo: Škole bez ponavljača? Gledišta, Beograd, 1972, št. 12, str. 1617—1630.
- KERMAUNER** Taras: Kritika in samokritika. Dialogi, Maribor, 1972, št. 11, str. 760—764.
- KRANJC** Stane: Vzgoja kot element družbenega razvoja. Delo, Lj., 23. nov. 1972.
- KUČAN** Milan: Ohrabrujoči rezultati dosedanjega boja za socialistično angažirano samoupravno šolo. Delo, Lj., 24. nov. 1972.
- KUTOŠ** Aleksander: Studenti između idealizma i stvarnosti. V: Nauka i naučna publicistika o omladini, zv. 2, 1972, str. 278—281.
- KUTOŠ** Aleksander: Studenti i Savez komunista. V: Nauka i naučna publicistika o omladini, 1972, zv. 3, str. 94—99.
- LAH** Avgustin: Stališča o razvoju šole, študiju, organizacijskih ved in širši družbeni vlogi VSOD Kranj. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 9—10, str. 669—685.
- MAJER** Boris: Samoupravne možnosti kulture in idejni tokovi. Komunist, Lj., 5. jan. 1973, št. 1, str. posebna pril.
- MOCNIK** Rastko: Strip. Naši razgledi, Lj., 12. jan. 1973, št. 1.
- MUIJOVIĆ** Blagoje: Osnovno školstvo i klasna struktura. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 10, str. 1321—1331.
- POPOVIĆ-PERISIĆ** Nada: O stvaralaštvu Rolana Barta (Barth). Gledišta, Beograd, 1972, št. 10, str. 1361—
- PRNJAT** Branko: Ciljevi kulturne politike u samoupravnom društvu. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 11/12, str. 1242—1256.
- RANKOVIĆ** Milan: O monopolizmu u kulturi. Kultura, Beograd, 1972, št. 18, str. 110—154.
- RICOEUR** Paul: Univerzalna civilizacija. Kultura, Beograd, 1972, št. 18, str. 25—38.
- RODIN** Davor: Reforma sveučilišta u razdoblju znanstveno-tehničkog života. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 10, str. 1299—1311.
- SOLŽENICIN** Aleksander: V boju z lažjo. Prostor in čas, Maribor, 1972, št. 11/12, str. 725—728.
- STOJANOVIĆ** Vojislav: Problemi u procesu visokoškolskog obrazovanja i naučnog rada. Univerzitet danas, Beograd, 1972, št. 5/6, str. 14—26.
- SUPEK** Rudi: Ekologija i socijalizam. Gledišta, Beograd, 1972, št. 10, str. 1287—
- : ŠOLA je zrcalo in obraz družbe: 30. seja CK ZKS. Prosvetni delavec, Lj., 1972, št. 20, 15. dec.
- TOMIĆ** Stojan: Naučnoistraživački rad studenata. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 10, str. 1313—1320.
- VILFAN** Marija: UNESCO: velika zmaga. Delo, Lj., 4. nov. 1972.
- VODOPIVEC** Aleš: Za funkcionalno uporabnost informacij. Tribuna, Lj., 19. febr. 1973, št. 12, str. 4.
- WEBER** Tomaž: O metodični usposobljenosti študentov pedagoške akademije. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 9—10, str. 361—364.
- WINDELBAND** Wilhelm: Istorija i priroda nauke. Ideje, Beograd, 1972, št. 1—2, str. 127—143.
- ZDRAVKOVIĆ** Silvia: Osnovni vidovi postdiplomskog obrazovanja. Univerzitet danas, Beograd, 1972, št. 5/6, str. 103—119.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- BAKIĆ** Slobodan: Mit neposrednog proizvođača — prilog redifinisanju radničke klase. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 407—417.

- BIBIĆ Adolf:** Kaj je splošni interes. Naši razgledi, Lj., 26. jan. 1973, št. 2.
- CARIN Ivanka:** Političko-socialna funkcija intelektualca u delu Antonija Gramšija. Filosofija, Beograd, 1972, št. 4, str. 109—120.
- DORDEVIĆ Jovan:** Kritika interesne teorije politike. Naši razgledi, Lj., 26. jan. 1973, št. 2.
- HADŽISTEVIĆ Vojin:** Neke kontroverze o biću radničke klase u socializmu. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 355—391.
- LEVI Maja:** Neki aspekti nastanka Nove leve u Francuskoj. Filosofija, Beograd, 1972, št. 4, str. 121—136.
- LUKACS Georg:** Etika i politika. Zagreb, Liber 1972. 252 + (IV) str. (Biblioteka Politička misao, 4.) — sign. 12.519—4.
- MARCUSE Herbert:** Preispitivanje pojma revolucije. Ideje, Beograd, 1972, št. 1/2, str. 117—125.
- POPOVSKI Vlado:** Antični bios politikos i njegov značaj za demokratski koncept javnosti u politici. Ideje, Beograd, 1972, št. 4, str. 19—44.
- PUSIĆ Eugen:** Razsežja interesov. Naši razgledi, Lj., 26. jan. 1973, št. 2.
- SOKOLOVIĆ Džemal:** Proletarijat i vlast. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 393—404.
- TROCKIJ Lev D.:** Novi kurs. — O Leninu. — Izobličena revolucija. (Prev. R. Kalanj, idr.) Rijeka, Otakar Keršovani 1972. 378 + (I) str. (Izbor iz djela, 4.) — sign. II/12.697—4.
- TROCKIJ Lev D.:** Permanentna revolucija. Prev. R. Venturin. Rijeka, Otakar Keršovani (1972). 211 + (IV) str. (Izbor iz djela, 3) — sign. II/12.697—3.
- 2. Družbenopolitični sistem SFRJ:**
- AVBELJ Viktor:** Da bo SZDL res politična organizacija delovnih ljudi, sredstvo za uveljavitev ustavnih pravic. Delo, Lj., 27. dec. 1972.
- : **BOJ Zveze komunistov** za socialistično usmerjenost in aktivno udeležbo mladega rodu v razvoju samoupravne socialistične družbe. Resolucija 3. konference ZKJ. Komunist, Lj., 15. dec. 1972, Dokumenti.
- DOLANC Stane:** Dejanja za polno uveljavljanje človekove osebnosti. Delo, Lj., 30. dec. 1972.
- : 31. seja CK ZK Slovenije, Povzetki razprav. Komunist, Lj., 29. dec. št. 52, posebna pril.
- HAFNER Vinko:** Odpravljanje virov socialne diferenciacije. Naši razgledi, Lj., 12. jan. 1973, št. 1.
- LALOVIĆ Dragan:** O »Pokretu hrvatskih sveučilištaraca«. Ideje, Beograd, 1972, št. 1/2, str. 75—98.
- MARINC Andrej:** Revolucionarni čas slovenske družbe. Delo, Lj., 5. nov. 1972.
- MARINC Andrej:** Načrtovanje na vseh ravneh je stalna naloga. Delo, Lj., 28. dec. 1972.
- MATIĆ Milan:** Delegatski sistem i izbori. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 11/12, str. 1212—1221.
- MIRIĆ Jovan:** Neke ideje protagonista »masovnog pokreta« u državi. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 10, str. 1537—1561.
- POPIT Franc:** Prizadevanja za stabilizacijo ne krnijo samoupravnih pravic delovnih ljudi. Komunist, Lj., 22. dec. 1972, št. 51.
- POPIT Franc:** Kje smo, zakaj smo tu, kaj moramo storiti. Delo, Lj., 18. nov. 1972.
- : **SAVEZ komunistov** i omladina. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 11/12, str. 1205—1211.
- : **SKJ** — omladina — samoupravljanje. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 9, str. 1281—1455.
- : **SMISAO društvenog angažovanja** omladine u nas. (Tema.) Gledišta, Beograd, 1972, št. 12, str. 1225—1585.
- : **SOUČAVANJA.** (Sudski dokumenti). Filosofija, Beograd, 1972, št. 4, str. 149—191.
- SETINC Franc:** Stabilnost, doslednost in discipliniranost, 31. seja CK ZKS. Komunist, Lj., 22. dec. 1972, št. 51.
- SETINC Franc:** Revolucionarnost ljudi — največji kapital ZK. Delo, Lj., 20. dec. 1972.
- TITO:** Če se ozremo na notranje premike, na razvoj, lahko rečem, da smo najtežje že prebrodili. Delo, Lj., 30/31. dec. 1972.
- TITO:** Danes delavec ne bi mogel več trpeti, da bi se kdo igral z njegovimi pravicami in usodo. Delo, Lj., 14. dec. 1972.
- TITO:** Gradimo socialistično demokracijo za delovne ljudi, ne za tiste, ki nas ovirajo. Delo, Lj., 10. nov. 1972.

TITO: Ljudstvo, ki zna izbojevati svojo revolucijo, bo znalo zavarovati tudi vse njene pridobitve. Delo, Lj., 17. nov. 1972.

TITO: Odločno proti vsem, ki izkoriščajo druge. Delo, Lj., 8. nov. 1972.

TITO: Povečana odgovornost ZKJ za politično delo mladih. Delo, Lj., 9. dec. 1972.

TITO: Udarec tehnokratizmu. Delo, Lj., 13. dec. 1972.

TITO: Za Zvezo komunistov se ni treba bati... Komunist, Lj., 9. dec. 1972.

—: TITO v Sloveniji. Komunist, Lj., 15. dec. 1972, št. 50.

TODOROVIC Mirjana: Seljaštvo kao politički subjekt u našem društvu. Gledišta, Beograd, 1972, št. 11, str. 1422—1426.

—: 30. seja CK ZK Slovenije. Komunist, Lj., 9. dec. 1972, posebna pril.

—: USTANOVITEV in konstituiranje temeljnih organizacij združenega dela. (Izd. Center za samoupravno normativno dejavnost.) Ljubljana, Dopisna Delavska univerza 1972, 155 + (I) str. — sign. II/12.939.

VINDIŠAR Pavel: Normativne možnosti samoupravljanja. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 487—498.

VIPOJNIK Janez: Neuničljiva moč ljudske energije. Delo, Lj., 28/29-30. nov. 1972.

VRKAN Srđan: Dileme idejnog fronta. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 10, str. 1525—1536.

—: VSI smo za izenačitev pravic zdravstvenega varstva kmetov. Referendum... Delo, Lj., 10. nov. 1972.

VOJOŠEVIĆ Novo: Sukob ciljeva i metoda agrarne politike. Gledišta, Beograd, 1972, št. 11, str. 1404—1411.

ZIVKOVIĆ Živomir: Druga faza ustavnih promena. Gledišta, Beograd, 1972, št. 12, str. 1587—1595.

3. Politični sistemi in organizacije:

ATILA Sam: Shvatanje socijalizma u delima Andraša Hegediša. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 10, str. 1687—1693.

GOATI Vladimir: O savremenoj desnici. Gledišta, Beograd, 1972, št. 11, str. 1475—1492.

GUICCIARDI Elena: Kakšna Irska, brat? Pogled v zgodovino Irske in njenega boja za neodvisnost. (I, II, III). Naši razgledi, Lj., 12. jan., 26. jan., 9. febr. 1973, št. 1, 2, 3.

—: O LJEVICI danas. »Okrugli stoe Pregleda. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 11—12, str. 1435—1518.

TOGLIATTI Palmiro: Anarhisti. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 10, str. 1647—1658.

ZIVANOV Sava: Stvaranje SSSR-a — istorijski korak u rešavanju nacionalnog pitanja. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 11/12, str. 1257—1276.

4. Delavska in progresivna gibanja:

VRATUSA Anton: Neuvrščeni v letu 1973. Naši razgledi, Lj., 12. jan. 1973, št. 1.

VRATUSA Anton: Sodobni lik neuvrščenosti. Delo, Lj., 18. nov. 1972.

5. Mednarodni odnosi:

DRUŠKOVIĆ Drago: O posredničkoj funkciji narodnosti. Kultura, Beograd, 1972, št. 18, str. 60—65.

—: (O Koroški). Delo, Lj., 2. dec. 1972, sobotna priloga.

VEJNOVIĆ Dušan: Jedan pogled na naciju i nacionalno pitanje u savremenim uslovima. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 11/12, str. 1277—1294.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BAJT Aleksander: Ali letos prelom? Ekonomska politika v letu 1973. Naši razgledi, Lj., 12. jan. 1973, št. 1.

BULAT Stojan: Inflaciona politika i njena efikasnost. Gledišta, Beograd, 1972, št. 10, str. 1343—

ČERNE France: Šumpeterov izazov kapitalizmu i socijalizmu (:posle 30 godina:) Gledišta, Beograd, 1972, št. 11, str. 1493—1503.

—: EKONOMSKA sadržina i problemi pravnog regulisanja društvene svojine. Tema broja. Gledišta, Beograd, 1972, št. 10, str. 1237—68.

ILIĆ Bogdan: Integracioni procesi u savremenoj svetskoj ekonomiji. Pregled, Sarajevo, 1973, št. 1, str. 97—106.

JURANČIČ Ilija: Minulo delo v delitvi osebnega dohodka. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 9/10, str. 713—725.

MANDIĆ Ivan: Delitev po rezultatih živega in minulega dela. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 7, str. 529—538.

MANDIĆ Ivan: Ekonomski položaj radniške klase Jugoslavije. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 461—476.

MARINC Andrej: Krepiči akumulacijsko sposobnost gospodarstva. Komunist, Lj., 22. dec. 1972, št. 51.

MERHAR Viljem: Privredni sistem, ekonomska politika i socijalna diferencijacija. Gledišta, Beograd, 1972, št. 11, str. 1457—1462.

OSTOJIĆ Slobodan: Kuda vodi ekonomija nove ljevice? Gledišta, Beograd, 1972, št. 12, str. 1631—1637.

—: PROGRAM družbene akcije za graditev delavskih stanovanj. Komunist, Lj., 22. dec. 1972, št. 51, Dokumenti.

RODIN Davor: Tehnička revolucija kapitala. Pregled, Sarajevo, 1973, št. 1, str. 61—71.

TANIĆ Živan: Ekonomska emigracija: klasno određenje i svest. Sociologija, Beograd, 1972, št. 3, str. 441—459.

TRIBUŠON Tone: Leto 1973: večja odrekavanja in večja učinkovitost. Delo, Lj., 1972.

VADNAL Alojzij: Linearno programiranje. Teorija i upotreba u privredi. Zagreb, Informator 1972. IX + 403 + (I) str. (Organizacija i ekonomika poduzeća, br. 7—9, 14. god.) — sign. II/8898—14/7—9.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

CVJETIČANIN Biserka: Mass media — most između tradicije i inovacije u afričkoj kulturi. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 10, str. 1659—1667.

KALJEVIĆ Marija: Proučevanje javnog mnjenja. Kultura, Beograd, 1972, št. 18, str. 39—59.

MARTELANC Tomo: Kažipot za razvoj množičnih komunikacij. Naši razgledi, Lj., 22. dec. 1972, št. 24.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

BOJC Pavle: Dosledna ločitev cerkve od države in politike. Delo, Lj., 11. nov. 1972.

KERŠEVAN Marko: Industrijski radnici i religija u Sloveniji. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 10, str. 1621—1646.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

CERMELJ Lavo: Med prvim in drugim tržaškim procesom. (V Ljubljani), Slovenska matica 1972. 241 + (II) str. — sign. 13.081.

MIKUŽ Metod: AVNOJ — stalni kažipot. Pričevanje dokumentov. Delo, Lj., 25. nov. 1972.

NEDOG Alenka: Fašizem in antifašizem. Naši razgledi, Lj., 9. febr. 1973, št. 1.

TOMINSEK Teodor: Kočevski proces (konec). TV-15, 14. dec. 1972, št. 50.

—: ZAKAJ se fašizem ne more razviti. Ob 50 letnici pohoda na RIM. (II). Naši razgledi, Lj., 22. dec. 1972.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

TANOVIĆ Arif: Bertrand Rasel, filozof i humanist. Sarajevo, Veselin Masleša 1972, 267 + (III) str. — sign. 12.069.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

—: VOM Gegenstand zum Sein. Von Meinung zu Weber. In honorem Francisci Weber, octogenarii. München, Trofenik 1972. 367 str. (Geschichte Kultur und Geisteswelt der Slowenen, 7.) — sign. II/11.327—7.

III. SOCIOLOGIJA

BERGER Brigitte: *Societies in Change*. An introduction to comparative sociology. New York & London, Basic Books (1971). VI + 302 str. — sign. II/12.931.

BOTTOMORE T. B.: *Sociology. A guide to problems and literature*. (2. ed.) New York, Vintage (1972). 354 + (I) str. (Vintage Books, 742.) — sign. I/2308—742.

EHRlich Paul R. et Anne H. Ehrlich: *Population resources environment. Problèmes d'écologie humaine*. Trad. de l'américain par M. Carrière. (Paris), Fayard (1972). (466) str. — sign. II/12.923.

ENCEL S.: *Equality and Authority. A Study of Class, Status and Power in Australia*. (London), Tavistock (cop. 1970). (XI + 492 str. — sign. III/2874.

HESSE Hans Albrecht: *Berufe im Wandel. Ein Beitrag zur Soziologie des Berufs, der Berufspolitik und des Berufsrechts*. 2., überarb. Aufl. Stuttgart, Enke 1972. VIII + 203 str. — sign. 12.537.

HOROWITZ Irving Louis: *Three Worlds of Development. The theory and practice of international stratification*. 2. ed. New York itd., Oxford Univ. Press 1972. XXX + 556 str. — sign. 13.074.

KERCKHOFF Alan C.: *Socialization and Social Class*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (1972). VI + 170 str. — sign. II/12.928.

—: *A MACROSOCIOLOGICAL Theory of Societal Systems*. Vol. II. Ed. by Peter Heintz, Bern itd., Huber (1972). 384 str. — sign. 13.063—2.

MOORE Barrington, Jr.: *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and peasant in the making of the modern world*. (Harmondsworth), Penguin Books (1969). XVI + 559 str. — sign. 12.078.

SHILS Edward: *The Intellectual and the Powers and Other Essays*. Chicago & London, The Univ. of Chicago Press (1972). XIII + 481 str. (Shils Edward: *Selected papers*, 1) — sign. II/12.919—1.

TURNER Jonathan H.: *Patterns of Social Organization. A survey of social institutions*. New York itd., McGraw-Hill (1972). (XIII) + 423 str. — sign. II/12.926.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

BRITAIN J. M.: *Information and its Users. A review with special reference to the social sciences*. Bath & (New Castle upon Tyne), Univ. Press & Oriel Press 1970. XII + 208 str.

ESSLER Wilhelm K.: *Wissenschaftstheorie*. Bd. 1: *Definition und Reduktion*. Bd 2: *Theorie und Erfahrung*. Freiburg & München, Alber Vlg 1970, 1971. 162 + 166 str. — sign. 13.080—1,2.

EMSHOFF James R.: *Design and Use of Computer Simulation Models*. (By) J. R. Emshoff, Roger L. Sisson. (2. print.) London, Macmillan Co., Collier-Macmillan (1971). XVII + 302 str. + 1 tab. — sign. III/2875.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

GROOMBRIDGE Brian: *Television and People. A programme for democratic participation*. (Harmondsworth), Penguin Books (1972). 254 str. — sign. I/2739.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

VITERBI Mario: *Bibliografia della sociologia italiana. (:1945—1970:) di Mario Viterbi con un saggio di Filippo Barbano*. Torino, Ed. Giappichelli 1970. LXIII + 319 + (I) str. (Pubblicazioni dell'Istituto di scienze politiche dell'Università di Torino, 22). — sign. II/12.913—22.

UDC 336.27 (497.1)

KRAŠOVEC, Tone: At the Reform of the System of Taxes
Teorija in praksa, Vol. 10, No. 1—2, p. 19—34, Ljubljana 1973

In the first part of his article the author analyses the present development of the system of taxes since 1964, and comes to the conclusion about its shortcoming: considering above all fiscal aims it was too neutral to the economic development. He emphasizes that personal income as one of the main sources of fiscal income has been growing faster than the productivity of labour thus making possible a rapid increase of the means of socio-political communities. The author further discusses novelties as introduced in the financial system by constitutional amendments and emphasizes above all the liquidation of the balance outside budget of the federation, the transfer of the original fiscal sovereignty to the republics (with the exception of the turnover tax), strengthening of the role of communes, and an entirely new element in the fiscal system: taxes on the income of the organizations of united labour. He shows the balance of the common and general consumption in Slovenia from 1971 to 1975, and the change of the source of income for social needs to the benefit of working organizations, the possibilities of fiscal policy in the struggle against inflation, he analyses the unused possibilities of turnover taxes in settling the market circumstances and the influence of taxes on the common income of citizens with harmonizing social relations in society.

UDC 172.1

ILIC, Miladin: Thoughts on Patriotism
Teorija in praksa, Vol. 10, No. 1—2, p. 49.59, Ljubljana 1973

The author speaks about the pragmatic use of the concepts of patriotism and home country in nationalist and racist ideologies. The ruling bourgeois classes tried to hide their narrow interests with slogans concerning love and defence of country, thus representing patriotism as a value beyond class. The Marxist definition of patriotism proceeds from the concrete social position of the classes and layers in global communities. The author thinks that the terms national and nationalist patriotism are more appropriate for the present use than the division of socialist and bourgeois patriotism. With his examples he shows that the latter divisions in a »positive« and »negative« aspect represents an apriori scheme of valuation which cannot cover all the real appearing forms. Since »negative« forms of patriotism can spread in Socialism also. The proposed distinction would make it possible to avoid the terminological confusion which can some times be traced even in our school books.

UDK 336.27 (497.1)

KRASOVEC Tone: Ob reformi davčnega sistema**Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 1—2, str. 19—34**

Avtor v prvem delu članka analizira dosednji razvoj davčnega sistema od leta 1964 dalje in ugotavlja njegovo pomanjkljivost — da je bil preveč nevtralen do gospodarskega razvoja in da je upošteval predvsem fiskalne cilje. Ob tem poudarja, da so osebni dohodki kot eden glavnih virov fiskalnih dohodkov naraščali hitreje kot produktivnost dela ter s tem omogočili naglo povečevanje sredstev družbeno političnih skupnosti. Zatem se avtor zadrži ob novostih, ki jih v finančni sistem vnašajo ustavna dopolnila ter poudari zlasti likvidacijo izvenproračunske bilance federacije, prenos originalne fiskalne suverenosti na republike (z izjemo prometnega davka), krepitev vloge občin in povsem nov element v fiskalnem sistemu — davek na dohodek temeljnih organizacij združenega dela; prikaže bilanco skupne in splošne porabe Slovenije od 1971. do 1975. leta ter spremembo virov dohodkov za družbene potrebe v korist delovnih organizacij, možnosti fiskalne politike v boju proti inflaciji, analizira neizrabljene možnosti prometnega davka pri urejanju razmer na tržišču ter vlogo davka na skupni dohodek občanov pri usklajevanju socialnih odnosov v družbi.

UDK 172.1

ILIC, Miladin: Razmišljanje o patriotizmu**Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 1—2, str. 49—59**

Avtor obravnava pragmatično izrabljanje pojmov patriotizem in domovina v nacionalističnih in rasističnih ideologijah. Vladajoči buržoazni razredi so skušali s parolami o ljubezni do domovine in obrambi domovine prikriti svoje ozke interese, s tem da so patriotizem prikazovali kot nadrazredno vrednoto. Marksistična opredelitev patriotizma izhaja iz konkretnega družbenega položaja razredov in slojev v globalnih skupnostih. Avtorju se zdi, da za današnjo rabo pri nas mnogo bolj ustrezata izraza nacionalni in nacionalistični patriotizem kot pa delitev na socialistični in buržoazni patriotizem. S primeri dokazuje, da je ta zadnja členitev na »pozitivne« in »negativne« vidik aprioristična shema vrednotenja, ki ne more zajeti vseh realnih pojavnih oblik patriotizma. Kajti tudi v socializmu se lahko na primer razbohotijo »negativne« oblike patriotizma. S predlagano členitvijo bi se izognili terminološki zmedbi, ki jo kdaj pa kdaj zasledimo tudi v naših šolskih učbenikih.

UDC 37.01:335

MRMAK, Dr. Ilija: The Essence of Marxist Education and Socialist Education
Teorija in praksa, Vol. 10, No. 1—2, p. 60—71, Ljubljana 1973

The author calls attention to the differences in ideologies of contemporary Marxism and to the special conditions which are the source of Marxist education in our self-management society. He emphasizes that such education cannot be achieved by means of an appropriate number of lessons or a number of studied books, but rather within the framework of the revolutionary self-management development. The author resists the idea that school should try to form only a scientific view of the world and society, leaving ideology out of it. Such a split of scientific and class elements deadens the essence of the revolutionary theory, namely the unity of the objective scientific laws and the tendency of social development towards changing the world. He finally calls attention to the dangers of indoctrination in the process of education, to manipulation of youth which is contrary to the development of a free and critical personality.

UDK 001.89:32 (497.1)

KOS, Marko: Development Cativity and Integration of Economy
Teorija in praksa, Vol. 10, No. 1—2, p. 100—110, Ljubljana 1973

On the basis of the organizational and functional analysis of the process of development within the framework of large integrated enterprise units, the author tries to prove that integrated research-development bureaux are the only possibility for the realization of complex innovation processes which result in high-quality, internationally important innovations. In this way we get a series of subinnovations and thus a network of attending industry as a basis for the economic development of the entire economy on a widened front. At the same time, such an integration makes possible a more economic and profitable production with a simultaneous increase of expenses for research-development cadres and development process. This makes it possible for the entire economy to achieve a more qualitative establishment in the world and this is one of the first aims of economies with middle development.

UDK 37.01:335

MRMAK, dr. Ilija: Bistvo marksističnega izobraževanja in socialistične vzgoje
Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 1—2, str. 60—71

Avtor opozarja na razlike v ideoloških usmeritvah sodobnega marksizma ter na pogoje, iz katerih izhaja marksistično izobraževanje v naši samoupravni družbi. Poudarja, da se tovrstno izobraževanje ne da meriti samo s številom šolskih ur ali s številom prebranih knjig, marveč mora izhajati iz prakse revolucionarnega samoupravnega razvoja in tudi njegovih protislovij. Avtor se upira pojmovanju, naj se šola ukvarja le z oblikovanjem znanstvenega pogleda na svet in družbo, ideologijo in ideološkost pa pušča ob strani. Taka cepitev znanstvenih in razrednih elementov mrtvi bistvo revolucionarne teorije, v kateri je objektivnost znanstvenih zakonitosti tesno povezana s težnjo družbenega razvoja k revolucionarnemu spreminjanju sveta. Končno opozarja na nevarnost indoktrinacije v vzgojnem procesu, na manipuliranje z mladino, kar nasprotuje oblikovanju svobodne in kritične osebnosti.

UDC 001.89:32 (497.1)

KOS, Marko: Razvojna aktivnost in Integracija gospodarstva
Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 1—2, str. 100—110

Avtor na podlagi organizacijske in funkcionalne analize razvojnega procesa v okviru velikih integriranih podjetniških enot dokazuje, da so za uresničenje kompleksnih inovacijskih procesov nujno potrebni integrirani raziskovalno-razvojni biroji, ki lahko posredujejo kvalitetne in mednarodno pomembne inovacije. Tako dobimo vrsto subinovacij in hkrati mrežo spremljajoče industrije, ki je podlaga za gospodarski napredek celotne ekonomije na razširjeni fronti. Taka integracija omogoča bolj ekonomično in rentabilno proizvodnjo pri hkratnem povečevanju izdatkov za raziskovalno-razvojne kadre in za razvojni proces. To omogoča kvalitetnejše uveljavljanje celotnega gospodarstva v svetu, kar je eden prvih ciljev srednje razvitih ekonomij.

iz vsebine naslednjih števil

- **Peter Toš:** Osrednji družbeno-ekonomski problemi TOZD
- **Slavko Podmenik:** Nekatere pomanjkljivosti in možne marksistične rešitve v kadrovski politiki zveze komunistov
- **Miloš Jevtič:** Amaterizem v ustvarjanju in širjenju kulture
- **Peter Jambrek:** Množično ravnanje: panika, izbruh sovražnosti in družbeno gibanje
- **Srđan Vrcan:** Religija in ireligija v socialistični družbi
- **Umberto Cerroni:** Marcuse
- **Drago Zajc:** Politična informiranost občanov

teorija in praksa

t